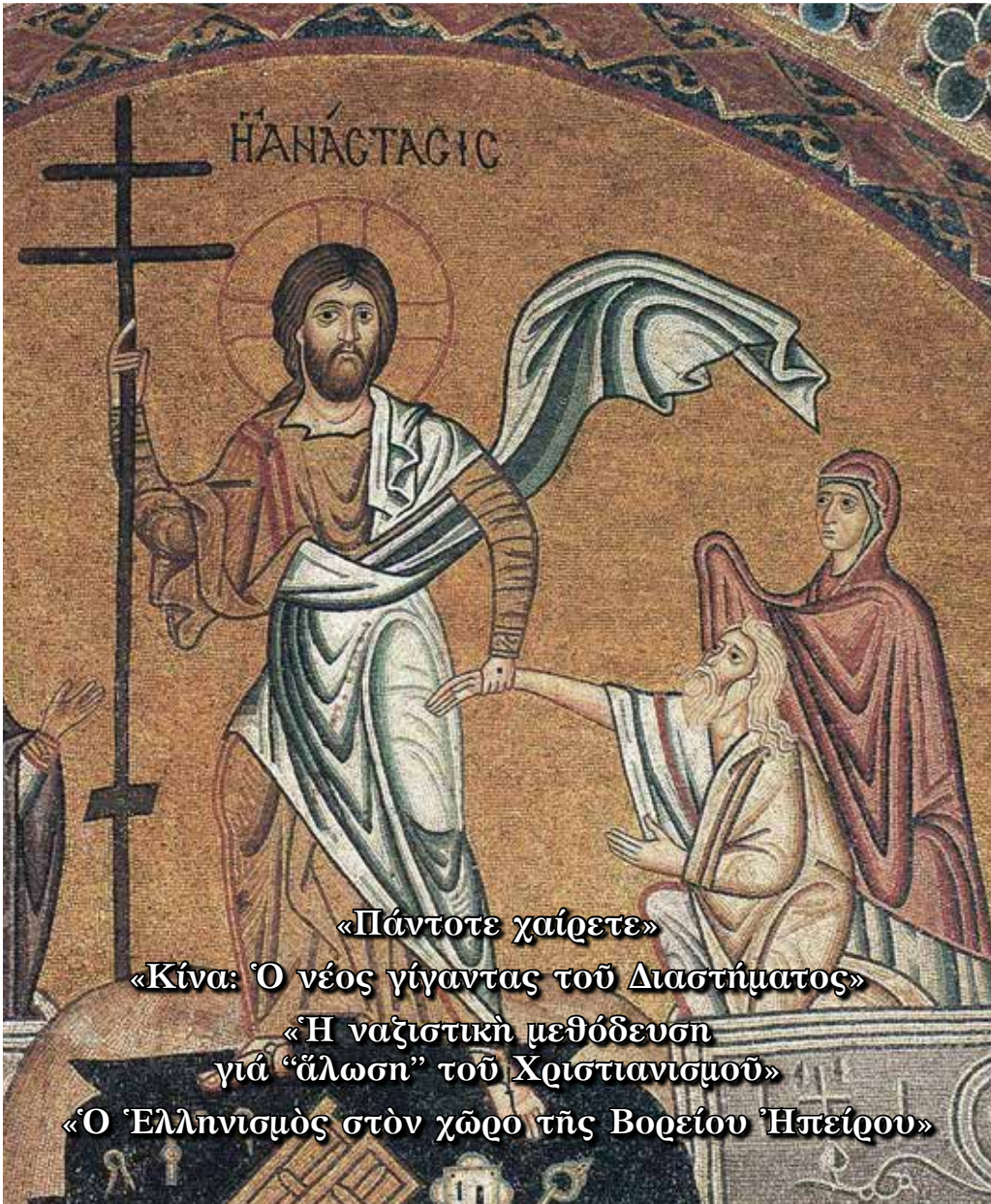

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 86^ο ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2023 ΑΡΙΘ. 799

«ΠΑΝΤΟΤΕ ΧΑΙΡΕΤΕ» (Γ.Β.Μ.)	105
Ο ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ (ΟΥΤΙΣ – ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ)	108
Η ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΓΙΑ «ΑΛΩΣΗ» ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΜΕΡΟΣ Α΄ (ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ)	114
ΚΙΝΑ: Ο ΝΕΟΣ ΓΙΓΑΝΤΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΣΤΗΜΑΤΟΣ (ΙΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ)	129
Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ (ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ)	135
ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ (Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ)	143
ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΑΤΙΑ (ΓΤ)	148

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2,5€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 15€
Έξωτερικού 30€
Κύπρου 20€

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Άθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θεηξινόνας 1, 166 74 Γλυφάδα, e-mail: tsentosg@gmail.com

Η Έπιτροπή επιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της οποιοδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρων, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Μαΐος 2023

Εικόνα έξωφύλλου: «Η Άνάσταση», ψηφιδωτό από τή Μονή Όσίου Λουκά.

«ΠΑΝΤΟΤΕ ΧΑΙΡΕΤΕ»

Μήνυμα χαρᾶς τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Χαρὰ ὄχι μόνο στὶς εὐχάριστες ὥρες, ἀλλὰ καὶ στὶς δυσάρεστες. Χαρὰ στὴ χαρά. Χαρὰ καὶ στὸν πόνο καὶ στὶς δοκιμασίες.

Αὐτὸ εἶναι τὸ χριστιανικὸ παράδοξο. Ἀσύλληπτο γιὰ τοὺς μακρὰν τῆς πίστεως. Βιωματικὴ ἐμπειρία γιὰ τοὺς πιστοὺς τὸ «πάντοτε χαίρετε». Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔχαιρε καὶ «ἐν τοῖς παθήμασί του». Καὶ οἱ Χριστιανοὶ χαίρουν «καὶ στῆς γαλήνης τὶς στιγμὲς καὶ στὰ ἀγριοκαίρια». Χαίρουν καὶ στὸ Ὅρος τῆς Μεταμορφώσεως, χαίρουν καὶ στὸν Λόφο τοῦ Γολγοθᾶ. Ἀκριβῶς γιὰτὶ πιστεύουν πὼς τὸν Γολγοθᾶ διαδέχεται ἡ Ἀνάστασις. Καὶ χωρὶς Γολγοθᾶ δὲν ὑπάρχει Ἀνάστασις.

γῆ, γιὰ νὰ εὐαγγελισθεῖ «χαρὰν μεγάλην παντὶ τῷ λαῷ» (Λουκ., β' 10). Χαρὰ σὲ ὅλους. Χαρὰ ἀναφαίρετη. Χαρὰ στὴν καρδιά, ἀπρόσβλητη. Δὲν τὴν ὑποσχέθηκε ἀπλῶς. Τὴν πρόσφερε στοὺς μαθητὲς Του, γιὰ νὰ μένει κτῆμά τους γιὰ πάντα. Στὶς τραγικότερες στιγμὲς, λίγο πρὸ τοῦ Πάθους Του, τοὺς διαβεβαίωσε ὅτι «τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἶρει ἀφ' ὑμῶν» (Ἰωάν., ιστ' 22).

Καὶ νὰ τώρα ὁ ἀναστημένος Χριστὸς ἔρχεται, «τῶν θυρῶν κεκλεισμένων», νὰ προσφέρει τὸ μεγάλο αὐτὸ δῶρο τῆς χριστιανικῆς χαρᾶς. Τὸ ὑπόσχεται ὄχι στοὺς μαθητὲς Του, ποὺ Τὸν βλέπουν μὲ τὰ σωματικὰ μάτια, ἀλλὰ στοὺς πιστοὺς κάθε ἐποχῆς, ποὺ θὰ Τὸν ἀτενίζουν μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς. «Μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες» (Ἰωάν., κ' 29). Ἐσύ,

Μήνυμα χαρᾶς τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Χαρὰ ὄχι μόνο στὶς εὐχάριστες ὥρες, ἀλλὰ καὶ στὶς δυσάρεστες. Χαρὰ στὴ χαρά. Χαρὰ καὶ στὸν πόνο καὶ στὶς δοκιμασίες. Αὐτὸ εἶναι τὸ χριστιανικὸ παράδοξο. Ἀσύλληπτο γιὰ τοὺς μακρὰν τῆς πίστεως. Βιωματικὴ ἐμπειρία γιὰ τοὺς πιστοὺς τὸ «πάντοτε χαίρετε». Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔχαιρε καὶ «ἐν τοῖς παθήμασί του». Καὶ οἱ Χριστιανοὶ χαίρουν «καὶ στῆς γαλήνης τὶς στιγμὲς καὶ στὰ ἀγριοκαίρια». Χαίρουν καὶ στὸ Ὅρος τῆς Μεταμορφώσεως, χαίρουν καὶ στὸν Λόφο τοῦ Γολγοθᾶ. Ἀκριβῶς γιὰτὶ πιστεύουν πὼς τὸν Γολγοθᾶ διαδέχεται ἡ Ἀνάστασις. Καὶ χωρὶς Γολγοθᾶ δὲν ὑπάρχει Ἀνάστασις.

Τὸ μυστικὸ γνωστό: Ἡ ἀκλόνητη πίστις στὸν ἀναστημένο Κύριο. Αὐτὸς εἶναι ὁ χορηγός, ὄχι μιᾶς ὁποιασδήποτε χαρᾶς, ἀλλὰ τῆς χαρᾶς τῆς ἀληθινῆς. Ἦλθε στὴ

εἶπε στὸν Θωμᾶ, μὲ εἶδες καὶ πίστεψες. Μακάριοι καὶ περισσότερο εὐτυχισμένοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ δὲν μὲ εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους, ὅπως ἐσύ, ἐπί-

στευσαν. Καί τὸ ἴδιο θὰ ἐπαναληφθῆι καὶ στὸν μέλλον μὲ ὅλους τοὺς πιστοὺς.

Νὰ ἕνας καινούργιος μακαρισμός. Ὁ μακαρισμὸς τῶν πιστῶν. Οἱ πιστοὶ Χριστιανοὶ εἶναι εὐτυχημένοι. Ἐπομένως, δὲν δικαιολογοῦνται νὰ μὴν εἶναι χαρούμενοι. Ἡ χαρὰ τους δὲν αἰωρεῖται στὸ κενό. Στηρίζεται στὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονός

τὰ ἔργα τῆς φθορᾶς, τῆς ἁμαρτίας, τοῦ θανάτου.

Ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ μᾶς ἔφεραν τὴν σωτηρία. Μὲ τὸ βάπτισμα ὁ κάθε πιστός «*συνετάφη*» μὲ τὸν Χριστό. Αὐτὸς ὁ θάνατος σημαίνει τὸ τέλος τῆς σαρκικῆς ζωῆς μας, τῆς ζωῆς κατὰ σάρκα, τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος.

---

*Ὁ Χριστὸς ἀναστήθηκε, γιὰ νὰ ἀναστηθοῦμε καὶ ἐμεῖς. Ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐγγύηση καὶ τῆς δικῆς μας ἀναστάσεως. Μᾶς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ γίνουμε «*ἰσάγγελοι... τῆς ἀναστάσεως υἱοί*». Ἀπὸ τώρα ζοῦμε τὴν ἀνάσταση. Εἴμαστε κιόλας ἀναστημένοι. Δὲν φοβούμεθα τὸν θάνατο. Ὁ θάνατος εἶναι πιά χωρὶς δύναμη. Ὅλα ὁμως αὐτά, μὲ μία προϋπόθεση: Νὰ πιστεύουμε στὴν Ἀνάσταση ὄχι θεωρητικά. Νὰ εἴμαστε ἐμεῖς ἀναστημένοι, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἡ ζωὴ μας νὰ εἶναι ἀναστημένη. Νὰ μὴν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὰ ἔργα τῆς φθορᾶς, τῆς ἁμαρτίας, τοῦ θανάτου.*

τῆς Ἀναστάσεως. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού πιστεύουν στὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, ἡ ζωὴ τους πλημμυρίζει ἀπὸ χαρὰ. Ἡ σκυθρωπότης δὲν ἔχει καμμία θέση στὴν πορεία τους.

Ὁ Χριστὸς ἀναστήθηκε, γιὰ νὰ ἀναστηθοῦμε καὶ ἐμεῖς. Ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐγγύηση καὶ τῆς δικῆς μας ἀναστάσεως. Μᾶς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ γίνουμε «*ἰσάγγελοι... τῆς ἀναστάσεως υἱοί*». Ἀπὸ τώρα ζοῦμε τὴν ἀνάσταση. Εἴμαστε κιόλας ἀναστημένοι. Δὲν φοβούμεθα τὸν θάνατο. Ὁ θάνατος εἶναι πιά χωρὶς δύναμη.

Ὅλα ὁμως αὐτά, μὲ μία προϋπόθεση: Νὰ πιστεύουμε στὴν Ἀνάσταση ὄχι θεωρητικά. Νὰ εἴμαστε ἐμεῖς ἀναστημένοι, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἡ ζωὴ μας νὰ εἶναι ἀναστημένη. Νὰ μὴν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ

Δὲν ἔχουμε πιά τὸ δικαίωμα νὰ ζοῦμε τὴ ζωὴ τῆς σάρκας καὶ τῶν νεκρῶν ἔργων. «*Ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη*» μὲ τὸν Χριστό (Ρωμ., στ' 6). Ἐνωμένοι τοῦ λοιποῦ μὲ τὸν Χριστό ζοῦμε μὴ καινούργια ζωὴ, τὴ ζωὴ τῆς Ἀναστάσεως, μακριὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ σκότους, «*ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντες*» (Ρωμ., στ' 13). Ὡς «*παιδιὰ τῆς Ἀναστάσεως*», ὡς ἄνθρωποι ἀναστημένοι, δὲν εἶναι νοπτὸ νὰ ξαναπαίνομε στὰ μνήματα τῆς ἁμαρτίας, ἐκεῖ πού δολοφονεῖται ἡ χαρὰ καὶ φυγαδεύεται ἡ εὐτυχία.

Εἶναι, λοιπόν, δυνατὴ ἡ χαρὰ, ἡ μόνιμη καὶ ἀναφαίρετη, γιὰ τοὺς πιστοὺς; Καὶ ναι καὶ ὄχι. Ὅχι, ἂν ἀκόμα ζοῦμε μέσα στὴν ἀμφιβολία ἢ τὴν ἄρνηση. Ἄν κυμανόμεθα ἀδιάκοπα μεταξὺ πίστεως καὶ ἀπιστίας. Ἄν πορευόμεθα μὲ σημαία μας

τὴν ὀλιγοπιστία. Ἐάν στὴν πρώτη δυσκολία ἀρνούμεθα τὸν πιὸ πολῦτιμο θησαυρὸ τῆς πίστεως καὶ τὸν πετάμε μὲ τὴν πιὸ μεγάλη εὐκολία στὰ πόδια τῶν πολεμιῶν. Ἐάν προδίδουμε τὶς αἰώνιες ἀξίες, τὰ μεγάλα ἰδανικά, ἀπὸ δειλία ἢ ἰδιοτέλεια. Ἐάν ἀκολουθοῦμε στὶς κρίσιμες καὶ ἀποφασιστικὲς στιγμὲς, τότε ποῦ καλοῦμε-

τὴν ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη διώχνει τὸν φόβο καὶ ὅλα τὰ παράγωγά του. «*Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν*» (Φιλιπ., δ' 7), στὶς περιπτώσεις αὐτές, φρουρεῖ τὶς καρδιὲς καὶ τὶς κάνει ἀπρόσβλητες ἀπὸ ὅλες τὶς ἐφόδους τῆς ἀγωνίας, τῆς ταραχῆς, τοῦ ἄγχους.

Καὶ τὸ ἐρώτημα: Ἐμεῖς εἴμαστε

θα νὰ ὑπερασπισθοῦμε τὸν ἀδύνατο καὶ ἀδικούμενο, τὴν τακτικὴ τοῦ Πιλάτου. Τοῦ Πιλάτου ποῦ νίπτει τὰ χέρια του καὶ ἀφήνει ἀκάθαρτη τὴν καρδιά του. Στὶς περιπτώσεις αὐτές παρατεινόμε τὴ «Μεγ. Ἑβδομάδα». Δὲν ἔρχεται ποτὲ ἢ Ἀνάσταση καὶ ἡ χαρὰ τῆς.

Εἶναι δυνατὴ ἡ χαρὰ, ὅταν ἡ Ἀνάσταση γίνεται καθημερινὸ μέλημά μας, συνεχὲς βίωμά μας. Ὅταν φυγαδεύουμε τὸ μῖσος ἀπὸ τὴν καρδιά καὶ ἐγκαθιδρύουμε

«*υἱοὶ τῆς Ἀναστάσεως*»; Ἡ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσον ζοῦμε ὡς ἀναστημένοι, «*ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντες*», ἂν ἔχουμε βγεῖ ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς ἔχθρας, τῆς ζήλιας, τοῦ φθόνου, ποῦ εἶναι θάνατος, καὶ ἔχουμε ἀνέβει στοὺς φωτεινοὺς κόσμους τῆς ἀγάπης, ποῦ εἶναι ἡ ἀληθινὴ ζωὴ.

Γ.Β.Μ.

Στις επόμενες σελίδες δημοσιεύουμε ένα κείμενο από μια άλλη εποχή. Ένα κείμενο που είχε γραφεί για μία από τις μακροβιότερες στήλες των *Ακτίνων*, παρούσα από το πρώτο κιόλας τεύχος, τη στήλη «Από το Θέατρο της ζωής», την οποία έπεμελειτο ένας από τους ιστορικούς συνεργάτες της ένδοξης πορείας των *Ακτίνων*, ο Δημήτριος Σταμάτης, με το ψευδώνυμο ΟΥΤΙΣ. Το κείμενο αυτό είχε γραφεί εν είδει βιοματικού απολογισμού του Χριστιανικού Έργου και της πορείας του γράφοντος σε αυτό, και προοριζόταν να δημοσιευθεί στο τεύχος Φεβρουαρίου 1959. Δεν δημοσιεύθηκε όμως, κατά παράκληση του Καθηγ. Αλέξανδρου Τσιριντάνη (του Π. Μελίτη των *Ακτίνων*), ο οποίος προφανώς έκρινε ως αδόκιμο να δημοσιευθεί ένα κείμενο τόσο ανοικτά έκθειαστικό για τον ίδιο. Σήμερα, που δεν συντρέχουν πια οι λόγοι που έκαναν τότε τον αείμνηστο Καθηγητή να παρακαλέσει να μη δημοσιευθεί το κείμενο, είναι χρήσιμο να το διαβάσουμε. Όχι μόνο για να ανακαλέσουμε τον τότε απολογισμό και να κάνουμε τον δικό μας, αλλά κυρίως για να δούμε στις γραμμές του το όραμα που ενέπνευσε εκείνη τη γενιά, το όραμα της οικοδόμησης της κοινωνίας και της ζωής μας πάνω στη χριστιανική αλήθεια, πάνω στο θεμέλιο που είναι ο Ήσους Χριστός και ο λόγος Του. Το όραμα αυτό είναι χρέος μας να το κρατήσουμε ζωντανό –και θα το κρατήσουμε ζωντανό, αν εμείς οι ίδιοι το ζούμε και το ακτινοβολούμε γύρω μας– σε μια εποχή ατομικισμού και έκπτωσης των συλλογικών οραμάτων, μια εποχή Άρνησης και αποστασίας από τον Θεό, ίσως ακόμα περισσότερο και από την εποχή της Άρνησης μέσα στην οποία γεννήθηκαν οι *Ακτίνες*.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Ο ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

Στις 29 του περασμένου Δεκέμβρη, σε μια αθηναϊκή αίθουσα, άκουσα κι εγώ τον απολογισμό-λογοδοσία του Μελίτη για την εικοσιπενταετία που έκλεισε με το 1958. Ένα τέταρτο του αιώνα στον αγώνα για το καλύτερο αύριο με θεμέλιο τον Θεμέλιο.

Αποχαιρετισμός σε μια εποχή, σε μια νοοτροπία καλύτερα, που πρέπει ν' αλλάξει, για να μην πεθάνει από μαρasmus, ήταν ο απολογισμός αυτός. Ξεκίνημα νέας προσπάθειας, σε νέα πρόσωπα, με

βάση το πολιτιστικό αίτημα. Επίλογος και πρόλογος μαζί, πένθιμος ή ελπιδοφόρος, γεμάτος ειλικρίνεια, παλληκαριά και αγάπη, και ακόμη με την «*περιαιτολογία*», όπως την χαρακτήρισε ο ίδιος ο όμιλητής, που όμως, για όποιον γνωρίζει πρόσωπα και πράγματα, ήταν βαθιά ταπεινώσις.

Για τους πολλούς, στο έργο του ο όμιλητής είναι κομματιαστά γνωστός. Π. Μελίτης, Β. Πλουμίδης ή Ζ.Ν. στις *Ακτίνες*, το *Για ν' ανοίξει ο δρόμος*, την *Εισαγωγή στον Χριστιανισμό*. Σ' άλλους είναι ολότελα άγνωστος, για τη συγγραφή

του τῆς *Καινούργιας Ἑλλάδας* καὶ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Φωτός, τοῦ *ὑπομνήματος γιὰ τὰ διδακτικὰ βιβλία*, τοῦ *Χωρὶς προκατάληψιν*, καὶ τέλος γιὰ τὴν ἱστορικὴ *Διακήρυξη* καὶ τὸ *Πρὸς ἓνα χριστιανικὸν πολιτισμὸν*. Ἀλλὰ ὁ συντάκτης τῆς στήλης αὐτῆς, ποὺ γνώρισε ἀπὸ κοντὰ κι ὀλόπλευρα τὸν Μελίτη σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν εἰκοσιπενταετία, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα ἀκούστηκαν στὸν ἀπολογισμὸ ἐκεῖνο, δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγυρίσει στὴ στήλη του, σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τίποτα, καὶ ν' ἀρχίσει νὰ μιλάει γιὰ τὰ συνηθισμένα θέματα. Λίγα λόγια μπορεῖ νὰ πεῖ; Ἔστω. Θὰ τὰ πεῖ ἐδῶ, στὴ γωνίτσα μας τοῦ «Θεάτρου τῆς ζωῆς». Φτωχί, πενιχρή ἀφιέρωση σ' αὐτὴ τὴν εἰκοσιπενταετία. Σὰν σύντομο χρονικὸ προσωπικῆς πείρας. Ἐλάχιστο φόρο εὐγνωμοσύνης καὶ αὐτοκριτικῆς μπροστὰ στὸ νέο κάλεσμα τῶν καιρῶν.

* * *

Ἄν γυρίζαμε εἴκοσι πέντε, πενήντα χρόνια πίσω...

Κατεβασμένοι ἀπὸ τὸ Σπίλαο, «ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες» γιὰ τὸν Χριστό, Παπουλάκων, Φλαμιάτων γενιά, λίγοι, ἔπαναστάτες τότε, ὀπλισμένοι μὲ τὴ μάχαιρα τοῦ πνεύματος, καταδιωγμένοι, «παράνομοι», γυρίζουν «μὲ τοῦ ἀποστόλου τὸ ραβδί» στὴν ἑλληνικὴ ὑπαιθρο, στὶς συνοικίες τῆς Πρωτεύουσας, τραβοῦνε τὰ πρόβατα τ' ἀπολωλότα ἀπ' τὸ σκοτάδι, τὴ μαύρη μαγεία, τὰ εἴδωλα, τοὺς πλάνους. Φτιάνουν καινούργια πράγματα: «Κρυφὰ σχολειά», συνάξεις, δουλεύουν τὸ χειροποίητο, παλιὸ πιεστήριο, τυπώνουν ζωντανὰ κηρύγματα στὸ χαρτί. Ἀναδεύουν στὰ κρῦα τζάκια τῆς Πίστης, ποὺ εἶναι κρυμμένα στὴ στάχτη, νὰ ἀνάψουν τὴ σωτήρια φωτιὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀναγέννησης.

Σηκώνουν ὅμως βαρὺ σταυρό, ὄχι χρυσοστολισμένο σταυρό, ποὺ εἶναι στολίδι. Χωρὶς καμμιά κοσμικὴ δύναμη, χωρὶς χρῆμα, χωρὶς φίλους. Στους μεγάλους δρό-

μους τῆς Πρωτεύουσας τοὺς ξορκίζουν, τοὺς «δένουν κόμπο», τοὺς φτύνουν τὸ ράσο, καὶ ὅσοι ἔχουν ἐπάγγελμα τὴ θρησκεία τοὺς κυνηγᾶνε, τοὺς διώχνουν ἀπὸ τοὺς ἄμβωνες, τοὺς ἐξορίζουν. Καὶ ἡ ἡγεσία, οἱ ἐπιστήμονες, γελοῦνε περιφρονητικὰ μ' αὐτοὺς ἢ τοὺς περιβάλλουν μὲ ἀδιαπέραστο πάγο ἀδιαφορίας.

Μιὰ μέρα λοιπόν, Χριστούγεννα τοῦ 1932, στὴν Ἀθήνα, μιὰ σπύθα κρυμμένη στὴ στάχτη (στὴν καρδιὰ ἐνὸς φοιτητῆ τότε, ποὺ σὰς μιλά τώρα στὴ στήλη τούτη), τροφοδοτήθηκε, ζωντάνεψε, στὴν ἀρχὴ ἀπὸ ἓνα φυλλάδιο ἐκεῖνου τοῦ πνευματικοῦ κινήματος, ποὺ ὅμως τοῦ ἦταν ἄγνωστο. Ἔπειτα συνάντησε «τυχαῖα» τὸν Μελίτη καὶ ἄλλους φίλους πολῦτιμους, γεμάτους ἀνησυχίες καὶ ὄνειρα γιὰ ἓνα χριστιανικὸ πολιτισμὸ. Καὶ ὁ φοιτητῆς πῆρε κουράγιο, ὄρεξη γιὰ δράση, τὴν ἄλλη χρονιά, στὸ προαύλιο τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ φοιτητῆς μοίραζε στους συναδέλφους τοῦ ἓνα «μῆνυμα ἐπιστροφῆς» γραμμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, θερμὸ, ἀλλὰ λογικὸ. Πέρασε τότε ἓνας παλιός του συμμαθητῆς, ὁ τελευταῖος στὴν τάξη τους, πῆρε στὰ χέρια του τὸ ἔντυπο, γέλασε, ἐχλεύασε τὸν διανομέα του:

– Βρὲ σύ, πῶς κατάντησες ἔτσι; Τρελάθηκες;

Καὶ ἀπομακρύνθηκε, κουνώντας τὸ κεφάλι μὲ οἶκτο γιὰ τὸν φοιτητῆ ποὺ σεβότανε κι ἐκτιμοῦσε ὡς ἐκεῖνη τὴν ὥρα.

Χαρακτηριστικὸ αὐτὸ μιᾶς ἐποχῆς πού, ὅπως εἶπε ὁ Μελίτης, «ὁ ἀτενίζων τὴν αἰωνιότητα γινόταν γελῶς στὰ μάτια ἐκεῖνου ποὺ ἔβλεπε μόνο μπροστὰ του, γιὰ νὰ πέσει ἔπειτα στὸ πρῶτο βάραθρο». Μεσουρανοῦσε ὁ ὕλισμός.

Οἱ ὀγκόπαγοι τῆς Ἀρνησις ἐμπόδιζαν μὲ τὴν προκατάληψη κάθε προσέγγιση τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος στους κόλπους τῆς κοινωνίας. Τὸ νεοελληνικὸ χριστιανικὸ κίνημα χρειαζόταν ἓνα «παγοθραυστικὸ» (ὅπως χαρακτήρισε ἔπειτα ὁ Μελίτης τὸ ἔργο τῶν Ἀκτίνων), ποὺ θὰ ἄνοιγε τὸν

δρόμο, σπάζοντας αυτούς τους πάγους. Άλλιώς, οί πιστοί θα έμεναν οί απόβλητοι τής κοινωνίας. Καί η κοινωνία, μακριά από την έξυγιαντική επίδραση τής Πίστης, θα συνέχιζε τόν βραδύ της θάνατο από σίψη...

* * *

Τέσσερα χρόνια αργότερα, τὸ 1937, ξαναβρίσκει ὁ Μελίτης τὸν ἴδιο φοιτητὴ, ἀπογορευμένο ἀπὸ ἄλλες ἄκαρπες προσπάθειες. Τὸν παίρνει ἀπὸ τὸ χέρι, τοῦ δείχνει τοὺς ἀγωνιστὲς τῆς θρησκευτικῆς ἀναγέννησης στὴν Ἑλλάδα:

– Αὐτοὶ σηκώνουν τίμα σταυρό, δὲν λένε κουβέντες μόνον...

Τὸν γνωρίζει μ' αὐτοῦς. Ἐπειτα τοῦ ἔδωσε χαρτὶ καὶ μολύβι. «Νά, ἔτσι τὸ κρατᾶνε, ἔτσι γράφουν, ἔτσι διαβάζουν, δουλεύουν, σκέπτονται. Ἔτσι ἀνασαίνουν ὀρθόδοξα τ' ὀξυγόνο τῆς Πίστης». Μεγάλος δάσκαλος! Τοῦ ἔδειξε καὶ τούτη τὴ στίλη, ποὺ τότε γεννιότανε.

– Ἀπάντησε ἐδῶ σ' αὐτὸν ποὺ σὲ χλεύασε στὸ προαύλιο τοῦ Πανεπιστημίου, σ' ὅλους τοὺς ἄλλους χλευαστές. Γελοιοποίησε τὴν Ἀρνηση. Δεῖξε καὶ σὺ τὸν Δρόμο σ' ἐκείνους ποὺ τὸν ἀποζητᾶνε...

Ἔτσι ἔπιασε ὁ φοιτητὴς μας δουλειά –μουτσοσ– στὸ Παγοθραυστικό, ὁ Μελίτης στὴ γέφυρα, καπετάνιος... Ἔκανε ὁ μουτσοσ τὶς ἀγαρμπιές του. Ἐριξε ἄμμο στὰ γρανάζια τῆς μηχανῆς, κοιμήθηκε ἐνῶ ἦταν σκάντζα-βάρδια, βασάνισε τοὺς ναῦτες, ἀπειθάρχησε σὲ ἀξιωματικούς. Σὲ δυὸ λιμάνι πῆγε νὰ φύγει ἀπ' τὸ καράβι. Λίγο ἔλειψε νὰ ρίξει τὸν καπετάνιο στὴ θάλασσα –φονιάς χωρὶς νὰ τὸ θέλει–, τὸν ἀρρώστησε στὸ τέλος κι αὐτὸς μαζί μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ πλοίαρχος ὅλα τὰ συγχωροῦσε...

Μιὰ μέρα τὸν ὀδήγησε στὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων, τοῦ ἔδειξε τὸν Θεό. Νὰ πῶς ἔγινε αὐτό: Ἐπῖναν τσαὶ στὸ καράβι. Περίσσεψε ἓνα παξιμάδι. Ὁ μουτσοσ γύρεψε νὰ τὸ

δώσει, λέει, σ' ἓναν πεινασμένο ποὺ ἤξερε. Ὁ καπετάνιος σταμάτησε μιὰ σοβαρὴ κουβέντα ποὺ εἶχε μὲ τὸ πλήρωμα, ἄρπαξε ἀπὸ τὸν ὄμο τὸν μουτσο, τὸν κοίταξε –ἢ ματιὰ του ὄλη φλόγα σπαθί– καὶ τοῦ εἶπε: «Πρόσεξε. Αὐτὸ ποὺ ἔκανες εἶναι τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα! Τὸ πρῶτο ἀπ' ὅλα. Ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέρμα τοῦ ταξιδιοῦ μας. Τὸ “πρωτεῖον τῆς ἀγάπης”. Μὴν τὸ ξεχάσεις ποτέ!»...

Ἄνοιγε ἔπειτα κάθε τόσο καὶ ἔδειχνε στοὺς συνεργάτες του τὸ εἰκοστὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ Ματθαίου. «Διαβάστε καλά», τοὺς ἔλεγε, «τὸ “πρακτικό” τοῦτο τῆς Μεγάλης Δίκης».

«... Τότε ἐρεῖ ὁ Βασιλεὺς... ἐπεινάσα γὰρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα... ξένος ἤμην... γυμνός... ἐν φυλακῇ...».

Καλή του ὥρα!...

* * *

Μαῦρος, βαρὺς χειμῶνας πλάκωσε. Ἐπιδρομὴ ἀλλοφύλων, μαχαίρα, λιμός. Ὁ πόλεμος, ἡ Κατοχή. Στὴ γέφυρα τοῦ «Παγοθραυστικοῦ», ὁ καπετάνιος ἀγνάπτει τοὺς καιροὺς, κοίταξε μὲ τὸ δυνατό του κυάλι μακριά, ἔριχνε ἔπειτα τὰ μάτια στὴν Πυξίδα, ὀρμίνευε στοὺς συντρόφους. Ὁ μουτσοσ ἀπὸ κοντά, παρακολουθοῦσε. Σὰν ἔπεσε λιμός, σήκωσε ψηλὰ στὸ κατάρτι ὁ καπετάνιος τὸ μῖνυμα τῆς ἀγάπης, τῆς ἀδελφοσύνης.

Τὰ ράσα ἄρπαξαν τὴ σκυτάλη μὲ ζῆλο φλογερό. Λογίες, «Ἄγια μερίς», συσσίτια, «ἀχθοφόροι τῆς ἀγάπης»... Ἅγιες ἡμέρες! Οἱ κίρुकες τρέχουν μὲ τὸ ζωντανὸ Εὐαγγέλιο στὸ χέρι στοὺς ἔρημους, παγωμένους δρόμους, μπαίνουν στὶς τρῶγλες, σπίνουν στὰ σπουδαστήρια μέσα συσσίτια, ταΐζουν τὰ λιμασμένα παιδιὰ, χύνουν βάλσαμο στοὺς θλιμμένους, ξεκρεμοῦν ἀπὸ τὰ δένδρα, θάβουν τοὺς ἀδικοσκοτωμένους νὰ μὴν τοὺς τρῶνε τὰ κοράκια, σφάζουν πόλεις, χωριά, ἀπὸ τὴ φωτιά, τὴν καταστροφὴ. Ποῦ νὰ τὰ ἱστορήσεις ὅλα

αυτά τώρα...

Ο Καπετάνιος κλεινότανε με τούς συντρόφους του στην καμπίνα (χλωμοί, πεινασμένοι, ξυλιασμένοι από τὸ φοβερό κρύο), μελετοῦσε κι ἔγραφε τότε τὴ *Διακήρυξη*. Σὰν τελείωσε, τὴ *Δήλωση*.

Πάσχα τοῦ 1943. Τὸ πανηγυρικό τεῦχος τῶν *Ἀκτίνων*, ἡ λαμπρὴ ὑποδοχὴ τοῦ λαοῦ... Τὸ «παγοθηραστικό» εἶχε προχωρήσει βαθιὰ μέσα στοὺς πάγους.

Δεκέμβριος τοῦ '44. Μάχες στὴν Ἀθήνα, ἐρείπια, ἀπόγνωσης. Ὅλα ἔχουν σβήσει. Τότε ὁ Μελίτης γράφει τὸ «Χριστουγεννιάτικο μίνυμα» (ποὺ δημοσιεύθηκε ἀμέσως ἔπειτα στὸ τεῦχος Φεβρουαρίου 1945 τῶν *Ἀκτίνων*). Δακτυλογραφημένο στὴν ἀρχή, κακοτυπωμένο ἔπειτα, τὸ κολλᾶνε στίς γωνιὲς τῶν δρόμων, στοὺς στύλους, μέσα ἀπὸ τὶς σφαίρες, με κίνδυνο τῆς ζωῆς τους, ζωντανὰ παιδιὰ, οἱ φοιτητὲς ἐκείνης τῆς ζηλευτῆς ἐποχῆς.

* * *

1946... Χριστούγεννα. Τὸ «παγοθηραστικό» ἔφτασε στὴν καρδιά τῶν πάγων:

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐργάται τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ τῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, θεωροῦμεν ὑποχρέωσίν μας νὰ διακηρύξωμεν δημοσίᾳ...

1. Τὸ μέλλον καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς χώρας μας εἰδικώτερον, ἐξαρτᾶται κατὰ πρῶτον λόγον ἀπὸ τὴν ὀρθὴν καὶ ἀκλόνητον πνευματικὴν θεμελίωσιν τῆς ζωῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, με τὴν ὁποίαν καὶ μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀληθινὸς πολιτισμός.

2. Τοιαύτη θεμελίωσις δὲν εἶναι δυνατή, ἂν ὁ σημερινὸς ἀνθρώπος δὲν χρησιμοποιήσῃ τὸν θησαυρὸν τῶν ἀξιών τὰς ὁποίας τοῦ προσφέρει ὁ Χριστιανισμός, ἡ χριστιανικὴ Πίστις, ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ. Ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὰς ἀξίας αὐτὰς εἶναι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ κάθε βάσιμον ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυνηθῇ νὰ οἰκοδο-

μήσῃ μέλλον καλύτερον ἀπὸ τὸ παρόν...».

Τὸν συναγεραμὸ τῶν κορυφαίων τῆς διανοήσεως στὴν Ἑλλάδα ἀκολουθοῦν ἔπειτα οἱ ξένοι ἐργάται τοῦ πνεύματος, ἐκλεκτὴ ἐκπροσώπησις ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον.

«Ἐπιδοκιμάζομεν πλήρως καὶ ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας τὴν δήλωσίν σας», ἔγραφε τότε ὁ Henry Bordeaux.

Καὶ προσυπογράφουν με ἀντίστοιχες θερμὲς ἐκδηλώσεις ἕνας Milne, ἕνας Plank, ἕνας Millikan, πάνω ἀπὸ ἑκατὸ τέτοιες κορυφές. Ἀξίζει νὰ ξαναδιαβάσει κανεὶς τὸν κατάλογο αὐτὸ τῶν ὀνομάτων στὸ τεῦχος Ἰανουαρίου τῶν *Ἀκτίνων* τοῦ 1948.

* * *

«Ἴδου οἱ χῶραι λευκαὶ πρὸς θερμισμόν...». 1949... Ἔργο ζωῆς τοῦ Μελίτη τὸ πρῶτο σχέδιο *Πρὸς ἕνα Χριστιανικὸν Πολιτισμὸν*, κυκλοφορεῖ σ' ὅλο τὸν κόσμο. Ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, τὸν Νέο Κόσμο, ἀπ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς γῆς ἀπαντοῦν οἱ κορυφαῖοι μελετητὰ τοῦ βιβλίου με ἐνθουσιασμό. Ὁ Williams ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ μακρινὴ χώρα του νὰ ἔλθῃ ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα νὰ δεῖ ἀπὸ κοντά. Μᾶς μαλώνει: «Στενόκαρδοι, καταλάβατε καλὰ ποιὸν ἔχετε κοντά σας;».

Ὁ Daniel Rops λίγο πρωτύτερα, στὸ ἄρθρο του «Ἐνα μάθημα πρὸς τὸν κόσμον», στὸ Παρίσι, ἔχει καταλάβει τί μπορεῖ νὰ γίνῃ τώρα: Ἐνα πνευματικὸ κίνημα *«πρωταρχικῆς σπουδαιότητος, ποὺ εἶναι ἴσως κεκλημένον νὰ δείξῃ εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον ποίαν θέσιν πρέπει νὰ καταλάβῃ ὀριστικῶς».* «Δὲν γνωρίζω», ἔγραφε στὸ ἴδιο ἄρθρο, *«καμμιάν ἄλλη χώρα τῆς γῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἐλήφθη πρωτοβουλία τόσον μεγάλης σημασίας...».*

Οἱ Χριστιανοὶ ἔχουνε τώρα τὸν λόγο. Ἡ μεγάλῃ εὐκαιρία γιὰ τὸ ξεκίνημα ἀνοίγεται μπροστά τους. *«Τὸν Πύργο ἃς χτίσωμε ὅλοι ἀντάμα...».*

* * *

Το μεγαλύτερο όμως εμπόδιο, για να έλθει ή καινούργια μέρα, ο πολιτισμός, είναι τώρα οί «Χριστιανοί»...

Θεολόγος βρέθηκε να χτυπήσει τη Διακήρυξη από επίσημοτατο βήμα. Δύο Αρχιεπίσκοποι εκείνης της εποχής τον άκουσαν, χωρίς καμμία διαμαρτυρία. Οί άλλοι Χριστιανοί δεν μπορούν ν' ακολουθήσουν. Άρρώστιες κρυφές τούς τρώνε τὰ σωθικά.

Πιο δύσκολος είναι τώρα ο νέος άγώνας που άπασχολεί τον Μελίτη: *Η έξυγιανσι των πιστών*. Σ' αυτή περιλαμβάνεται ή σωτήρια κριτική για τον τύπο του άποτυχημένου «θηρσκευτικού ανθρώπου». Του πιστού που ζει μέσα στην κοινωνία, του έπιστήμονα, του έπαγγελματία, του οικογενειάρχη που παρουσιάζει τούτη την άποκρουστική εικόνα.

Άκοινωντος, τυπολάτρης, δειλός, ανίσόρροπος, «*διυλίζων τον κώνωπα και την κάμπλον καταπίνων*» στην ήθικη, μετέωρος μεταξύ ούρανού και γης, «*άποτυχημένος άγγελος και άποτυχημένος άνθρωπος*» ο τύπος αυτός, ο ίδιος σε όλο τον κόσμο, στέκει κατσούφης και σκοτεινός στην πρόστα του σπιτιού του Χριστού, έμποδίζοντας με τη στυγνή παρουσία του την είσοδο του Άσώτου που έπιστρέφει στην πίστη.

Την άρρώστια όμως αυτού του «θηρσκευτικού ανθρώπου» την κατανοεί ο Μελίτης και τον δικαιολογεί, λέγοντας στον «κοσμικό» που ξινίζει τὰ μουτρά του αντικρίζοντάς τον:

– Μην τον περιφρονείς! Κυνηγημένος ήταν από την Άρνηση, άποδιωγμένος από την άπιστη κοινωνία, άγρίεψε, έχασε τον έαυτό του, έγινε άκοινωντος... Δεν άλλαξεοπίστησε όμως. Είναι γι' αυτό και μόνο άξιος σεβασμού και τιμής. Άλλο, βέβαια, το ζήτημα ότι πρέπει να έξυγιανθεί...

Γυρίζει έπειτα στον «θηρσκευτικό»:

– Άπό των Έλλήνων την Παιδεία δι-

δάξου τη δικαιοσύνη, την ίσορροπία, την άνδρεία, τη σοφία. Μάθε από τους έπαναστάτες τη θυσία. Πάρε από τον «μέσο άνθρωπο», τον άνθρωπο της «πιάτσας», την προσγείωση, την καλοσύνη. Κι έπειτα, έσύ, πρόσθεσε το χριστιανικό «άλας»: την Πίστη, την Άγάπη. Έτσι μόνο θα έλθει ένα καλύτερο αύριο και σε τούτη τη γη...

– Δεν σ' ενδιαφέρει, λές, τούτη ή γη, αλλά μόνον ή έπουράνια Ίερουσαλήμ; Περιφρονείς τον γάμο, την οικογένεια, το έπάγγελμα, την έπιστήμη, το χρέμα, τον τεχνικό πολιτισμό; Νομίζεις πως τὰ θυσιάζεις όλα για χάρη του Ούρανού; Είσαι βέβαιος; Μήπως θυσιάζεις την άποτυχία σου σ' όλα αυτά ή την άπροθυμία σου να αγωνισθείς γι' αυτά; Η θυσία σου πρέπει να είναι άμωμη. Άντι να περιφρονείς τούτες τις άξιες, κατάκτησέ τις, για να τις κατέχεις, γίνου ο πετυχημένος άνθρωπος σε όλα, *άφιερώνοντάς τα στον Ούρανό*, δίνοντας ζωντανό ύπόδειγμα στους άλλους τον έαυτό σου. Για να είναι «*τὰ πάντα και έν πάσι Χριστός...*».

– Τίτλο σωτηρίας σου θεωρείς το ότι τρέφεται πλούσια με τὰ θείανάματα του Χριστιανισμού, ότι μετέχεις στα Μυστήρια, ότι άκοϋς, διαβάξεις, μιλάς για τον Χριστό; Μά, ή λογιστική σου είναι λανθασμένη, άδελφέ μου! Όλα τούτα που φέρνεις για τίτλους άγιωσύνης είναι «*χρεώσεις*» σου. Πιστώνεσαι μόνον με την έκπληρωση του νόμου της άγάπης, με την καλοσύνη, τη φιλανθρωπία...

– Λές ότι «*έκείνος ο κοσμικός*» είναι ο άρρωστος, ο άμαρτωλός, και σϋ ο υγιής; Λάθος! Το ίδιο άμαρτωλοί-άρρωστοι είμαστε όλοι μας. Οί πιστοί, άρρωστοι μέσα στο Νοσοκομείο ο «Χριστιανισμός», κάνουμε θεραπεία. Όσοι δεν πήραν άκόμη το δώρο της Πίστης, άρρωστοι-άμαρτωλοί που βρίσκονται έξω από το Νοσοκομείο, χωρίς τη θεραπεία. Να σε τί διαφέρει ο πιστός από τον άπιστο!...

– Μαθήτεψε! Μελέτησε! Ρώτησε με

ταπεινοσύνη. Δὲν εἶσαι παντογνώστης, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ πίστευες ἢ ἐπειδὴ θεολογεῖς. Μὴν αὐτοσχεδιάζεις. Χρειάζεσαι πολλὴ καὶ ἀτέλειωτη μελέτη γιὰ ὅλα. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀγάπη, φιλανθρωπία: Ἡ μελέτη τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου μὲ συμπόνοια καὶ κατανόηση...

Μὲ ρεαλισμό, εἰλικρίνεια, δύναμη, τὸ κοφτερὸ νυστέρι ἀνοίγει τὸ κρυφὸ ἀπόστημα, καθαρίζει τὴν ἄρρωστη νοοτροπία. «*Επιλήφει με ὁ χρόνος διηγούμενον*» γιὰ τὸ ἐξυγιαντικὸ αὐτὸ μήνυμα.

Καὶ οἱ ἄρρωστοὶ βρῖσκουμε τὸν ἑαυτὸ μας, ἰσορροποῦμε, ἀνασαίνουμε, ξαναβγαίνουμε στὸ φῶς καὶ τὸν ἥλιο...

* * *

Εἶναι φορὲς ὅμως ποὺ κουραζόμαστε. Συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ἀπότομα ἢ ξεγελαστικά, κλείνουμε τὴν πόρτα στὸν ἀγγελιοφόρο τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐτοῦ μηνύματος. Τραβιάσαμε μέσα στὸ κονάκι μας νὰ ἡσυχάσουμε, ἀποφεύγοντας τὸ δύσκολο ἔργο τοῦ ταράγματος τῶν νερῶν ποὺ σαπίζουν, προτιμώντας μὴ ἡσυχὴ τεληματικὴ ἐπιφάνεια τῆς ρουτίνας ἢ ἀναπαυόμενοι σὲ παλιὲς δάφνες ποὺ ξεραίνει ὁ χρόνος...

Κι ὁ λαός, ὁ «πεινασμένος», «πικραμένος» λαὸς περιμένει. Θὰ ξανανοῖξει ὁ πιστός, αὐτὸς ποὺ εἶναι ὁ κλητὸς ἡγέτης, τὴν πόρτα; Θὰ πάρει νέα δύναμη, ξαναγεννημένος, ἀπὸ τὴ στάχτη τοῦ παλιοῦ, ἄρρωστου ἐγώ, σὰν τὸν «Φοῖνικα», μὲ καινούργια φτερὰ γιὰ τοὺς νέους ὀρίζοντες;

* * *

Ἐδῶ πέφτει ἡ αὐλαία τοῦ δράματος ποὺ ζωντάνεψε ὁ ἀπολογισμὸς τῆς 29^{ης} Δεκεμβρίου. Μένουμε οἱ θεατὲς του βουβοί, συλλογισμένοι.

Ποιὰ ἦταν, ἀλήθεια, σὲ τοῦτα τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς εἰρήνης, ἢ ἀπάντησέ μας σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο μήνυμα τῶν καιρῶν ποὺ ἐρμίνευσε ὁ Μελίτης; Τίποτα τὸ μεγάλο! Ἄκαρπια ἢ ἄρρωστοι, μικροὶ καρποί,

ποὺ θὰ σαπίσουν γρήγορα...

Ἐν «*σάκκῳ καὶ σποδῶ*» πρέπει νὰ κλάψουμε –ὄλοι– γιὰ τὸ λεωφορεῖο ποὺ χάσαμε τοῦτα τὰ χρόνια, ποὺ μπορούσαμε νὰ μαθητέψουμε σ' αὐτὸ τὸ μήνυμα καὶ δὲν τὸ κάναμε...

Οἱ Χριστιανοὶ τώρα εἴμαστε «σωροὶ πυρομαχικῶν ἐδῶ κι ἐκεῖ ριγμένοι». Ἐνας σίφουνας πρωτογνώριστος χρειάζεται πάλι – φυτίλι ποὺ θὰ ἐνώσει τοὺς σωροὺς σὲ μὴ τεράστια, σωτήρια λάμψη; Ἡ μήπως θὰ χρειασθεῖ σὲ χρόνια εἰρήνης ὁ μόχθος τοῦ κοραλιοῦ ποὺ ὑπομονετικὰ ὑψώνει ἀπὸ τὰ βάρη τοῦ ὠκεανοῦ μὴ καινούργια γῆ;

Στὶς ἱστορικὲς αὐτὲς στιγμές, παλιὲ φίλε καὶ σὺ ὀμογάλακτε ἀδελφέ (εἴκοσι χρόνια ζήσαμε μαζί, ἐδῶ στὸ ἴδιο καράβι ἢ σὲ πορεῖες παράλληλες), ἄς προσφέρουμε –πρῶτος ἐγώ– μὲ εἰλικρίνεια τὴ μετάνοιά μας γιὰ τὴ μισερὴ ἀνταπόκριση σ' αὐτὸ τὸ κάλεσμα (ὅποιος τὸ ἄκουσε πιότερες φορὲς καὶ ἀπὸ πιδὸ κοντὰ ἔχει μεγαλύτερη εὐθύνη).

* * *

Μᾶς πῆρε ἡ βαθιὰ νύχτα μὲ τὴν κουβέντα. Ἄς βγοῦμε τώρα ἔξω στὴ σιγαλιά. Ἄκου... Ἐνας κόκκορας λάλησε τρεῖς φορὲς. Χαράζει πίσω ἀπὸ τὸν Ὑμηττὸ νέα αὐγὴ...

Ἄς κάνουμε τώρα τὸν σταυρὸ μας, ἀδερφέ μου, τώρα ποὺ ἀνατέλλει καινούργια μέρα. Καὶ ἂν ἀναβλύσει ἓνα δάκρυ, μὴν τὸ ντραποῦμε:

– *Ἰλάσθητι, Κύριε...* Ἄς γίνουμε ἐμεῖς πρῶτα νέοι ἄνθρωποι...

Γιὰ νὰ ἔλθει ὁ πολιτισμὸς, καὶ ὄχι ὁ θάνατος γύρω μας...

ΟΥΤΙΣ
(ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ)

Η ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΓΙΑ «ΑΛΩΣΗ» ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Είσαγωγή

Σὲ προηγούμενη μελέτη μας πού δημοσιεύθηκε στίς σελίδες τῶν Ἀκτίνων με τὸν τίτλο «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμού ἢ Ἰσθνηση», εἶδαμε ὅτι οἱ κορυφαῖοι ἐκ τῶν ἡγετῶν τοῦ Ναζισμού –ἀνθρῶποι σάν τὸν Heinrich Himmler, τὸν Joseph Goebbels, τὸν Martin Bormann, τὸν Alfred Rosenberg– εἶχαν τὴν Ἰσθνηση καὶ τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἰδεολογία καὶ σημαία τους¹. Στὸ δὲ δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης², ἐστίασαμε στὰ ξεσπάσματα

τοῦ ἴδιου τοῦ Χίτλερ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ στοὺς παραληρηματικούς μονολόγους του πού καταγράφονταν με θρησκευτικὴ εὐλάβεια στὸ Ἀρχηγεῖό του ἀπὸ ἀνθρῶπους οἱ ὁποῖοι πίστευαν εἰλικρινὰ ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Φύρερ ἦταν ἓνα «εὐαγγέλιο» πού ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθεῖ γιὰ τὶς ἐπόμενες γενιές. Τὰ ξεσπάσματα αὐτὰ εἶναι τόσα καὶ τέτοια, ὥστε ὁποῖος τὰ διατρέξει θὰ δυσκολευόταν πολὺ νὰ σκεφθεῖ ἄλλη μορφή στὴν παγκόσμια ἱστορία πού νὰ ἐνσαρκώνει τὴν Ἰσθνηση καὶ τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος στὸν βαθμὸ στὸν ὁποῖο τὰ ἐνσάρκωνε ὁ Χίτλερ.

Ὅταν λοιπὸν ὁ Χίτλερ ἀνῆλθε στὸ ἀξίωμα τοῦ Καγκελαρίου τὸν Ἰανουάριο

Ὅταν ὁ Χίτλερ ἀνῆλθε στὸ ἀξίωμα τοῦ Καγκελαρίου τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1933, πολὺ δὲ περισσότερο ὅταν τοῦ παραχωρήθηκαν δικτατορικὲς ἐξουσίες τὸν Μάρτιο τοῦ ἴδιου ἔτους, θὰ περίμενε κανεὶς λογικὰ τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος τοῦ ἴδιου τῶν Χίτλερ καὶ τῶν Ναζι νὰ περάσει ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν πράξη – πολλῶ δὲ μᾶλλον δεδομένου ὅτι οἱ Ἐκκλησίες στὴ Γερμανία δὲν ἔχχαναν εὐκαιρία νὰ ἀποδοκιμάζουν ἀνοικτὰ τὶς ναζιστικὲς ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς. Ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς Ναζι θὰ σήμαινε τὴν ἔναρξη ἐνὸς πολέμου ἐνάντια στὴν Ἐκκλησία. Τὰ πράγματα ὁμῶς δὲν ἦταν τόσο ἀπλᾶ.

1 Γιάννη Κ. Τσέντου, «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμού ἢ Ἰσθνηση. Μέρος Α΄», Ἀκτίνες 795 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 2022), σελ. 175-189.

2 Γιάννη Κ. Τσέντου, «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμού ἢ Ἰσθνηση. Μέρος Β΄», Ἀκτίνες 796 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2022), σελ. 226-248.

τοῦ 1933, πολὺ δὲ περισσότερο ὅταν τοῦ παραχωρήθηκαν δικτατορικὲς ἐξουσίες τὸν Μάρτιο τοῦ ἴδιου ἔτους, θὰ περίμενε κανεὶς λογικὰ αὐτὸ τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος τοῦ ἴδιου τῶν Χίτλερ καὶ τῶν Ναζι νὰ πε-

ράσει από τη θεωρία στην πράξη – πολλῶ δὲ μᾶλλον δεδομένου ὅτι οἱ Ἐκκλησίες στὴ Γερμανία δὲν ἔχαναν εὐκαιρία νὰ ἀποδοκιμάζουν ἀνοικτὰ τὶς ναζιστικὲς ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς. Ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς Ναζι θὰ σήμαινε τὴν ἔναρξη ἑνὸς πολέμου ἐνάντια στὴν Ἐκκλησία. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἦταν τόσο ἀπλᾶ.

Πραγματικά, ὑπῆρχε ἓνα δεδομένο ποὺ οἱ Ναζι δὲν μπορούσαν νὰ παραβλέπουν, μ' ὅλο τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ ριζοσπαστικοῦ μαζικοῦ λαϊκοῦ κινήματος ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὴν ἐξουσία μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ ἀλλάξει τὰ πάντα. Τὸ δεδομένο αὐτὸ ἦταν ἡ εὐρύτατη ἀπήχηση τῆς χριστιανικῆς πίστεως στὴ γερμανικὴ κοινωνία. Ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ John Conway, «οἱ Ναζι ἔπρεπε νὰ συνεκτιμῆσουν τὸ γεγονός ὅτι, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ Rosenberg, μόνο τὸ 5% τοῦ πληθυσμοῦ δῆλωσε στὴν ἀπογραφή τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 μὴ συνδεδεμένο πλέον μὲ τὶς χριστιανικὲς Ἐκκλησίες»³. Βεβαίως, μὲ δεδομένο τὸ ἀντιχριστιανικὸ μένος τῶν Ναζι, πραγματικά ἡ ἀνοδὸς τους στὴν ἐξουσία δὲν μπορούσε παρὰ νὰ σημαίνει τὴν ἔναρξη ἑνὸς πολέμου ἐνάντια στὴν Ἐκκλησία. Μὲ μία διαφορὰ: ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὸς ἔπρεπε νὰ γίνῃ μὲ προσοχή, ὥστε νὰ μὴ προκαλέσει τὶς εὐαισθησίες καὶ τὴ χριστιανικὴ πίστη τῆς γερμανικῆς κοινωνίας.

Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ, δὲν εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς ποὺ μπορούν νὰ βρεθοῦν ἀκόμη καὶ κάποιες –ἀσφαλῶς ἐλάχιστες καὶ μεμονωμένες– δημόσιες τοποθετήσεις τοῦ Χίτλερ στὶς ὁποῖες αὐτὸς δῆλωνε... χριστιανός. Γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ ἐκπεφρασμένο ἀντιχριστιανικὸ μένος τοῦ Χίτλερ,

κάτι τέτοιο δὲν εἶναι ἀπλῶς παράδοξο· μοιάζει... ἀνέκδοτο... Ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε τί κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὶς –οὕτως ἢ ἄλλως ἐλάχιστες– τέτοιες δημόσιες τοποθετήσεις: «Ἄν ὁ Χίτλερ ἐκφραζόταν δημόσια κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸ θὰ ξένιζε τόσο πολύ, ὥστε θὰ περιορίζε δραματικὰ τὴν ὅποια ἀπήχηση θὰ μπορούσε νὰ ἔχει τὸ κίνημα τοῦ ὁποῖου ἠγείτο στὸν γερμανικὸ λαό. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Βρετανοῦ ἱστορικοῦ Laurence Rees: «Ἡ πιὸ πειστικὴ ἐξήγηση αὐτῶν τῶν δηλώσεων εἶναι ὅτι ὁ Χίτλερ, ὡς πολιτικός, ἀπλῶς ἀναγνώριζε τὴν πρακτικὴ πραγματικότητα τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο κατοικοῦσε. [...] Ἄν εἶτε ὁ Χίτλερ ὁ ἴδιος εἶτε τὸ κίνημά του εἶχε ἀπομακρυνθεῖ πολὺ ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, μπορούμε νὰ δοῦμε πῶς δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἔχει ἐπιτυχία σὲ ἐλεύθερες ἐκλογές»⁴.

Ἐπαναλαμβάνουμε βεβαίως ὅτι, μὲ δεδομένα ὅσα εἶδαμε διὰ μακρῶν στὶς δύο προαναφερθεῖσες μελέτες μας μὲ τὸν τίτλο «Θεμέλιο τοῦ Ναζισμοῦ ἢ Ἄρνηση», ἡ ἀνοδὸς τῶν Ναζι στὴν ἐξουσία ἦταν βέβαιο ὅτι προμήνυε τὴν κήρυξη ἑνὸς πολέμου ἐνάντια στὴν Ἐκκλησία. Ἀπλῶς, αὐτὸς δὲν θὰ ἦταν, τοῦλάχιστον σὲ μίᾶ πρώτη φάση, ἓνας ἀνοικτὸς καὶ ἀπροκάλυπτος πόλεμος.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε αὐτὸν τὸν πόλεμο, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ πῆρε τὴ μορφή μιᾶς ὑπουλῆς μεθόδευσης γιὰ τὴν «ἄλωση» τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ κατανοήσουμε τὴ σύνθεση τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γερμανίας: Τὴ στιγμὴ τῆς ἀνόδου τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ στὴν ἐξουσία τὸ 1933, οἱ Γερμανοὶ ἦταν περίπου κατὰ τὰ 2/3 Προτεστάντες καὶ κατὰ τὸ 1/3 Καθολικοί. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τὸ ποσοστὸ τῶν Καθολικῶν εἶχε ἀνέβει, μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς κατὰ τὸ πλεῖστον καθολικῆς Αὐστρίας καὶ τῆς κατὰ τὸ πλεῖστον καθολικῆς Τσεχοσλοβακίας. Σὲ μίᾶ ἀπογραφή

3 John S. Conway, *The Nazi Persecution of the Churches, 1933-1945*, Regent College Publishing, Vancouver 1997, σελ. 232: "The Nazis had to reckon with the fact that, despite all of Rosenberg's efforts, only 5 percent of the population registered themselves at the 1930 census as no longer connected with Christian Churches".

4 Laurence Rees, *The Dark Charisma of Adolf Hitler*, Ebury Press, London 2012, σελ. 135.

“Όταν οί Ναζί ανήλθαν στην εξουσία, ή Καθολική Έκκλησία στη Γερμανία είχε κάθε λόγο να σημάνει συναγερμό, καθώς όλα τὰ προηγούμενα χρόνια ό καθολικός κλήρος πρωταγωνιστούσε στην άνοικτη άποδοκιμασία και καταδίκη τών ναζιστικών αντίληψεων και πρακτικών. Άλλά και τὸ Βατικανὸ ἦταν σαφῶς θορυβημένο ἀπὸ εἰδήσεις πὸν πιστοποιοῦσαν ὅτι τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Έκκλησίας στη Γερμανία ἀπειλοῦνταν σοβαρά.

πὸν διεξήχθη τὸν Μάιο τοῦ 1939, ἕνα 54% τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοπροσδιορίζονταν ὡς Προτεστάντες, ἕνα 40% ὡς Καθολικοί, ἕνα 4% ὡς »Gottgläubig« (πρόκειται γιὰ ἕναν ὄρο πὸν προώθησε τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει αὐτοὺς πὸν διατηροῦσαν μιὰ πίστη σὲ μιὰ Ἀνώτερη Δύναμη, ἀλλὰ δὲν ἐκφράζονταν ἀπὸ τίς ὑπάρχουσες χριστιανικὲς Έκκλησίες), και μόλις ἕνα 1,5% δῆλωναν ἄθεοι⁵.

Α. Ἡ μεθόδευση γιὰ «ἄλωση» τῆς Καθολικῆς Έκκλησίας και τὸ Reichskonkordat

“Όταν οί Ναζί ανήλθαν στην εξουσία, ή Καθολική Έκκλησία στη Γερμανία είχε κάθε λόγο να σημάνει συναγερμό, καθώς όλα τὰ προηγούμενα χρόνια ό καθολικός κλήρος πρωταγωνιστούσε στην άνοικτη άποδοκιμασία και καταδίκη τών ναζιστικών αντίληψεων και πρακτικών. Άλλά και τὸ Βατικανὸ ἦταν σαφῶς θορυβημένο ἀπὸ εἰδήσεις πὸν πιστοποιοῦσαν ὅτι τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Έκκλησίας στη Γερμανία ἀπειλοῦνταν σοβαρά. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ἐν προκειμένῳ τὸ σχόλιο τοῦ σημαντικοῦ, πολωνικῆς καταγωγῆς, Ἀμερικανοῦ ἱστορικοῦ Theodore S. Hamerow:

«Ἡ Καθολικὴ Έκκλησία [...] εἶχε γενικὰ δεῖ τὸ Ναζιστικὸ Κόμμα μὲ φόβο και καχυποψία. Εἶχε νιώσει ὅτι ἀπειλεῖτο ἀπὸ μιὰ ριζοσπαστικὴ και ἀκραία ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία ἡ ὁποία θεωροῦσε τὸν παπισμὸ ὡς ἕνα ἀπαίσιον, ἐξωκοσμικὸ ἴδρυμα, ἡ ὁποία ἀντιτασσόταν στὴν ὁμολογιακὴ αὐτονομία στὴν ἐκπαίδευση και τὸν πολιτισμὸ, και κατὰ καιροὺς φαινόταν νὰ προωθεῖ τὴν ἐπιστροφή στὸν σκανδιναρικὸ παγανισμὸ. Ἡ ἴδρυση τοῦ Γ Ράιχ ἔμοιαζε νὰ προμηνύει τὴν ἔλευση μιᾶς πικρῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὴν Έκκλησία και τὸ Κράτος»⁶.

Σημειωτέον μάλιστα ὅτι, παρὰ τὴν ἰσχυρὴ παρουσία τῆς Καθολικῆς Έκκλησίας στη Γερμανία (εἶδαμε ὅτι περίπου τὸ 1/3 τοῦ γερμανικοῦ πληθυσμοῦ ἦταν Καθολικοί) –ἢ ἴσως, ἀπὸ μιὰ ἄποψη, ἀκριβῶς ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἰσχυρῆς παρουσίας– ἡ Καθολικὴ Έκκλησία εἶχε και παρελθὸν σύγκρουσης μὲ τὸ ἐπίσημο γερμανικὸ κράτος. Λίγο μόλις μετὰ τὴν ἐνοποίηση τῆς Γερμανίας τὸ 1871, ὁ «Σιδηροῦς Καγκελάριος» τῆς νεοσύστατης Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας Otto von Bismarck ἐγκαινίασε τὸ 1872 μιὰ προσπάθεια περιορισμοῦ τῆς εξουσίας τῆς Καθολικῆς Έκκλησίας, τὴν ὁποία ὀνόμασε «Πολιτιστικὸ Ἀγῶνα» (»Kulturkampf«).

5 Richard J. Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin, New York 2009, σελ. 546.

6 Theodore S. Hamerow, *On the Road to the Wolf's Lair. German Resistance to Hitler*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1997, σελ. 132.

Στὰ μάτια τοῦ Bismarck, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀντιπροσώπευε ἕναν ἐξωγερμανικὸ θεσμὸ ποῦ ἔπρεπε νὰ παταχθεῖ, μιὰ «πέμπτη φάλαγγα» μέσα στὴ νεοσυσταθεῖσα Γερμανικὴ Αὐτοκρατορία, τὸ «μακρὸ χέρι» τῆς Ρώμης, ἢ, ἀκόμα, τῶν παραδοσιακῶν καθολικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴ Γερμανία εἶχε ἀντιτάξει σθεναρὴ ἀντίσταση στὸν Καγκελάριο καί, ἀξιοποιώντας τὸ καθολικὸ δικαίωμα ψήφου ποῦ προβλεπτόταν γιὰ τὸν ἀνδρικό πληθυσμὸ, εἶχε ἐπιτύχει μιὰ συμπαγῆ ἐκπροσώπηση στὸ κοινοβούλιο μὲ τὸ Γερμανικὸ Κόμμα τοῦ Κέντρου (*Deutsche Zentrumspartei*), ὑποχρεώνοντας τὸν ἴδιο τὸν Bismarck νὰ τεματίσει ἡττημένους τὸν »*Kulturkampf*« τὸ 1878.

Λίγα χρόνια μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, συγκεκριμένα τὸ 1922, εἶχε ἀνέλθει στὸν παπικὸ θρόνο ὁ Πάπας Πίος ΙΑ' (1857-1939). Ὁ Πίος ΙΑ', ἀντιμέτωπος μὲ τὶς ραγδαῖες ἀλλαγές ποῦ εἶχαν ἐπιφέρει στὸν κόσμο ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση, ἐστίασε τὴν προσπάθειά του στὴν προάσπιση τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν συμφερόντων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας παγκοσμίως. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Πάπας προσπάθησε νὰ προασπίσει τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἡ ὑπογραφὴ Κογκορδάτων μὲ κράτη στὰ ὁποῖα ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε ἰσχυρὴ παρουσία. Γιὰ νὰ καταλάβουμε περὶ τίνος πρόκειται, τὰ Κογκορδάτα εἶναι τὸ ἀντίστοιχο μιᾶς διακρατικῆς συμφωνίας-συνθήκης, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι σὲ αὐτὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη δὲν εἶναι ἕνα κράτος, ἀλλὰ ἡ Ἁγία Ἔδρα.

Στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Πάπα Πίου ΙΑ', ἰδιαιτέρη αἴσθηση εἶχε προκαλέσει ἡ Συνθήκη τοῦ Λατερανοῦ καὶ τὸ Κογκορδάτο ποῦ εἶχε ὑπογράψει ἡ Ἁγία Ἔδρα μὲ τὴν Ἰταλία τοῦ Μουσσολίνι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1929, μὲ

ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίλυση χρονίων καὶ δυσεπίλυτων προβλημάτων. Μὲ τὴ Συνθήκη αὐτὴ καὶ τὸ Κογκορδάτο, ἀναγνωρίζονταν τὸ Βατικανὸ ὡς ἀνεξάρτητο κράτος ὑπὸ τὴν κυριαρχία τῆς Ἁγίας Ἐδρας, ἐνῶ συμφωνήθηκε ἐπίσης ἡ χρηματικὴ ἀποζημίωση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν Παπικῶν Κρατῶν, τῶν ἐδαφῶν δηλαδὴ τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου ποῦ βρίσκονταν ὑπὸ τὴν ἄμεση κυριαρχία τοῦ Πάπα ἕως τὸ 1870 καὶ εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στὸ ἰταλικὸ βασίλειο. Μεταπολεμικά, τὸ 1947, ἡ Συνθήκη τοῦ Λατερανοῦ καὶ τὸ Κογκορδάτο ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἰταλίας ὡς ρυθμιστικὴ ἀρχὴ τῶν σχέσεων τοῦ ἰταλικοῦ κράτους καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀσφαλῶς, τὸ Βατικανὸ θὰ ἐπιθυμοῦσε ἕνα ἀντίστοιχο Κογκορδάτο γιὰ τὴ διαφύλαξη τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν συμφερόντων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ Γερμανία. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν ἦταν ἐφικτό, γιὰτὶ οἱ ἀντικαθολικὲς πλειοψηφίες στὸ κοινοβούλιο (συγκεκριμένα, στὰ δύο νομοθετικὰ σώματα τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης, τὸ *Reichtag* καὶ τὸ *Reichsrat*) «μπλόκαραν», γιὰ διάφορους λόγους, τὴν προώθηση μιᾶς μείζονος διακρατικῆς συμφωνίας μὲ τὸ Βατικανό. Ὡστόσο, ὁ Πάπας εἶχε ἐπιτύχει τὴν ὑπογραφὴ Κογκορδάτων μὲ τρία γερμανικὰ κρατίδια στὰ ὁποῖα ὑπῆρχε ἰσχυρὸς καθολικὸς πληθυσμὸς, τὴ Βαυαρία (1924), τὴν Πρωσσία (1929) καὶ τὴ Βάδη (1932).

Ἡ πορεία πρὸς τὸ Κογκορδάτο

Αὐτὸ ἦταν τὸ πλαίσιο, ὅταν στὶς ἀρχές τοῦ 1933 οἱ Ἐθνικοσοσιαλιστὲς ἀνῆλθαν στὴν ἐξουσία, καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴ Γερμανία καὶ τὸ Βατικανὸ σίμμαναν συναγερμὸ, ἀναμένοντας τὴν κλιμάκωση τῆς σύγκρουσης μὲ τὸ κατάδηλα ἀντιχριστιανικὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸ Κόμμα τοῦ Χίτλερ. Καὶ τότε ὁ Χίτλερ, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, ἔκανε μιὰ κίνηση-ἐκπληξη,

διπλώνοντας έτοιμος να προσφέρει στην Καθολική Έκκλησία... ό,τι αυτή επιθυμούσε διακαώς, αλλά δεν μπορούσε να κατορθώσει: την υπογραφή ενός Κοινοβουλίου με το γερμανικό κράτος, το οποίο θα διασφάλιζε τα δικαιώματα και τα συμφέροντα –και βεβαίως θα έγγυατο την περιουσία– της Καθολικής Έκκλησίας στη Γερμανία...

Συγκεκριμένα, μετά τον διορισμό του στη θέση του Καγκελαρίου στις 30 Ιανουαρίου του 1933, το δραματικό γεγονός της πυρπόλησης του κτηρίου του κοινοβουλίου (του *Reichstag*) στις 27 Φεβρουαρίου και τις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου, ο Χίτλερ επέτρεψε στις 23 Μαρτίου την ψήφιση του «Έξουσιοδοτικού Νόμου» (*»Ermächtigungsgesetz«*), του επίσημως ονομαζόμενου «Νόμου για την Άρση των Δεινών του Λαού και του Ράχ» (*»Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich«*), μιάς συνταγματικής τροπολογίας ή όποια μετεβίβαζε για μιά –τεράστια– περίοδο τεισάρον έτων τη νομοθετική και εκτελεστική

του Φεβρουαρίου στεγαζόταν στο κτήριο της Όπερας Kroll του Βερολίνου, ακριβώς απέναντι από το κατεστραμμένο κτήριο του *Reichstag*). Σε αυτή του την όμιλία, πριν την καθοριστική ψηφοφορία που του παραχώρησε ουσιαστικά δικτατορικές εξουσίες, ο Χίτλερ έδωσε την υπόσχεση ότι δεν θα παρενέβαινε στα δικαιώματα των Έκκλησιών. Αυτή η υπόσχεση, μαζί με την υπόσχεση για προστασία των Καθολικών της Γερμανίας και της Καθολικής εκπαίδευσης, αλλά και για τη διατήρηση καλών σχέσεων με το Βατικανό, υπήρξε αποτέλεσμα των έντατικών διαπραγματεύσεων με τον έπικεφαλή του ισχυρού Καθολικού Κόμματος του Κέντρου, Καθολικό ιερέα Ludwig Kaas. Το αποτέλεσμα ήταν η εξασφάλιση των ψήφων του Καθολικού Κόμματος του Κέντρου, που άθροιζόμενες με τις ψήφους όλων των άλλων κομμάτων εκτός του Σοσιαλδημοκρατικού έδωσαν στον Χίτλερ την αυξημένη πλειοψηφία των 2/3 που χρειαζόταν για την παραχώρηση σε αυτόν και την κυβέρνησή του εκτά-

---

Φαινομενικά, το Κοινοβούλιο ήταν ένας διπλωματικός θρίαμβος για το Βατικανό, που έμοιαζε να εξασφαλίζει με επίσημη συμφωνία τα δικαιώματα και τα συμφέροντα της Καθολικής Έκκλησίας στη Γερμανία.

έξουσία από το γερμανικό κοινοβούλιο (το *Reichstag*) στην κυβέρνηση και τον Καγκελάριο. Επρόκειτο ουσιαστικά για την ταφόπλακα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και την αρχή της δικτατορικής διακυβέρνησης της χώρας από τον Χίτλερ και το Έθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα.

Δεν είναι τυχαίο ότι ο Χίτλερ αναφέρθηκε στο θέμα της σχέσεως με τις Έκκλησίες στην κρίσιμη όμιλία του της 23^{ης} Μαρτίου 1933 ενώπιον του *Reichstag* (που μετά την καταστροφική πυρκαγιά

των, κατ' ουσίαν δικτατορικών εξουσιών.

Βέβαια, οί Ναζι δεν έδειχναν μόνο ένα «καλό πρόσωπο» μέσω τέτοιων υποσχέσεων. Η μέθοδός τους ήταν η γνωστή μέθοδος του «μαστιγίου» και του «καρότου». «Καρότο» ήταν οί υποσχέσεις που είδαμε. «Μαστίγιο» οί εϋθειες απειλές από τα Τάγματα Έφόδου (SA) και τα SS άκομπ και κατά της ίδιας της ζωής των μελών του Κοινοβουλίου. Το 1948 ο Fritz Baade, εξέχων μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, έγραψε: «Θυμάμαι κάποιους

βουλευτές του Κέντρου να κλαίνε μετά την ψηφοφορία και να μου λένε ότι ήταν πεπεισμένοι πως θα είχαν δολοφονηθεί, αν καταηφιζαν...»⁷.

Εν πάση περιπτώσει, η παραχώρηση έκτάκτων εξουσιών στον Χίτλερ και την κυβέρνησή του είχε μια έντελως πρακτική συνέπεια: Σημειώσαμε παραπάνω ότι η υπογραφή ενός Κογκορδάτου ανάμεσα στη Αγία Έδρα και το γερμανικό κράτος για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων και των συμφερόντων της Καθολικής Έκκλησίας στη Γερμανία δεν ήταν έφικτή, γιατί οι αντίκαθολικές πλειοψηφίες στο κοινοβούλιο «μπλόκαρον», για διάφορους λόγους, την προώθηση μιας μείζονος διακρατικής συμφωνίας με το Βατικανό. Μετά την 23^η Μαρτίου του 1933, με τη μεταβίβαση της νομοθετικής εξουσίας από το γερμανικό κοινοβούλιο (το *Reichstag*) στην κυβέρνηση και τον Καγκελάριο, το εμπόδιο αυτό δεν υπήρχε πλέον.

Αμέσως μετά την άρση του εμπόδιου που αντιπροσώπευε το κοινοβούλιο, ο αντικαγκελάριος Franz von Papen έλαβε εντολή να διαπραγματευθεί με το Βατικανό ένα Κογκορδάτο ανάμεσα στην Αγία Έδρα και το γερμανικό κράτος, το λεγόμενο *Reichskonkordat*, ως επέκταση των ήδη υφισταμένων Κογκορδάτων που είδαμε ότι είχε υπογράψει η Αγία Έδρα με τη Βαυαρία, την Πρωσσία και τη Βάδη. Οι διαπραγματεύσεις προχώρησαν με έντυπωσιακά γρήγορους ρυθμούς.

Βεβαίως, δεν πρέπει να παρασυρθούμε να πιστεύσουμε ότι το έθnikοσοσιαλιστικό καθεστώς φρόντιζε με τις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή Κογκορδάτου να καθησυχάσει τους φόβους του Βατικανού

περι έπικείμενου άνοιχτού πολέμου του φανερά αντιχριστιανικού καθεστώτος ενάντια στην Έκκλησία, την περιουσία, τα δικαιώματα και τα συμφέροντά της στη Γερμανία. Τούναντίον! Όπως παρατηρεί ο έπιφανής Ισραηλινός θεολόγος, ιστορικός και διπλωμάτης Pinchas Lapide, ενώ προχωρούσαν οι διαπραγματεύσεις για την υπογραφή του Κογκορδάτου, το ναζιστικό καθεστώς είχε φροντίσει να ασκήσει εύθεια πίεση στο Βατικανό με τη σύλληψη ένεννιντα δύο ιερέων, την έρευνα στους χώρους των Λεσχών Καθολικών Νέων και το κλείσιμο έννεά καθολικών έντύπων⁸. Ο σκοπός ήταν η Καθολική Έκκλησία, νιώθοντας ως έπικείμενη την καταγίδα, να σπεύσει να υπογράψει το Κογκορδάτο, για να περισώσει ό,τι μπορούσε να περισώσει.

Το Κογκορδάτο πράγματι υπεγράφη σε χρόνο-ρεκόρ, στις 20 Ιουλίου 1933. Από πλευράς του Βατικανού, το υπέγραψε έξ όνόματος του Πάπα Πίου ΙΑ' ό Καρδινάλιος Eugenio Pacelli, ουσιαστικά Έπυουργός των Έξωτερικών του Βατικανού, ό κατοπινός Πάπας Πίος ΙΒ'. Από πλευράς του γερμανικού κράτους, το υπέγραψε έξ όνόματος του Προέδρου Paul von Hindenburg και της γερμανικής κυβερνήσεως ό Αντικαγκελάριος Franz von Papen. Μετά την υπογραφή του, το Κογκορδάτο έπικυρώθηκε έπισήμως στις 10 Σεπτεμβρίου 1933.

7 Rudolf Morsey, *Das »Ermächtigungsgesetz« vom 24. März 1933. Quellen zur Geschichte und Interpretation des »Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich«*, Dusseldorf 1992 (ed. pr. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1968), σελ. 62.

8 Pinchas Lapide, *Three Popes and the Jews*, Hawthorn Books, New York 1967, σελ. 103.

*Αποτίμηση του Κονκορδάτου.
Η σκοπιμότητα του καθεστώτος*

Φαινομενικά, τὸ Κονκορδάτο ἦταν ἓνας διπλωματικὸς θρίαμβος γιὰ τὸ Βατικανό, ποὺ ἔμοιαζε νὰ ἐξασφαλίζει μὲ ἐπίσημη συμφωνία τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στῆ

λακὲς καὶ παρόμοια δημόσια ἰδρύματα (ἄρθρο 28) κτλ.

Φαινομενικά, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε κάθε λόγο νὰ πανηγυρίζει. Καὶ πράγματι, στὶς 23 Ἰουλίου, τρεῖς ἡμέρες δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κονκορδάτου, ἓνας Βρετανὸς ὑπουργὸς συνάντησε τὸν

Ὅπως ἐπρόκειτο νὰ καταστῆ πολὺ γρήγορα ἀπολύτως σαφές, παρὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κονκορδάτου, οἱ Ἐθνικοσοσιαλιστὲς ὄχι μόνον δὲν εἶχαν ἀποστῆ οὔτε κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὸν βαθύτατον ἀντιχριστιανικὸν προσανατολισμὸν τους, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶχαν κανένα ἀπολύτως κώλυμα νὰ προχωρήσουν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη καὶ κατὰ ὠμὴν παραβίασιν τῶν φαινομενικῶν προστατευτικῶν διατάξεων τοῦ Κονκορδάτου. Οἱ παραβιάσεις τοῦ Κονκορδάτου ἀπὸ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸν καθεστὼς ἄρχισαν σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφήν του καὶ κλιμακώθηκαν τὰ ἐπόμενα χρόνια, προκαλώντας ὀξύτατες διαμαρτυρίες ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἐγκύκλιον »Mit Brennender Sorge« τοῦ Πάπα Πίου ΙΑ'.

Γερμανία. Πράγματι, τὸ Κονκορδάτο, πέρα ἀπὸ τὶς πρὶ «τεχνικὰς» διατάξεις τοῦ ποὺ ρύθμιζαν τὶς σχέσεις τοῦ Βατικανοῦ μὲ τὸ γερμανικὸν κράτος, εἶχε συγκεκριμένους διατάξεις-ἐγγυήσεις γιὰ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: Σὲ ἐνορίες, ἐπισκοπικὰς ἑδρας, θρησκευτικὰ τάγματα κτλ. παραχωρεῖτο νομικὴ ὑπόστασις (ἄρθρο 13), κατοχυρωνόταν ἡ ἐλευθερία τῶν θρησκευτικῶν ταγμάτων γιὰ τὴν ἄσκησιν ποιμαντικοῦ, φιλανθρωπικοῦ καὶ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου (ἄρθρο 15), δίδονταν ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν (ἄρθρο 17), προστατεύονταν τὸ καθολικὸν ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, δηλαδὴ τὰ ἐλεγχόμενα ἀπὸ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν σχολεῖα (ἄρθρα 19-25), διασφαλιζόταν στὴν Ἐκκλησίαν τὸ δικαίωμα γιὰ προσφορὰν ποιμαντικοῦ ἔργου σὲ νοσοκομεῖα, φυ-

Καρδινάλιον Pacelli, ποὺ εἶχε ὑπογράψει τὸ Κονκορδάτο γιὰ λογαριασμὸν τοῦ Βατικανοῦ, ὁ ὁποῖος δῆλωσε πολὺ ἱκανοποιημένος μὲ τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κονκορδάτου, διατυπώνοντας μάλιστα τὴν ἐκτίμησιν ὅτι αὐτό, μὲ τὶς ἐγγυήσεις ποὺ προσέφερε γιὰ τὴν καθολικὴν ἐκπαίδευσιν, ἀντιπροσώπευε μιὰ βελτίωσιν σὲ σχέση μὲ τὴν συμφωνίαν ποὺ εἶχε ὑπογράψει τὸ 1929 μὲ τὴν Πρωσσίαν. Διετύπωσε βέβαια μιὰ εὐλόγη ἐπιφύλαξιν, παρατηρώντας ὅτι ἡ ἱκανοποίησίν του βασιζόταν στὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις θὰ τηροῦσε τὶς δεσμεύσεις τῆς, ἀλλὰ παρατήρησε ἐπίσης ὅτι ὁ Χίτλερ γινόταν «ὄλο καὶ πρὶο μετριόπαθής»⁹. Προφανῶς ἐπλανᾶτο οἰκτρά...

9 Anthony Rhodes, *The Vatican in the Age of the Dictators*, Hodder & Stoughton, London 1973, σελ. 177.

Τὸ Κονκορδάτο ἦταν αὐτὸ ἀκριβῶς: μιὰ προσπάθεια νὰ «παγιδευθεῖ» ὁ Καθολικὸς κλῆρος μὲ ἐγγυήσεις ποὺ φαινομενικὰ ἐξασφάλιζαν τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ Γερμανία (αὐτὸ ἀκριβῶς ἀντιλαμβανόταν ὁ Χίτλερ, ἐντελῶς κυνικά, ὡς παγίδευση τοῦ κλήρου «μὲ τὴν παροικιῶδη ἀπληστία καὶ αὐταρέσκεία του»).

Ἡ Καθολικὴ κοινότητα στὴ Γερμανία, ποὺ εἶχε ἰδία καὶ ἄμεση πείρα τῶν ναζιστικῶν ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν, δὲν συμμεριζόταν ἀπὸ τὴν αἰσιοδοξία. Πράγματι, οἱ Καθολικοὶ ἐπίσκοποι στὴ Γερμανία δὲν ἔτρεφαν πολλές αὐταπάτες γιὰ τὶς προθέσεις τῶν Ναζι ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πάντως ἔκριναν καὶ αὐτοὶ ὅτι, μὲ δεδομένες τὶς συνθῆκες, τὸ Κονκορδάτο ἦταν ὅ,τι καλύτερο μπορούσε νὰ γίνει, γιὰτὶ ἐξασφάλιζε τοὐλάχιστον ἓνα νομοθετικὸ πλαίσιο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ βάλει κάποιον φραγμὸ στὶς αὐθαιρεσίες τοῦ καθεστῶτος ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Κονκορδάτο ἦταν στὰ μάτια τους, θὰ ἔλεγε κανεὶς, τὸ «μὴ χεῖρον» κακό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ σχόλιο τοῦ Καρδινάλιου τοῦ Μονάχου Michael von Faulhaber: «Μὲ τὸ Κονκορδάτο εἴμαστε κρεμασμένοι. Χωρὶς τὸ Κονκορδάτο ἦμασταν κρεμασμένοι, πνιγμένοι καὶ διαμελισμένοι»¹⁰.

Ὅπως ἐπρόκειτο νὰ καταστῆ πολὺ γρήγορα ἀπολύτως σαφές, παρὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κονκορδάτου, οἱ Ἐθνικοσοσιαλιστὲς ὄχι μόνον δὲν εἶχαν ἀποστῆ οὔτε κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὸν βαθύτατον ἀντιχριστιανικὸ προσανατολισμὸ τους, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶχαν κανένα ἀπολύτως κώλυμα νὰ προχωρήσουν τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη καὶ κατὰ ὠμὴ παραβίαση τῶν φαινομενικὰ προστατευτικῶν διατάξεων τοῦ Κονκορδάτου. Οἱ παραβι-

σεις τοῦ Κονκορδάτου ἀπὸ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ἄρχισαν σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφή του καὶ κλιμακώθηκαν τὰ ἐπόμενα χρόνια, προκαλώντας ὀξύτερες διαμαρτυρίες ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἐγκύκλιο «*Mit Brennender Sorge*» τοῦ Πάπα Πίου ΙΑ'. Ὅπως σχολιάζει ὁ Paul O'Shea, ὁ ἴδιος ὁ Χίτλερ περιφρονοῦσε βαθύτατα τὸ Κονκορδάτο, καὶ ἡ ὑπογραφή του ἦταν στὰ μάτια του ἓνα πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση «*τῆς σταδιακῆς καταστολῆς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ Γερμανία*»¹¹.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅμως, εὐλόγα θὰ διερωτηθεῖ κανεὶς γιὰ ποιοὺ λόγους τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ἔδειξε τέτοια σπουδὴ νὰ προωθήσει ἓνα Κονκορδάτο μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, προσφέροντάς της ἐγγυήσεις ποὺ δὲν εἶχε τὴν πρόθεση νὰ τηρήσει.

Ἡ ἀπάντηση σὲ αὐτὸ τὸ εὐλόγο ἐρώτημα ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Χίτλερ, ὁ ὁποῖος ἀποκάλυψε μὲ ἀπίστευτο κυνισμὸ τὴ λογικὴ ποὺ κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κονκορδάτου σὲ συνομιλία ποὺ εἶχε μὲ τὸν Hermann Rauschning στὶς ἀρχὲς τοῦ 1933, τὴν ὁποία ὁ τελευταῖος ἀποκάλυψε στὸ βιβλίο του ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1940. Σὲ αὐτὴ τὴ συνομιλία ὁ Χίτλερ δὲν δίστασε νὰ πεί ὅτι ὁ Bismarck ἦταν ἀνόητος, ποὺ προχώρησε σὲ μιὰ εὐθεία σύγκρουση μὲ τὴν Καθολικὴ

10 <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=1438>, "The Record of Pius XII's Opposition to Hitler", *Catholic Culture*.

11 Paul O'Shea, *A Cross Too Heavy. Politics and the Jews of Europe 1917-1943*, Rosenberg Publishing, Kenthurst 2008, σελ. 234-235

Ἐκκλησία μὲ τὸν «Πολιτιστικὸ Ἀγῶνα» (*Kulturkampf*). Ἡ δική του στρατηγική γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κλήρου, ἐξήγησε ὁ Χίτλερ, θὰ εἶχε ἀρχικὰ τὴ μορφή μιᾶς πολιτικῆς ἀνεκτικότητας, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀποσπᾶσει ὅ,τι ἐπιθυμοῦσε

ὁ ἄνεμος»¹².

Τὸ Κονκορδάτο ἦταν αὐτὸ ἀκριβῶς: μιὰ προσπάθεια νὰ «παγιδευθεῖ» ὁ Καθολικὸς κλῆρος μὲ ἐγγυήσεις ποῦ φαινομενικὰ ἐξασφάλιζαν τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας

Οἱ Ναζί, πίσω ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν πολιτική, ἀποσκοποῦσαν στὴν πλήρη ἐξάλειψη τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴ γερμανικὴ κοινωνία, περιορίζοντάς τιν σὲ καθαρὰ θρησκευτικὲς δραστηριότητες. Ὅπως σημειώνει ὁ Anton Gill, μετὰ τὸ Κονκορδάτο, «ὁ Χίτλερ, μὲ τὴ συνήθη ἀκαταμάχητη τεχνική του τοῦ ἐκφοβισμοῦ, προχώρησε νὰ διανύσει ἓνα μίλι, ἐκεῖ ὅπου τοῦ εἶχε παραχωρηθεῖ μία ἴντσα». Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, στὰ ἐπόμενα χρόνια τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς θὰ ἔκλεινε τὴ μία μετὰ τὴν ἄλλη ὅλες τὶς πόρτες τῆς ἐπικοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ γερμανικὴ κοινωνία, ἀπὸ τὰ ἐλεγχόμενα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία σχολεῖα μέχρι τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ὑπάγοντας τὰ πάντα ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς πολιτείας (δηλαδή, πρακτικά, τοῦ καθεστώτος), ὑπὸ τὴν πρόφαση τῆς συμφωνίας περὶ μὴ ἐμπλοκῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴν πολιτικὴ ζωή.

χωρὶς καμμία ἀπολύτως σύγκρουση. Πῶς; Ἐδῶ ὁ Χίτλερ γίνεται ἀνατριχιαστικὰ κυνικός:

«Θὰ πρέπει νὰ παγιδεύσουμε τὸν κλῆρο μὲ τὴν παροικιῶδη ἀπληστία καὶ αὐταρέσκειά του. Θὰ μπορέσουμε ἔτσι νὰ τακτοποιήσουμε τὰ πάντα μαζί του μὲ ἀπόλυτη εἰρήνη καὶ ἁρμονία. Θὰ τοὺς δώσω παράταση χρόνου μερικῶν ἐτῶν. Γιατί νὰ μαλώνουμε; Θὰ καταπιοῦν ὅτιδήποτε, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὰ ὑλικά τους πλεονεκτήματα. Τὰ ζητήματα δὲν θὰ φθάσουν ποτὲ σὲ κλιμάκωση. Θὰ ἀναγνωρίσουν μιὰ σταθερὴ βούληση, καὶ χρειάζεται μόνο νὰ τοὺς δείξουμε μία ἢ δύο φορὲς ποιὸς ἔχει τὸ πάνω χέρι. Θὰ ξέρουν ἀπὸ ποῦ φυσάει

στὴ Γερμανία (αὐτὸ ἀκριβῶς ἀντιλαμβάνονταν ὁ Χίτλερ, ἐντελῶς κυνικά, ὡς παγίδευση τοῦ κλήρου «μὲ τὴν παροικιῶδη ἀπληστία καὶ αὐταρέσκειά του»).

Ὁ ἐξοβελισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωή

Τὸ ἄμεσο, ὁρατὸ κέρδος ποῦ ἀποκόμισε ὁ Χίτλερ ἀπὸ τὸ Κονκορδάτο ἦταν ὁ ἐξοβελισμὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Γερμανίας. Τὸ Κονκορδάτο ἐπέβαλλε στοὺς κληρικοὺς ὅλων τῶν βαθμίδων νὰ ἀπέχουν ἀπὸ τὴ

---

12 Guenter Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany*, Weidenfeld & Nicolson, London 1964, σελ. 26.

δράση εντός πολιτικῶν κομμάτων ἢ γιὰ λογαριασμό τους (ἄρθρο 32). Αυτό ἐμοιαζε –καὶ μοιάζει– μιὰ ἀπολύτως λογικὴ ἀξίωση. Ὅμως ἡ Καθολικὴ κοινότητα στὴ Γερμανία ἐκπροσωπεύεται στὸ Κοινοβούλιο ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ Κόμμα Κέντρου (*Deutsche Zentrumspartei*), ἓνα σημαντικὸ καθολικὸ κόμμα ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1870, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν πόλεμο τοῦ Καγκελαρίου Otto von Bismarck κατὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Στὰ χρόνια τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης τὸ κόμμα αὐτὸ ἦταν τὸ τρίτο σὲ δύναμη πολιτικὸ κόμμα στὴ Γερμανία, μὲ συμμετοχὴ σὲ ὅλες τὶς κυβερνήσεις μέχρι τὸ 1932. Χιλιάδες μέλη τοῦ κόμματος αὐτοῦ συνελήφθησαν ἤδη πρὶν τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Κογκορδάτου. Στὴ Βαυαρία, ὅπου ὁ καθολικὸς πληθυσμὸς ἦταν πολὺ μεγάλος, ἡ τοπικὴ κυβέρνησις τοῦ ἐπίσης καθολικοῦ Βαυαρικοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος (*Bayerische Volkspartei*), ἐνὸς ἀποσχισθέντος κλάδου τοῦ Γερμανικοῦ Κόμματος τοῦ Κέντρου, ἀνατράπηκε ἀπὸ ναζιστικὸ πραξικόπημα στὶς 9 Μαρτίου τοῦ 1933, καὶ στὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου τοῦ ἴδιου ἔτους δύο χιλιάδες μέλη τοῦ κόμματος συνελήφθησαν ἀπὸ τὴν Ἀστυνομία. Καὶ τὰ δύο καθολικὰ κόμματα τελικὰ διαλύθηκαν στὶς 5 Ἰουλίου τοῦ 1933, λίγες ἡμέρες πρὶν τὴν ἐπίσημη ὑπογραφὴ τοῦ Κογκορδάτου, ἀφήνοντας γιὰ πρώτη φορὰ τὴ νεώτερη Γερμανία χωρὶς καθολικὸ κόμμα¹³.

Ἄν τὰ πράγματα ἔμεναν ἐκεῖ, τὸ κακὸ θὰ ἦταν μικρό. Ἀλλὰ βαθύτερη ἐπιδίωξις τοῦ Χίτλερ ἦταν νὰ «φμώσει» τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀντιπροσώπευε τὴ μόνη πραγματικὰ ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ καθεστῶς «ἰδεολογικὴ ἀντιπολίτευσις» στὸν Ναζισμό. Καὶ γιὰ νὰ λέμε τὴν ἀλήθεια, σὲ κάποιον βαθμὸ φάνηκε νὰ τὸ πετυχαίνει, τουλάχιστον γιὰ λίγο (ἄσχετα ἂν τελικὰ, ὅπως θὰ δοῦμε σὲ ἄλλη εὐκαιρία, ἡ Ἐκκλησία

παρέμεινε πρακτικὰ ἡ μόνη ἀντιπολιτευτικὴ φωνὴ στὴ ναζιστικὴ Γερμανία). Παράδειγμα: Μετὰ τὴν ψήφιση τῶν ρατσιστικῶν νόμων τῆς Νυρεμβέργης τὸ 1935, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴ Γερμανία, ποὺ δὲν ἔχανε εὐκαιρία νὰ ἀποδοκιμάζει τὸν ρατσισμό τῶν Ναζί, κινήθηκε σὲ μιὰ λογικὴ μὴ παρέμβασις στὰ πολιτικὰ πράγματα. Αὐτὸ ἀπὸ μόνο του ἦταν τεράστιο κέρδος γιὰ τοὺς Ναζί.

Καὶ δὲν ἦταν μόνον αὐτό. Οἱ Ναζί, πίσω ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμό τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, ἀποσκοποῦσαν στὴν πλήρη ἐξάλειψη τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴ γερμανικὴ κοινωνία, περιορίζοντάς τιν σὲ καθαρὰ θρησκευτικὲς δραστηριότητες. Ὅπως σημειώνει ὁ Anton Gill, μετὰ τὸ Κογκορδάτο, «ὁ Χίτλερ, μὲ τὴ συνήθη ἀκαταμάχητη τεχνικὴ του τοῦ ἐκφοβισμοῦ, προχώρησε νὰ διανύσει ἓνα μίλι, ἐκεῖ ὅπου τοῦ εἶχε παραχωρηθεῖ μίαν ἴντσα»¹⁴.

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, στὰ ἐπόμενα χρόνια τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς θὰ ἔκλεινε τὴ μίαν μετὰ τὴν ἄλλη ὅλες τὶς πόρτες τῆς ἐπικοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ γερμανικὴ κοινωνία, ἀπὸ τὰ ἐλεγχόμενα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία σχολεῖα μέχρι τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ὑπάγοντας τὰ πάντα ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς πολιτείας (δηλαδή, πρακτικὰ, τοῦ καθεστώτος), ὑπὸ τὴν πρόφασις τῆς συμφωνίας περὶ μὴ ἐμπλοκῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Καὶ ἐνῶ δὲν εἶχαν πρόβλημα νὰ δίνουν αὐθαίρετα τὴν πιὸ διασταλτικὴ ἐρμηνεία στὰ περὶ μὴ ἐμπλοκῆς τοῦ κλήρου στὴν πολιτικὴ, ἐρμηνεύοντας ὡς «πολιτικὴ» πρακτικὰ... τὰ πάντα, τὴν ἴδια στιγμὴ δὲν εἶχαν πρόβλημα νὰ βλέπουν ἄλλες διατάξεις τοῦ Κογκορδάτου στὴν

13 William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, Secker & Warburg, London 1960, σελ. 201

14 Anton Gill, *An Honourable Defeat. A History of the German Resistance to Hitler*, Random House, 1994, σελ. 57: "With his usual irresistible, bullying technique, Hitler then proceeded to take a mile where he had been given an inch".

πιό στενή έρμηνεία τους, όταν αυτό τους έξυπηρετούσε. Για παράδειγμα, ένῳ τὸ ἄρθρο 4 τοῦ Κογκορδάτου εξασφάλιζε στους Καθολικούς ἐπισκόπους ἐλευθερία ἐπικοινωνίας μετὰ τὸ ποιμνίό τους «σὲ ὅλα τὰ θέματα τοῦ ποιμαντικοῦ τους ἀξιώματος», οἱ Ναζὶ δὲν εἶχαν πρόβλημα νὰ διαβάσουν αὐτὴ τὴ διάταξη στὴν πιὸ στενὴ ἐρμηνεία της, ὡς ἀφορῶσα μόνο τὴ λατρεία καὶ τὰ τελετουργικὰ θέματα, καὶ νὰ ἀπαγορεύσουν κάθε ἐπικοινωνία ἐπὶ ἄλλων θεμάτων.

μελέτες μας γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ Ναζισμοῦ πάνω στὴν Ἄρνηση¹⁶.

Ἡ «νομιμοποίηση» τοῦ καθεστῶτος

Καὶ πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν περιθωριοποίηση τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ Ναζὶ μπορούσαν νὰ ἐπιδεικνύουν καὶ ἄλλα, ὄχι λιγώτερο σημαντικὰ κέρδη ἀπὸ τὸ Κογκορδάτο.

Κατ' ἀρχάς, ἡ ἴδια ἡ ὑπογραφή μᾶς συμφωνίας μετὰ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, τὸν μέγχι τότε σφοδρότερο πολέμο τῆς

Στὸ τέλος, ὁ Χίτλερ μπορούσε νὰ ἐπιδεικνύει τὴ νίκη του. Τὸ μεσημέρι τῆς 4ης Ἀπριλίου 1942 εἶπε θριαμβευτικὰ στους συνδαιτυμόνες του, στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς παραληρηματικούς μονολόγους του, πού καταγράφονταν μετὰ θρησκευτικὴ εὐλάβεια: «Σὲ ὅ,τι μᾶς ἀφορᾷ, καταφέραμε νὰ ἐκδιώξουμε τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ ἀνάμεσά μας καὶ νὰ ἀποκλείσουμε τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὴν πολιτικὴ μας ζωή».

Στὸ τέλος, ὁ Χίτλερ μπορούσε νὰ ἐπιδεικνύει τὴ νίκη του. Τὸ μεσημέρι τῆς 4^{ης} Ἀπριλίου 1942 εἶπε θριαμβευτικὰ στους συνδαιτυμόνες του, στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς παραληρηματικούς μονολόγους του, πού καταγράφονταν μετὰ θρησκευτικὴ εὐλάβεια: «Σὲ ὅ,τι μᾶς ἀφορᾷ, καταφέραμε νὰ ἐκδιώξουμε τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ ἀνάμεσά μας καὶ νὰ ἀποκλείσουμε τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὴν πολιτικὴ μας ζωή»¹⁵. Τὸ ὅτι ὁ Χίτλερ βάζει ἐδῶ δίπλα δίπλα Ἑβραίους καὶ Χριστιανισμό θὰ ἐξέπληττε ἴσως κάποιον ἀδαῖ καὶ ἀνυποψίαστο, ἀλλὰ σίγουρα δὲν ἀποτελεῖ ἐκπληξη γιὰ ὅποιον ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὰ ὅσα παρουσιάσαμε διὰ μακρῶν στὶς προαναφερθεῖσες δύο

ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ιδεολογίας, ἐξυπηρετούσε ἄριστα τὴν προπαγάνδα τῶν Ναζὶ, πού ἀρέσκονταν νὰ ἐμφανίζον ἐαυτοὺς ὡς μιὰ δυναμικὴ κυβέρνηση –τὴν κυβέρνηση ἄλλωστε μετὰ τὸν χαμπλότερο μέσο ὄρο ἡλικίας στὰ χρονικά– γιὰ τὴν ὁποία κανένα πρόβλημα δὲν ἦταν ἄλτο· ὡς μιὰ κυβέρνηση πού εἶχε ἔλθει νὰ δώσει ρηξικέλευθες λύσεις, κόβοντας τοὺς «γόρδιους δεσμούς» πού δὲν τολμοῦσαν νὰ ἀγγίξουν τὰ κόμματα καὶ οἱ βολεμένοι πολιτικάντηδες τοῦ κοινοβουλίου. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο ἀποτίμησε τὸ Κογκορδάτο ἡ γαλλόφωνη ἐλβετικὴ ἐφημερίδα *Le Temps*, ἡ ὁποία ἔγραψε:

«Εἶναι ἓνας θρίαμβος γιὰ τὴν Ἐθνικοσοσιαλιστικὴν κυβέρνησι. Ὁ Μουσσολίνι χρειάστηκε πέντε χρόνια γιὰ νὰ τὸ πετύχει· ἡ Γερμανία τὸ ἔκανε σὲ μιὰ ἐβδο-

---

15 H. R. Trevor-Roper (ed.), *Hitler's Table Talk 1941-1944*, μεσημέρι 4^{ης} Ἀπριλίου 1942, σελ. 394: "As far as we are concerned, we've succeeded in chasing the Jews from our midst and excluding Christianity from our political life".

16 Βλ. ὑποσημειώσεις 1 καὶ 2 στὸ παρὸν ἄρθρο.

μάδα»¹⁷.

Τὰ περὶ μᾶς ἑβδομάδας σαφῶς βέβαια δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα: ἀλλὰ κατὰ τὰ λοιπά, τὸ συμπέρασμα – καὶ ἡ ἐντύπωση– περὶ θριάμβου τῆς Ἐθνικοσοσιαλιστικῆς κυβέρνησης παραμένει.

Τὸ ἀκόμα χειρότερο ἦταν ὁ κίνδυνος, ποὺ προφανῶς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἐκτίμησε σωστά, νὰ φανεῖ ὅτι ἡ συνομολόγηση ἐπίσημης συμφωνίας μετὰ τὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ἀποτελοῦσε ἔμμεσα πράξη ἀναγνώρισης τοῦ καθεστώτος. Ἀσφαλῶς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔβλεπε ἔτσι τὸ Κογκορδάτο τοῦ 1933, καὶ μάλι-

σοσιαλισμὸ μετὰ τὸν πιὸ ἐπίσημο τρόπο. Ὁ πολυετὴς προκλητικὸς σάλος κατὰ τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ Κόμματος λόγω τῆς ὑποτιθέμενης ἐχθρότητάς του πρὸς τὴ θρησκεία ἔχει πλέον διαψευσθεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνιστᾷ τεράστια ἠθικὴ δικαίωση τῆς κυβέρνησός μας καὶ τοῦ κύρους της»¹⁹.

Τὸ Βατικανὸ προσπάθησε νὰ διαμαρτυρηθεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἡ ζημιὰ εἶχε γίνει. Παρὰ τὶς ἐκκλήσεις νὰ κρατηθοῦν, τοῦλάχιστον, χαμπλοὶ τόνοι, ὁ ἐλεγχόμενος ἀπὸ τοὺς Ναζὶ τύπος δὲν εἶχε καμμία ἀναστολὴ μὴν τυχὸν καὶ φέρεי σὲ δύσκολη

Τὸ ἀκόμα χειρότερο ἦταν ὁ κίνδυνος, ποὺ προφανῶς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἐκτίμησε σωστά, νὰ φανεῖ ὅτι ἡ συνομολόγηση ἐπίσημης συμφωνίας μετὰ τὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ἀποτελοῦσε ἔμμεσα πράξη ἀναγνώρισης τοῦ καθεστώτος.

στα προσπάθησε νὰ μὴν ἀφήσει αὐτὴ τὴν ἐντύπωση. Στὶς 2 Ἀπριλίου, ἡ καθημερινὴ ἐφημερίδα τοῦ Βατικανοῦ *L'Osservatore Romano* τόνιζε μετὰ ἔμφαση ὅτι τὸ Κογκορδάτο δὲν ἀποτελοῦσε ἐπιδοκιμασία τῶν ναζιστικῶν διδασκαλιῶν¹⁸.

Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως ποὺ τὸ Κογκορδάτο ὑπεγράφη, οἱ Ναζὶ δὲν εἶχαν τὸν παραμικρὸ ἐνδοιασμὸ νὰ πανηγυρίσουν τὸν θριάμβό τους, φέρνοντας σὲ δύσκολη θέση τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἐφημερίδα *Völkischer Beobachter* (Λαϊκὸς Παρατηρητής), τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος τοῦ Χίτλερ, ἔγραψε χαρακτηριστικά:

«Μὲ τὴν ὑπογραφή της ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἀναγνώρισει τὸν Ἐθνικο-

θέση τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ δὲν ἔχανε εὐκαιρία νὰ διατυμπανίξει ὅτι τὸ Κογκορδάτο ἀποτελοῦσε πράξη *de facto* καὶ *de jure* ἀναγνώρισης τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ.

Συμπεράσματα

Ἄν ἐπισκοπήσει κανεὶς τὸ κείμενο τοῦ Κογκορδάτου καθ' ἑαυτὸ, πιθανώτατα θὰ νιώσει ὅτι σὲ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ κακὸ γιὰ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἐναργέστατη ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι ὅτι τὸ Κογκορδάτο... ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει μέχρι σήμερα. Ἀσφαλῶς, μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἠγέρθησαν ἀμφιβολίες γιὰ τὴ σκοπιμότητα τῆς διατήρησης μιᾶς συμφωνίας ποὺ τὸ ναζιστικὸ καθεστῶς εἶχε ἐπιδείξει τέτοια σπουδὴ νὰ ὑπογράψει. Κατόπιν

17 Anthony Rhodes, *The Vatican in the Age of the Dictators*, Hodder & Stoughton, London 1973, σελ. 177.

18 James Carroll, *Constantine's Sword. The Church and the Jews*, Mariner Books, Wilmington, Massachusetts 2001, σελ. 505.

19 Pinchas Lapide, *Three Popes and the Jews*, Hawthorn Books, New York 1967, σελ. 102- Guenter Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany*, Weidenfeld & Nicolson, London 1964, σελ. 86.

ὅμως τῆς σθεναρῆς ἐπιμονῆς τοῦ Πάπα Πίου Β΄, τὸ Κονκορδάτο διατηρήθηκε, καὶ ἔτσι, μέχρι σήμερα, αὐτὸ εἶναι τὸ νομικὸ πλαίσιο ποὺ διέπει τὶς σχέσεις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ γερμανικὸ κράτος. Προφανῶς, τὸ Κονκορδάτο καθ' ἑαυτὸ ἦταν γιὰ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία μιὰ «καλὴ συμφωνία».

θάρρος νὰ καταγγέλλει ἀνοικτὰ τὶς ναζιστικὲς ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς, καὶ μάλιστα τὸν ρατσισμό καὶ τὴ βία τῶν Ναζί, βρέθηκε σὲ μεγάλη ἀμνηχανία, διότι δὲν τῆς ἦταν πιὰ ἐξίσου εὐκόλο νὰ καταγγέλλει τὸν ἀντιχριστιανικὸ προσανατολισμὸ ἐνὸς καθεστῶτος ποὺ εἶχε ἔλθει σὲ ἐπίσημη συμφωνία μὲ τὸ ἴδιο τὸ Βατικανό!

Ἄν ἐπισκοπήσει κανεὶς τὸ κείμενο τοῦ Κονκορδάτου καθ' ἑαυτό, πιθανώτατα θὰ νιώσει ὅτι σὲ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ κακὸ γιὰ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ ἐναργέστατη ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι ὅτι τὸ Κονκορδάτο... ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει μέχρι σήμερα.

Αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς κάνει τὴν ἱστορία τοῦ Κονκορδάτου ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέροντα καί, θὰ λέγαμε, ἀκόμα πιὸ διδακτικὴ. Ἡ ἱστορία τοῦ Κονκορδάτου εἶναι ἡ ἱστορία ἐνὸς ὀλωσδιόλου ἄθεου καὶ ἀπροκάλυπτα ἀντιχριστιανικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖο ὅμως, ἀφοῦ πρῶτα προβλήθηκε ὡς ἓνα ἀνατρεπτικὸ μαζικὸ λαϊκὸ κίνημα, ὅταν τελικὰ ἦλθε στὴν ἐξουσία, αἰφνιδίασε τοὺς πάντες, προσφέροντας στὴν Ἐκκλησία... μιὰ «καλὴ συμφωνία». Μιὰ συμφωνία πού, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἐξασφάλιζε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντά της καὶ ἐγγυᾶτο τὴν παρουσία της στὴ Γερμανία.

Ἀλλὰ βέβαια αὐτὴ ἡ «καλὴ συμφωνία» δὲν ἦταν ὁ «κλάδος ἐλαίας» ποὺ κάποιοι φαντάστηκαν. Ἐκρυβε μιὰ ἀπίστευτη δολιότητα. Διότι, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔβαλε τὴν ὑπογραφή της στὸ Κονκορδάτο, τὸ ὀλωσδιόλου ἄθεο καὶ ἀπροκάλυπτα ἀντιχριστιανικὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ἄδραξε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐμφανίσει αὐτὴ τὴν ὑπογραφή ὡς ὑπέρτατη νομιμοποίηση τοῦ ἰδίου ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία. Καὶ πάντως, ἡ Καθολικὴ κοινότητα στὴ Γερμανία, ἡ ὁποία ὅλα τὰ προηγούμενα χρόνια εἶχε βρεῖ τὸ

Καὶ βέβαια, ὅσοι μπῆκαν στὸν πειρασμὸ νὰ πιστεύσουν ὅτι τὸ Κονκορδάτο ἀποτελοῦσε μιὰ ἀμβλυνση τοῦ ἀντιχριστιανικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν Ναζί... ἐπλανήθησαν πλάνην οἰκτρὰν. Ἀπὸ τὴν ἐπομένῃ κιόλας τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Κονκορδάτου, οἱ Ναζί, μέσα ἀπὸ τὶς πιὸ αὐθαίρετες καὶ καταχρηστικὲς ἐρμηνείες τῶν διατάξεών του, προώθησαν συστηματικὰ τὸ ἀρχικὸ τους σχέδιο, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν πλήρη περιθωριοποίηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν ἐξοβελισμό της ἀπὸ τὸν δημόσιο βίο. Καὶ ὅταν ἀκόμα καὶ οἱ αὐθαίρετες καὶ καταχρηστικὲς ἐρμηνείες δὲν ἀποδεικνύονταν ἀρκετές, οἱ Ναζί, χωρὶς κανέναν ἀπολύτως δισταγμὸ, περνοῦσαν ἀνενδοίαστα στὴν ἐν ψυχρῷ παραβίαση τοῦ Κονκορδάτου, ἀποδεικνύοντας ἐν τοῖς πράγμασι ὅτι ἡ συμφωνία μὲ τὴν ὁποία ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε ἐλπίζει νὰ «θωρακίσει» τὴν παρουσία της στὴ Γερμανία δὲν ἦταν στὰ μάτια τοῦ καθεστῶτος παρὰ ἓνα «κουρελόχαρτο». Καὶ τὸ τελευταῖο σκαλοπάτι ἦταν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ὠμὴ παραβίαση τῶν συμφωνηθέντων σὲ ἓνα ἐντελῶς ἀνοικτὸ καὶ ἀπροκάλυπτο διωγμὸ, στὸν ὁποῖο θὰ βροῦμε τὴν εὐκαιρία

νά αναφερθούμε σε άλλη ευκαιρία.

Όταν τὸ ποτήρι ξεχείλισε, ὁ ἴδιος ὁ Πάπας Πίος ΙΑ΄, μὲ τὴν περιφρημὴ ἐγκύκλιό του »Mit brennender Sorge« (ποὺ σημαίνει, περίπου, «Μὲ φλογερὴ ἔγνοια») ποὺ διαβάσθηκε σὲ ὅλες τὶς Καθολικὲς ἐκκλησίες τῆς Γερμανίας ἐνόησε τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας τοῦ 1937, πλάι στὴν ἀνοικτὴ καταγγελία τῶν στρεβλῶν ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν τῶν Ναζί, συμπεριέλαβε καὶ ἕναν ἀπολογισμό τοῦ Κονκορδάτου, στὸν ὁποῖο διακρίνεται ἕνας

ἐξασφαλίσουμε στὴ Γερμανία τὴν ἐλευθερία τῆς εὐεργετικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ σωτηρία τῶν ψυχῶν ποὺ βρίσκονται στὴ φροντίδα τῆς, παρὰ ἅλλα ὅμως καὶ ἡ εἰλικρινὴς ἐπιθυμία νὰ προσφέρουμε στὸν γερμανικὸ λαὸ μιὰ ὑπηρεσία ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εἰρηνικὴ ἀνάπτυξη καὶ εὐημερία του.

Ὡς ἐκ τούτου, παρὰ τὶς πολλὲς καὶ σοβαρὲς ἀμφιβολίες, ἀποφασίσαμε νὰ μὴν ἀρνηθῶμε τὴ συγκατάθεσή μας. Ἐπιθυμούσαμε νὰ γλιτώσουμε τοὺς ἀληθινούς

Ἡ ἱστορία τοῦ Κονκορδάτου εἶναι ἡ ἱστορία ἑνὸς ὀλωσδιόλου ἄθεου καὶ ἀπροκάλυπτα ἀντιχριστιανικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖο ὅμως, ἀφοῦ πρῶτα προβλήθηκε ὡς ἕνα ἀνατρεπτικὸ μαζικὸ λαϊκὸ κίνημα, ὅταν τελικὰ ἤλθε στὴν ἐξουσία, αἰφνιδίασε τοὺς πάντες, προσφέροντας στὴν Ἐκκλησία... μιὰ «καλὴ συμφωνία». Μιὰ συμφωνία πού, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἐξασφάλιζε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντά τῆς καὶ ἐγγυᾶτο τὴν περιουσία τῆς στὴ Γερμανία. Ἀλλὰ βέβαια αὐτὴ ἡ «καλὴ συμφωνία» δὲν ἦταν ὁ «κλάδος ἐλαίας» ποὺ κάποιοι φαντάσθηκαν. Ἐκρυβε μιὰ ἀπίστευτη δολιότητα. Διότι, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔβαλε τὴν ὑπογραφή τῆς στὸ Κονκορδάτο, τὸ ὀλωσδιόλου ἄθεο καὶ ἀπροκάλυπτα ἀντιχριστιανικὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς ἄδραξε τὴν ευκαιρία νὰ ἐμφανίσει αὐτὴ τὴν ὑπογραφή ὡς ὑπέροχη νομιμοποίηση τοῦ ἰδίου ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία.

κάποιος «ἀπολογητικὸς» τόνος, ἀλλὰ καὶ ἡ ρητὴ καὶ εὐθεΐα ἐπίρριψη τῆς εὐθύνης στὸ καθεστῶς:

«Ὅταν τὸ 1933 συμφωνήσαμε, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, νὰ ξεκινήσουν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ ἕνα Κονκορδάτο, τὸ ὁποῖο πρότεινε ἡ κυβέρνησις τοῦ Ράιχ ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς σχεδίου πολλῶν ἐτῶν, καὶ ὅταν, πρὸς ὁμόθυμην ἱκανοποίησίν σας, ὀλοκληρώσαμε τὶς διαπραγματεύσεις μὲ μιὰ ἐπίσημη συνθήκη, μᾶς ὤθησε σὲ αὐτὸ ἡ ἀρμόζουσα στὸ καθῆκόν μας σπουδὴ νὰ

υἱοὺς καὶ τὶς θυγατέρες μας στὴ Γερμανία, ὅσο ἦταν ἀνθρωπίνως δυνατόν, ἀπὸ τὶς δοκιμασίες καὶ τὶς δυσκολίες ποὺ διαφορετικὰ θὰ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν, δεδομένων τῶν συνθηκῶν. Ἐπιθυμούσαμε νὰ καταστήσουμε σαφὲς σὲ ὅλους μὲ τὶς πράξεις μας ὅτι ἐμεῖς, ἀναζητώντας μόνον τὸν Χριστὸ καὶ αὐτὸ ποὺ εἶναι ὁ Χριστός, δὲν θὰ ἀρνούμασταν τὸ εἰρηνικὸ καὶ μητρικὸ χέρι τῆς Ἐκκλησίας σὲ κανέναν ποὺ δὲν θὰ τὸ ἀρνιόταν ὁ ἴδιος.

Ἐὰν τὸ δέντρο τῆς εἰρήνης ποὺ φυτέ-

ψαμε στὸ γερμανικὸ ἔδαφος μὲ τὴν πιὸ ἀγνή πρόθεση δὲν ἔφερε τὸν καρπὸ ποῦ γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ σας ἐλπίζαμε μὲ ἀγάπη, κανένας στὸν κόσμῳ ποῦ ἔχει μᾶτια νὰ βλέπει καὶ αὐτιὰ νὰ ἀκούει δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιρρίψει τὴν εὐθύνη στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν κεφαλὴ της. Οἱ ἐμπειρίες αὐτῶν τῶν τελευταίων χρόνων καθιστοῦν σαφεῖς τὶς εὐθύνες. Ἀποκαλύπτουν δολοπλοκίες ποῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δὲν ἀποσκοποῦσαν παρὰ σὲ ἓναν πόλεμο ἐξοντώσεως. Στὰ αὐτάκια στὰ ὁποῖα προσπαθοῦσαμε νὰ σπείρουμε τὸν σπόρο μιᾶς εἰλικρινοῦς εἰρήνης, ἄλλοι ἄνθρωποι – ὅπως ὁ “ἐχθρὸς” τῆς Ἁγίας Γραφῆς²⁰ – ἔσπειραν τὰ ζιζάνια τῆς δυσπιστίας, τῆς ἀναταραχῆς, τοῦ μίσους, τῆς δυσφήμισης, μιᾶς προαποφασισμένης ἐχθρότητας, ἀνοικτῆς ἢ συγκεκαλυμμένης, ποῦ τροφοδοτεῖται ἀπὸ πολλὰς πηγὰς καὶ κάνει χρῆσι πολλῶν ἐργαλείων ἐνάντια στὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία Του. Αὐτοὶ καὶ μόνο μὲ τοὺς συνεργοὺς τους, σιωπηροὺς ἢ ἐκδηλωμένους, εἶναι σήμερα ὑπεύθυνοι, ἂν, ἀντὶ γιὰ τὸ οὐράνιο τόξο τῆς εἰρήνης, ἡ καταγίδα τοῦ θρησκευτικοῦ πολέμου φαίνεται στοὺς γερμανικοὺς οὐρανοὺς»²¹.

²⁰ Ματθ., γ' 25.

²¹ Πάπια Πίου ΙΑ', »Mit brennender Sorge«, § 3-5: »3. Als Wir, Ehrwürdige Brüder, im Sommer 1933 die Uns von der Reichsregierung in Anknüpfung an einen jahrealten früheren Entwurf angetragenen Konkordatsverhandlungen aufnahmen und zu Euer aller Befriedigung mit einer feierlichen Vereinbarung abschließen ließen, leitete Uns die pflichtgemäße Sorge um die Freiheit der kirchlichen Heilsmission in Deutschland und um das Heil der ihr anvertrauten Seelen – zugleich aber auch der aufrichtige Wunsch, der friedlichen Weiterentwicklung und Wohlfahrt des deutschen Volkes einen wesentlichen Dienst zu leisten. 4. Trotz mancher schwerer Bedenken haben Wir daher Uns damals den Entschluß abgerungen, Unsere Zustimmung nicht zu versagen. Wir wollten Unsern treuen Söhnen und Töchtern in Deutschland im Rahmen des Menschenmöglichen die Spannungen und Leiden ersparen, die andernfalls unter den damaligen Verhältnissen mit Gewißheit zu erwarten

Εἶναι φανερὸ πόσο διδακτικὴ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Κονκορδάτου, ὡς συνειδητῆς, τελικὰ, προσπάθειας τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ καθεστῶτος νὰ «ἀλώσει» τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴ Γερμανία. Ἴσως ὅμως ἀκόμα πιὸ διδακτικὴ – καὶ πάντως ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέρουσα – εἶναι ἡ ἐπισκόπηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς προσπάθησε νὰ «ἀλώσει» τὴν Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία. Αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ θέμα τοῦ ἐπόμενου, δευτέρου μέρους τῆς παρούσας μελέτης μας.

[Συνεχίζεται]

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

gewesen wären. Wir wollten allen durch die Tat beweisen, daß Wir, einzig Christus suchend und das, was Christi ist, niemandem die Friedenshand der Mutterkirche verweigern, der sie nicht selbst zurückstößt.

5. Wenn der von Uns in lauterer Absicht in die deutsche Erde gesenkte Friedensbaum nicht die Früchte gezeitigt hat, die Wir im Interesse Eures Volkes ersehnten, dann wird niemand in der weiten Welt, der Augen hat, zu sehen, und Ohren, zu hören, heute noch sagen können, die Schuld liege auf Seiten der Kirche und ihres Oberhauptes. Der Anschauungsunterricht der vergangenen Jahre klärt die Verantwortlichkeiten. Er enthüllt Machenschaften, die von Anfang an kein anderes Ziel kannten als den Vernichtungskampf. In die Furchen, in die Wir den Samen aufrichtigen Friedens zu pflanzen bemüht waren, streuten andere – wie der „inimicus homo“ der Heiligen Schrift[3] – die Unkrautkeime des Mißtrauens, des Unfriedens, des Hasses, der Verunglimpfung, der heimlichen und offenen, aus tausend Quellen gespeisten und mit allen Mitteln arbeitenden grundsätzlichen Feindschaft gegen Christus und Seine Kirche. Ihnen, und nur ihnen, sowie ihren stillen und lauten Schuldhaltern fällt die Verantwortung dafür zu, daß statt des Regenbogens des Friedens am Horizont Deutschlands die Wetterwolke zersetzender Religionskämpfe sichtbar ist.«.

ΚΙΝΑ: Ο ΝΕΟΣ ΓΙΓΑΝΤΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΣΤΗΜΑΤΟΣ

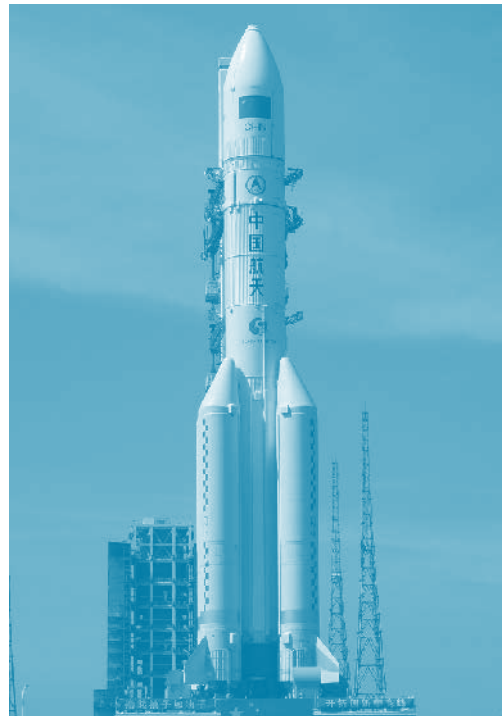
Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, που διανύουμε, άρχισε να εμφανίζεται δυναμικά η Κίνα ως ένας νέος γίγαντας του Διαστήματος, τρίτος κατά σειρά μετά τη Ρωσία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο γίγαντας αυτός είχε εμφανισθεί στην επιστήμη του Διαστήματος από πολύ νωρίς, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, αλλά κινήθηκε με βραδύ ρυθμό τις επόμενες δεκαετίες, αναπτύσσοντας μικρούς σχετικά πυραύλους και δορυφόρους, και μόλις στις αρχές της νέας χιλιετίας άνδρώθηκε. Απέκτησε έτσι έναν έγκυρο διαστημικό σταθμό, ο οποίος σήμερα παρουσιάζει κάποια προβλήματα συνεργασίας λόγω του πολέμου της Ουκρανίας.

Διαστημικά Κέντρα Κίνας

Το πρώτο διαστημικό κέντρο της Κίνας ιδρύθηκε το 1956, και η λειτουργία του άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 στην έρημο Gobi, 1600 χλμ. δυτικά του Πεκίνου. Όμως, εξαιτίας της τοποθεσίας του, δεν μπορούσαν να διεξαχθούν εκτοξεύσεις προς ένα συγκεκριμένο σημείο, διότι υπήρχε φόβος να πέσουν τμήματα των πρώτων ορόφων των πυραύλων σε κατοικημένες περιοχές της Ρωσίας ή της Μογγολίας. Αυτό ανάγκασε τη διαστημική υπηρεσία της Κίνας "CNSA" να εκτοξεύει μόνο μικρούς δορυφόρους από τη θέση αυτή, ενώ τους μεγαλύτερους τους εκτοξεύει από άλλες διαστημικές βάσεις.

Ένα δεύτερο διαστημικό κέντρο βρίσκεται στη βορινή επαρχία Shanxi και

χρησιμοποιείται κυρίως για την εκτόξευση μετεωρολογικών και επιστημονικών δορυφόρων.

Ο γιγαντιαίος πύραυλος "Long Mars-1"

Τρίτο κατά σειρά διαστημικό κέντρο αναπτύχθηκε στην επαρχία Shicuan, και οι εργασίες για την κατασκευή του ξεκίνησαν το 1978, ενώ η πρώτη εκτόξευση έγινε τον Ιανουάριο του 1984. Από τη βάση αυτή εκτοξεύθηκαν το 2003 οι επιστημονικοί δορυφόροι «Διπλό Άστέρι» ("Double Star"), που ήταν αποτέλεσμα κινεζικής και ευρωπαϊκής συνεργασίας.

Τὸ Διαστημικὸ Κέντρο Ἐκτόξευσης Δορυφόρων “Wenchang” εἶναι τὸ νοτιώτερο σημεῖο ἐκτόξευσης πυραύλων τῆς Κίνας, ἐπιτρέποντας, λόγω τῆς ἐγγύτητάς του μὲ τὸν Ἰσημερινό, σημαντικὴ αὐξήση τοῦ ὠφέλιμου φορτίου τῶν κινεζικῶν πυραύλων, ποὺ βοήθησε σημαντικὰ στὴν ὑλοποίηση τῶν διαστημικῶν σχεδίων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν ἐπανδρωμένες ἀποστολὲς καὶ κατασκευὴ διαστημικοῦ σταθμοῦ.

Μιὰ ἄλλη διαστημικὴ βάση τῆς “CN-SA” ὁλοκληρώθηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ

συμπούσει ὁ πρόεδρος Μάο Τσέ Τούνγκ, γιὰ νὰ περιγράψει τὴν περίφημη «Μεγάλη Πορεία» (1934-1936), ἡ ὁποία 13 χρόνια ἀργότερα τὸν ὀδήγησε στὴν ἐξουσία. Οἱ πύραυλοι αὐτοὶ ἀναπτύχθηκαν ἀργὰ ἀλλὰ μεθοδικά, καὶ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἐκτόξευση διαφόρων δορυφόρων.

Ὁ “CZ-1” τοποθέτησε σὲ τροχιά τὸν πρῶτο δορυφόρο τῆς Κίνας, τὸν «Μάο-1», στὶς 24 Ἀπριλίου 1970. Μὲ τὴν πρώτη αὐτὴ ἐκτόξευση, ἡ Κίνα ἔγινε ἡ πέμπτη διαστημικὴ χώρα τοῦ κόσμου. Ὁ πύραυλος ἀποτελοῦταν ἀπὸ τρεῖς ὀρόφους, μὲ

Στις ἀρχὲς τοῦ 21ου αἰῶνα, ποὺ διανύουμε, ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται δυναμικὰ ἡ Κίνα ὡς ἓνας νέος γίγαντας τοῦ Διαστήματος, τρίτος κατὰ σειρὰ μετὰ τὴ Ρωσία καὶ τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖς. Ὁ γίγαντας αὐτὸς εἶχε ἐμφανισθεῖ στὴν ἐπιστήμη τοῦ Διαστήματος ἀπὸ πολὺ νωρὶς, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἀλλὰ κινήθηκε μὲ βραδύ ρυθμὸ τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, ἀναπτύσσοντας μικροὺς σχετικὰ πυραύλους καὶ δορυφόρους, καὶ μόλις στὶς ἀρχὲς τῆς νέας χιλιετίας ἀνδρώθηκε.

1988, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἄρχισαν νὰ ἐκτοξεύονται μὲ πυραύλους “CZ-4” μετεωρολογικοί, ἀναγνωριστικοὶ καὶ ἐπιστημονικοὶ δορυφόροι σὲ πολικὴ τροχιά. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1996, ἔχουν διεξαχθεῖ πολλαπλὲς ἀποστολὲς μὲ τοὺς “CZ-2C”, μὲ σκοπὸ τὴ μεταφορὰ τῶν τηλεπικοινωνιακῶν δορυφόρων “Iridium” σὲ γήινη τροχιά.

Τέλος, βρῖσκεται σὲ λειτουργία ἓνα νέο κέντρο ἐλέγχου, 50 χλμ. βορειοδυτικὰ τοῦ Πεκίνου.

**Οἱ πύραυλοι “CZ”
 (“Chang Zheng”) ἢ
«Λὸνγκ Μάρς» (“Long Mars”)**

Οἱ πύραυλοι “CZ” πῆραν τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὴ λέξη «Τσανγκζένγκ», ποὺ εἶχε χρη-

συνολικὸ ὕψος 30 μ., διάμετρο 2,1 μ., καὶ εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ τοποθετεῖ σὲ τροχιά ὕψους 440 χλμ. δορυφόρους βάρους 300 κιλῶν.

Ὁ “CZ-2” ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ ἐκτοξεύσεις μετὰ τὸ 1980.

Ὁ “CZ-3B” χρησιμοποιήθηκε τὸ 1996, ἀλλὰ ἐξεργάγη καὶ προκάλεσε τὸν θάνατο ἑξὶ ἀτόμων – θυμάτων τοῦ Διαστήματος, ποὺ παρακολουθοῦσαν τὴν ἐκτόξευση. Γι’ αὐτὸ ἀργότερα ἀπαγορεύθηκε ρητὰ ἡ παρακολούθηση τῶν ἐκτοξεύσεων ἀπὸ τὸ πλῆθος.

Ὁ “CZ-2F” χρησιμοποιήθηκε στὶς ἀρχὲς τῆς νέας χιλιετίας, καὶ εἶχε ὕψος πάνω ἀπὸ 60 μ. Χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1988, καὶ εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ τοποθετεῖ σὲ χαμηλὴ τροχιά δορυφόρους βάρους 5 τόνων.

Ο “Long Mars-5” είναι ένας κινεζικός πύραυλος εκτόξευσης που έχει σχεδιαστεί, για να χρησιμοποιεί αποκλειστικά μη υγρά προωθητικά. Οι μέγιστες χωρητικότητας ωφέλιμου φορτίου είναι περίπου 25.000 kg στη χαμηλή τροχιά της Γης και περίπου 14.000 kg σε τροχιά γεωστατικής μεταφοράς.

Μια αποστολή του “Long-Mars-5” πραγματοποιήθηκε με επιτυχία στις 27 Δεκεμβρίου 2019, με την εκτόξευση και την τοποθέτηση σε τροχιά ενός πειραματικού δορυφόρου επικοινωνιών, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την επιτυχή εκτόξευση της αποστολής «Τιανγυέν-1 Μάρς» της σεληνιακής αποστολής “Change-5”.

Αυτό τουλάχιστον προτείνουν έρευνητές του Έθνικού Κέντρου Διαστημικής Έπιστήμης στην Κίνα, οι οποίοι πιστεύουν ότι 23 πύραυλοι “Long Mars-5”, οι ισχυρότεροι που διαθέτει σήμερα η χώρα, θα διέθεταν αρκετή κινητική ενέργεια, για να αναχαιτίσουν αστεροειδείς διαμέτρου μερικών έκτοντάδων μέτρων.

Οι πύραυλοι “Long Mars-5” παίζουν κεντρικό ρόλο στο φιλόδοξο διαστημικό πρόγραμμα της Κίνας, καθώς είναι αρκετά ισχυροί, για να εκτοξεύσουν αποστολές στη Σελήνη, και στον Άρη ακόμη.

Οι εκτοξεύσεις «Chang’e» προς τη Σελήνη

Chang’e” είναι η νεράιδα της κινεζικής μυθολογίας, που πέταξε στη Σελήνη. Στόχος της αποστολής είναι η μελέτη νέων τεχνολογιών για τις μελλοντικές αποστολές στον δορυφόρο, καθώς επίσης και η μελέτη της σεληνιακής επιφάνειας.

Τό “Chang’e-1” εκτοξεύθηκε στις 24 Οκτωβρίου 2007. Είχε βάρους 2 τόνους, μαζί με μια στερεοσκοπική κάμερα για τη χαρτογράφηση της επιφάνειας, βάρους 150 κιλών. Οι πρώτες εικόνες της Σελί-

νης άναμεταδόθηκαν στις 26 Νοεμβρίου 2007. Η αποστολή είχε προγραμματισθεί για ένα χρόνο, αλλά παρατάθηκε μέχρι την 1 Μαρτίου 2009, όποτε έπεσε στην επιφάνεια της Σελήνης, την οποία στο μεταξύ χαρτογράφησε λεπτομερώς.

Τό “Chang’e-2” εκτοξεύθηκε την 1 Οκτωβρίου 2010, με απόλυτη επιτυχία. Κατά τη διάρκεια της αποστολής του πέρασε κοντά στον αστεροειδή 4179-Τουτάτις (TouTatis), τον φωτογράφησε και έστειλε πολύτιμα στοιχεία του στη Γη. Έτσι, η Κίνα έγινε η τέταρτη χώρα που εξετάζει από κοντά έναν αστεροειδή, μετά τις ΗΠΑ, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ιαπωνία.

Τό “Chang’e-3” εκτοξεύθηκε στις 3 Δεκεμβρίου 2013, και όχι μόνο προσεδαφίσθηκε ομαλά, αλλά έβγαλε από τά «σπλάγγνα» του και ένα αμαξίδιο «ρόβερ», που ονομάσθηκε «Γιούτου» (“Yu-tu”) – από το μυθικό κουνέλι που ζει στη Σελήνη.

Στην άορατη πλευρά της Σελήνης

Η έναρξη του προγράμματος “Chang’e-4” πραγματοποιήθηκε την 1^η Μαΐου 2018, με σκοπό να εξερευνηθεί η πίσω πλευρά της Σελήνης, που δεν φαίνεται από τη Γη. Έτσι, «*η Κίνα είναι η πρώτη χώρα που στέλνει σκάφος για “μαλακή” προσγείωση και περιήγηση στην άλλη πλευρά της Σελήνης*», είπε ο Ζανγκ Λιχούα, μάντζερ του σχετικού προγράμματος. Ο δορυφόρος “Queqiao” εκτοξεύθηκε και τοποθετήθηκε στο δεύτερο σημείο “Lagrange” (L2) του συστήματος Γης-Σελήνης, σε απόσταση περίπου 455.000 χλμ. από τη Γη και 64.000 χλμ. από τη Σελήνη. Σημειώνεται πως η εκτόξευση αυτή ήταν η 275^η αποστολή με πύραυλο της σειράς «Λόνκ Μάρς» (“Long March”).

Απεικόνιση στο διάστημα του κινεζικού διαστημικού σταθμού “Tiangong-1”.

Η άμεση επικοινωνία με την αντίθετη πλευρά της Σελήνης είναι δύσκολη, επειδή δεν υπάρχει οπτική επαφή με τη Γη, που θα επέτρεπε την άμεση τηλεπικοινωνία, οπότε και, για να επιτευχθεί αυτό, απαιτείται ένα σκάφος-άναμεταδότης στο σημείο L2, που θα λαμβάνει τα δεδομένα από τη σεληνάκατο και θα τα στέλνει με τη σειρά του στη Γη.

Η αποστολή “Chang’e-4” προσεδαφίστηκε ομαλά στην άραξη πλευρά της Σελήνης την 3^η Ιανουαρίου 2019, όπως ήταν προγραμματισμένο και όπως διεμήνυσε ο άναμεταδότης που είναι τοποθετημένος στο σημείο L2. Ήταν το πρώτο σκάφος που τοποθετήθηκε στην πίσω, άθραυτη πλευρά της Σελήνης.

«Δεδομένου ότι η πίσω πλευρά της Σελήνης προστατεύεται από τις ηλεκτρομαγνητικές παρεμβολές της Γης, είναι ένα ιδανικό μέρος για την εξερεύνηση του διαστημικού χώρου και των ήλιακών εκρήξεων, ενώ το ρόβερ θα μπορεί να “ακούσει” τις βαθύτερες απολήξεις του κόσμου», δήλωσε ο Tongjie Liu, αναπληρωτής διευθυντής του Κέντρου Σεληνιακής Έξευρεύνσης και Διαστημικού Προγράμματος της Εθνικής Υπηρεσίας Διαστήματος της Κίνας (CNSA).

Απώτερος στόχος της Κίνας είναι να στείλει αστροναύτες στη Σελήνη έως το

τέλος της δεκαετίας του 2030. Η χώρα δεν έχει μόνο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη Σελήνη, αλλά τη θεωρεί επίσης σημαντικό παράγοντα στο πλαίσιο της ευρύτερης στρατηγικής να γίνει η νέα παγκόσμια υπερδύναμη.

Το διαστημικό σκάφος “Chang’e-5” εκτοξεύθηκε στις 23 Νοεμβρίου 2020 και προσεδαφίστηκε στη Σελήνη μετά τις 27 Νοεμβρίου 2020, ενώ επέστρεψε στη Γη γύρω στις 17 Δεκεμβρίου 2020. Ήταν η πρώτη αποστολή επιστροφής δείγματος της Σελήνης, τουλάχιστον 2 κιλών, στην Κίνα. Παράλληλα, ήταν η πρώτη αποστολή μετά από το «Λούνα-24» του 1976, και έκανε την Κίνα την τρίτη χώρα που προσκόμισε δείγματα από τη Σελήνη, μετά τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ.

Οι διαστημικοί σταθμοί «Τιανγκόνγκ» (“Tiangong” = Ουράνιο Παλάτι)

Η Κίνα έθεσε σε τροχιά όχι έναν, αλλά τρεις διαστημικούς σταθμούς.

Ο πρώτος, ο “Tiangong-1”, εκτοξεύθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 2011 και αποτέλεσε την πρώτη επιχειρησιακή εξέδρα του ομώνυμου προγράμματος, που έχει ως στόχο να τοποθετήσει ένα μεγαλύτερο σπονδυλωτό σταθμό το 2023. Τον επισκέφθηκε μια σειρά από διαστημόπλοια «Σεντζού» (“Shenzhou”) κατά τη διάρκεια της επιχειρησιακής ζωής των πρώτων δύο έτων. Το πρώτο από αυτά ήταν το μη επανδρωμένο «Σεντζού-8», που συνδέθηκε με επιτυχία τον Νοέμβριο του 2011, ενώ το επανδρωμένο «Σεντζού-9» προσδέθηκε τον Ιούνιο του 2012, με την πρώτη γυναίκα ταϊκοναύτη (κινεζική ονομασία αστροναύτη) Λιού Γιάνγκ.

Ο σταθμός αυτός όμως έχασε ύψος και τον Απρίλιο του 2018 εισήλθε στη

γίνην ατμόσφαιρα και κάρκε σχεδόν όλο-σχερως πάνω από τó μεσαίο τμήμα τού νότιου Ειρηνικού Ωκεανού.

Ό “Tiangong-2” έκτοξεύθηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 2016 και προορίζεται να είναι δοκιμαστικός σταθμός για τις βασικές τεχνολογίες που θά χρησιμοποιηθούν στον μεγάλο άρθρωτό κινεζικό διαστημικό σταθμό, ό όποιος σχεδιαζόταν να έκτοξευθεί γύρω στο 2019-2022. Στις 19 Όκτωβρίου 2016 ύποδέχθηκε τó διμελές πλήρωμα τού «Σενζού-11», που είχε πλήρωμα τούς ταϊκοναύτες Τζίνγκ Χαίπένγκ και Τσέν Ντόνγκ. Στις 22 Απριλίου 2017 τó φορτηγό σκάφος «Τιανζού-1» άγκυροβόλησε επιτυχώς στον διαστημικό σταθμό “Tiangong-2”, σηματοδοτώντας την πρώτη επιτυχημένη φόρτωση και άνεφοδιασμό, με τó έργαστήριο σε τροχιά.

Ό “Tiangong-3” έκτοξεύθηκε στις 29 Απριλίου 2021 και έχει βάρος 22 τόνων, μήκος περίπου 18,1 μ. και μέγιστη διάμετρο 4,2 μ. Άναμένεται δέ να παρέχει: 1. Άνετη κατοίκηση 40 ήμερών για τρεις άστροναύτες, 2. δοκιμές για την άναγεννητική τεχνολογία ύποστήριξης τής ζωής και έπαλήθευσης τών μεθόδων τροχιακής άναπλήρωσης τού προωθητικού και τού άέρα και 3. ένα μηχανοκίνητο μηχανισμό έλλμενισμού, έπιτρέποντας σε τέσσερα διαστημόπλοια να συνδεθούν ταυτόχρονα.

Η Κίνα θά όλοκληρώσει την κατασκευή τού διαστημικού σταθμού «Ταϊανγόνγκ» με την προσθήκη τών έργαστηριακών μονάδων “Wentian” και “Mengtian”. Η έργαστηριακή μονάδα “Wentian” έκτοξεύθηκε με επιτυχία και προσδέθηκε στον διαστημικό σταθμό στις 24 Ιουλίου 2022.

Τό τρίτο και τελευταίο τμήμα τού σταθμού, με την όνομασία “Mengtian”, έκτοξεύθηκε την Κυριακή 30 Όκτωβρίου 2022 με πύραυλο “Lomng March-5B” από τó κέντρο έκτόξευσης Γουεντσάνγκ στη νότια Κίνα.

Έπανδρωμένες πτήσεις με τó «Σενζού» (“Shenzhou” = θεϊκό σκάφος)

Τό διαστημικό όχημα «Σενζού-1» άποτελείται από τρία τμήματα: την τροχιακή μονάδα, τή μονάδα ύπηρεσίας και τόν θάλαμο έπιστροφής στην έπιφάνεια τής Γης. Ό τροχιακός θάλαμος είναι αυτόνομος και έχει τούς δικούς του μηχανισμούς προώθησης και όδήγησης, αλλά όταν εισέρχεται στην ατμόσφαιρα, καταστρέφεται, όπως άλλωστε συμβαίνει και με τόν θάλαμο ύπηρεσίας. Η μόνη μονάδα που έπιβιώνει από την τριβή της στη γήινη ατμόσφαιρα είναι ό θαλαμίσκος που μεταφέρει τούς άστροναύτες. Τό σκάφος «Σενζού» μπορεί να μεταφέρει μέχρι δύο άστροναύτες.

Τά διαστημικά σκάφη «Σεντζού-1 έως 4» έκτοξεύθηκαν δοκιμαστικά, χωρίς πλήρωμα, από τις 19 Νοεμβρίου 1999. Τό «Σεντζού-4» έκτοξεύθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 2022, και ή επιτυχημένη έπιστροφή έγινε στις 5 Ιανουαρίου 2003. Για την τοποθέτηση σε τροχιά τού διαστημοπλοίου αυτού, χρειάστηκε να διαμορφωθεί ένας νέος πύραυλος, που να έχει πλέον τή δυνατότητα να μεταφέρει φορτίο 12 τόνων. Έτσι, ή έπανδρωμένη φάση τού όλου προγράμματος βρισκόταν πλέον στην τελική εύθεια, και ή πρώτη πτήση τών Κινέζων άστροναυτών ήταν πλέον έτοιμη.

Τό «Σενζού-5» έκτοξεύθηκε στις 15 Όκτωβρίου 2003 από την έρημο Γκόμπι, με ταϊκοναύτη τόν Γουάνγκ Λουέι, έκανε 14 περιστροφές γύρω από τή Γη, παραμένοντας στο Διάστημα επί 21 ώρες, και ύστερα προσγειώθηκε όμαλά σε περιοχή τής άνατολικής Μογγολίας, μόλις 5 χλμ. μακριά από τó προκαθορισμένο σχολείο. Ό Λουέι ήταν ό 431^{ος} άστροναύτης τού κόσμου που ταξίδεψε στο Διάστημα.

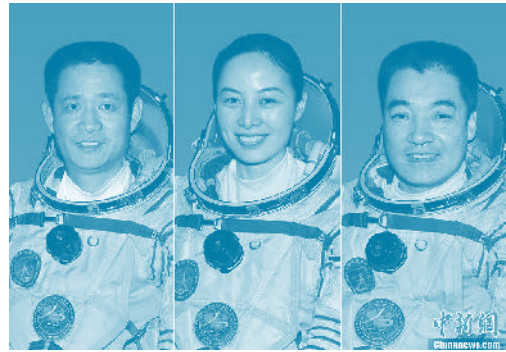
Τό «Σενζού-6» έκτοξεύθηκε στις 12

Ὁκτωβρίου 2005, ἀπὸ τὴ βάση Jiuquan τῆς ἐρήμου Γκόμπι. Μετέφερε τοὺς δύο ταϊκοναῦτες, Φέι Τζούνλονγκ καὶ Νι Χαϊσένγκ, ποὺ ἔμειναν σὲ τροχιά γύρω ἀπὸ τὴ Γῆ γιὰ 5 ἡμέρες καὶ διενήργησαν μιὰ σειρά ἀπὸ ἐπιστημονικὲς μετρήσεις. Ἔκαναν 76 περιφορὲς γύρω ἀπὸ τὴ Γῆ, καλύπτοντας μιὰ συνολικὴ ἀπόσταση 3,25 ἑκατομμυρίων χιλιομέτρων. Ἔπειτα προσεδαφίστηκαν στὶς 17 Ὁκτωβρίου 2005 καὶ ἦταν πολὺ καλὰ στὴν ὑγεία τους.

Τὸ «Σενζού-10» ἐκτοξεύθηκε στὶς 11 Ἰουνίου 2013 μὲ πύραυλο “Long March-2F”, ἀποτελώντας τὴν Πέμπτη ἐπανδρωμένη ἀποστολὴ στὸ Διάστημα, ποὺ εἶχε πλήρωμα τοὺς Νι Χαϊσένγκ (Nie Haisheng), Ζάνγκ Χιόγκουανζ (Zhang Xiaoguang) καὶ Βάνγκ Γιάπινγκ (Wang Yaping), τὴ δευτέρη γυναῖκα ταϊκοναῦτη τῆς Κίνας. Ὅταν ἔφθασε στὴν προγραμματισμένη τροχιά, συνδέθηκε μὲ τὸν κινεζικὸ διαστημικὸ σταθμὸ «Τιανγκόνγκ-1» (“Tiangong-1”), καὶ στὶς 26 Ἰουνίου 2013 ἐπέστρεψε στὴ Γῆ μὲ ἀσφάλεια, μετὰ ἀπὸ 15 μέρες ταξίδι.

Τὸ «Σενζού-12» ἐκτοξεύθηκε στὶς 17 Ἰουνίου 2021 μὲ πύραυλο «Λόνγκ Μάρς-2F» (“Long March-2F”), ποὺ μετέφερε τρεῖς ἀστροναῦτες, ἀπὸ τὸ κέντρο διαστημικῶν ἐκτοξεύσεων τῆς Τζιουτσουάν, τῆς ἐρήμου Γκόμπι, στὸν διαστημικὸ σταθμὸ Κίνας «Τιανχέ» (= οὐράνια ἁρμονία). Οἱ τρεῖς ἀστροναῦτες Νι Χαϊσένγκ (Nie Haisheng), Λιου Μπόμινγκ (Liu Boming) καὶ Τάνγκ Χόνγκμπο (Tang Hongbo), παρέμειναν ἐπὶ τρεῖς μῆνες στὸν ὑπὸ κατασκευὴ κινεζικὸ διαστημικὸ σταθμὸ, τὸ πιὸ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἔχει παραμείνει ὅποιοσδήποτε Κινέζος ἀστροναύτης σὲ χαμηλὴ τροχιά.

Τὸ «Σενζού-13» ἀπογειώθηκε στὶς 15 Ὁκτωβρίου 2021 ἀπὸ τὸ κέντρο Τζιουτσουάν τῆς ἐρήμου Γκόμπι (βορειοδυτικά), καὶ 4 ὥρες ἀργότερα προσδενόταν στὸν διαστημικὸ σταθμὸ «Τιανχέ», ἔχο-

Οἱ τρεῖς ταϊκοναῦτες τοῦ “Shenzhou-10”

ντας πλήρωμα 3 ταϊκοναῦτες. Αὐτοὶ διέμειναν στὸ μοναδικὸ τμήμα τοῦ διαστημικοῦ σταθμοῦ ποὺ εἶναι ἐπιχειρησιακὸ, ἀφοῦ τέθηκε σὲ χαμηλὴ τροχιά στὰ τέλη Ἀπριλίου, σὲ ὕψος 350-390 χιλιομέτρων. Ἡ ἀποστολὴ τους διήρκεσε 6 μῆνες, τὸ πιὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ποὺ ἔχουν παραμείνει Κινέζοι ἀστροναῦτες σὲ χαμηλὴ τροχιά, καὶ συνέχισαν τὴν κατασκευὴ τοῦ σταθμοῦ.

Πρόκειται γιὰ τὴν πέμπτη ἀπὸ τὶς συνολικὰ ἔντεκα ἀποστολές –ἐπανδρωμένες καὶ μί– ποὺ ἀπαιτήθηκαν γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς κατασκευῆς τοῦ κινεζικοῦ διαστημικοῦ σταθμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐντελῶς ἔτοιμος στὰ τέλη τοῦ 2022.

Ὁ σταθμὸς εἶναι παρόμοιος σὲ μέγεθος μὲ τὸν σοβιετικὸ διαστημικὸ σταθμὸ Μίρ (1986-2001). Ἡ διάρκεια ζωῆς του θὰ εἶναι τοῦλάχιστον 10 χρόνια. Τὰ δύο ἐπόμενα τμήματα τοῦ σταθμοῦ, τὰ «Μενγκτιάν» καὶ «Οὐεντιάν» – πρόκειται γιὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια, θὰ σταλοῦν στὸ Διάστημα τὴν ἐπόμενη χρονιά, γιὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὸν «Τιανχέ».

ΚΩΝ/ΝΟΣ Δ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ
πρώην πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας
Ἀστρονομίας καὶ Διαστήματος

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

Όταν επιδιώκεται ο προσδιορισμός της καταγωγής ενός πληθυσμού ό οποίος επί αιώνες ή χιλιετίες κατοικεί στον ίδιο τόπο, χρειάζεται τουλάχιστον στοιχειώδης διερεύνηση, αρχαιολογική, ιστορική, γλωσσολογική, εθνολογική, ανθρωπολογική...

Η Άλβανία σχεδόν τέμνεται από Δύση προς Ανατολή με τον ποταμό Γενυσό, του οποίου το ύψιλον της παραλήγουσας άργότερα γίνεται -ου-, Γενούσου, στη δε άλβανική γλώσσα φέρει το όνομα Σκούμπιν.

Ο ροός του ποταμού είναι όδικη άρτηρία ύδάτινη, και συνάμα κατά διαστήματα βαίνει παράλληλα με την πανάρχαια παρά το ρωμαϊκό όνομα Έγνατία όδό, την όποία ό πατέρας της Γεωγραφίας Στράβων παρουσιάζει ως σύνορο που χωρίζει νότια μεν τον Έλληνισμό, βόρεια δε τον Ίλλυρισμό: «*Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ἰοῦσιν ἐν δεξιᾷ μὲν ἐστὶ τὰ Ἑπειρωτικὰ ἔθνη κλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ ὄρη τῶν Ἰλλυριῶν...*».

Ό καθηγητής του πανεπιστημίου Ίωαννίνων Φώτιος Πέτσας παρατηρεῖ ότι ό Στράβων «γράφει στα χρόνια του Χριστου περίπου, δηλαδή με ρωμαιοκρατία, συνεπώς, και να ήθελε να... χαρισθῆ στους Έλληνες, δὲν θὰ μποροῦσε!». Όσα δε ὑποστηρίζει ό Στράβων επιβεβαιώνει μετὰ πέντε αἰῶνες και ό ιστορικός τῶν χρόνων του Ίουστινιανου Προκόπιος, ό όποιος όνομάζει τους Δυρραχιῶτες Έλληνες. Έπί πλέον, ή μαρτυρία ισχύει και κατά τον 20^ο αἰῶνα. Συγκεκριμένα, τὴν επικαλεῖται σὲ

διεθνὲς συνέδριο ό Vladislav Popovic. Ό δε καθηγητής του πανεπιστημίου Aix-En-Provence Fernand Benoit επισημαίνει: «*Οἱ ἀρχαιότερες ἑλληνικὲς ἀποικίες, τὶς όποίες ἱδρυσαν στὴν Ἀδριατικὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^{ου} καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 6^{ου} αἰῶνα (π.Χ.) οἱ Κορίνθιοι τῆς Κέρκυρας, τὸ Δυρράχιον (Ἐπίδαμνος) καὶ ἡ Ἀπολλωνία, κείνται στὸ ἀκρότατο νότιο μέρος τῆς Ἰλλυρίας*».

Έν τούτοις, οἱ σύγχρονοί μας Άλβανοί S. Pollo – A. Putto στὸ ἐξώφυλλο και οἱ συνεργάτες τους Kristi Frasher – Skënder Anamali στὸ ἐσώφυλλο συλλογικοῦ τόμου τὸν όποιο ἐπιγράφουν *Ἱστορία τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα*, μεταφρασμένου στις μεγαλύτερες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες, καθὼς και στὴν ἑλληνική, χαρτογραφικά, σελ. 24, προεκτείνουν τὴν Ἰλλυρία ἕως τί... Ναύπακτο!

Όσοι γνωρίζουν τὰ μεγέθη τῆς πανιλλυρικῆς θεωρίας του μεσοπολέμου, τὰ όποια κατέγραψε ό ἀκαδημαϊκός καθηγητής του πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Al. Graur μεταπολεμικά, διερωτῶνται γιὰ τὴν προφανῆ περίσκεψη και μετριοπάθεια τῶν συγγραφέων τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἀλβανίας*. Διότι ἄλλοτε ὡς ἰλλυρικὴ εἶχαν θεωρήσει ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, και ὄχι μόνον! Ἐμπνευσμένα δε ό Graur προσθέτει: «*Ἦδη ἡ πλάνη ἐγίνε ἀντιληπτὴ, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι δημιουργήθηκαν παρόμοιες παρεκκλίσεις ἐπιβάλλει ἐφεξῆς φρόνηση*» – ή όποία ἀτυχῶς δὲν ἐπιδείχθηκε δεόντως στὴν ἄλβανικὴ συλλογικὴ συγγραφή. Ἄρκοῦσε ἄλλως τε ὡς ἐγγύηση ἀλήθειας ό Πολύβιος. Ό Μεγαλοπολίτης ιστορικός, διὰ στόματος του πρέσβευς τῶν Ἀκαρνάνων, που ἀντιτίθεται στὴν πρόθεση τῶν Λακεδαιμονίων γιὰ σύναψη συμμαχίας με

Οί σύγχρονοί μας Άλβανοί S. Pollo – A. Putto στο έξωφυλλο και οί συνεργάτες τους Kristi Frasher – Skënder Anamali στο έσωφυλλο συλλογικού τόμου τόν όποιο έπιγράφουν Ιστορία τής Άλβανίας από τήν αρχαιότητα μέχρι σήμερα, μεταφρασμένου στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς και στην ελληνική, χαρτογραφικά, σελ. 24, προεκτείνουν τήν Ίλλυρία έως τή... Ναύπακτο! Όσοι γνωρίζουν τά μεγέθη τής πανιλλυρικής θεωρίας του μεσοπολέμου, τά όποια κατέγραψε ό άκαδημαϊκός καθηγητής του πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Al. Graur μεταπολεμικά, διερωτώνται για τήν προφανή περίσκεψη και μετριοπάθεια τών συγγραφέων τής Ιστορίας τής Άλβανίας. Διότι άλλοτε ως ιλλυρική είχαν θεωρήσει όλόκληρη τήν Ευρώπη, και όχι μόνον!

τους Ρωμαίους και έπιδιώκει διέγερση τής έθνικης συνειδήσεως υπενθυμίζοντας τις θυσίες τών προγόνων τους υπέρ τής ελευθερίας τών Έλλήνων κατά τους περσικούς πολέμους, δηλώνει με περισσή σαφήνεια: «Άξιόν γε τοιούτων άνδρων νυν άπογόνους υπάρχοντας [Λακεδαιμονίους] κάπειτα νυν συμμαχίαν ποιησαμένους τοίς βαρβάροις [Ρωμαίοις] στρατεύειν μετ' εκείνων και πολεμείν Ήπειρώταις, Αχαιοίς, Ακαρνάσι, Βοιωτοίς, Θετταλοίς, σχεδόν πάσι τοίς Έλλησι...».

Έξ άλλου, τήν ελληνικότητα του Ήπειρωτικού χώρου φανερώνει και ή ανθρωπωνυμική του έρευνα, τής όποίας τά πορίσματα άνακοίνωσε σε διεθνές συνέδριο ό καθηγητής του πανεπιστημίου Nancy Olivier Masson: «Όσον άφορά στις ελληνικές χώρες, τις κοντινές με τήν Ίλλυρία, όπως ή Ήπειρος και ή Άκαρνανία, μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι πράγματι υπέστησαν επίδραση από βορρά, σε πείσμα θεωριών που διατυπώθηκαν με βάση έπιφανειακή έρμηνεία τούτου ή εκείνου του ονόματος». Έξίσου ισχυρή μαρτυρία ελληνικότητας αποτελούν στην Ήπειρο και τά τοπω-

νύμια, σύμφωνα με άνακοίνωση πάλι σε διεθνές συνέδριο του κατ' έξοχήν ειδικού έπιστήμονα, του Βουλγάρου άκαδημαϊκού Vl. Georgiev: «... στην Ήπειρο τά τοπωνύμια είναι πολύ αρχαία και μόνον ελληνικής προελεύσεως». Γλωσσολογικά και έθνολογικά τεκμηριώνεται ή ελληνικότητα τής Ήπειρου πρό πολλού από τόν καθηγητή του πανεπιστημίου τής Ρώμης K. J. Beloch. Αρχαιολογικά δέ και ιστορικά από τόν N. G. L. Hammond και τήν καθηγήτρια του πανεπιστημίου Βελιγραδίου Fanoula Parazoglou, άντεπιστέλλον μέλος τής Άκαδημίας Σκοπίων.

Μετά τά τόσα άποδεικτικά ελληνικότητας τής σύνολης Ήπειρου, ό καθηγητής του πανεπιστημίου Besançon P. Cabanes θεωρεί περιττή τήν περαιτέρω έπιμονή στη σκοποβολία τής ελληνικότητας ήδη από τήν έκπόνηση τής διδακτορικής διατριβής του, ενώ όμοιοις μελέτες του διαδέχονται ή μία τήν άλλη: I. «Σύνορο και συνάντηση πολιτισμών στη ΒΔ Ελλάδα». II. «Η θέση τής γυναίκας στην αρχαία Ήπειρο». III. «Επισημάνσεις τών αιτίων τής ρωμαϊκής έπεμβάσεως στην άνατολική άκτή τής

Αδριατικῆς 229-228 π.Χ.». IV. «*Ἡ τοπικὴ ἐξουσία στὸ πλαίσιο τῶν ὁμοσπονδιακῶν κρατῶν: Ἡπειρος, Ἀκαρνανία, Αἰτωλία*». V. «*Οἱ ἑδαφικὲς καὶ πολιτικὲς μεταβολὲς στὴ νότιο Ἰλλυρία καὶ στὴν Ἡπειρο κατὰ τὸν 3^ο αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2^{οῦ} αἰῶνα π.Χ.*». VI. «*Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν οἱ ὁποῖες κεῖνται στὴ ΒΔ ἀρχαία Ἑλλάδα ἦσαν ξένοι στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Ἑλλάδος*».

Ἀναντίρρητα προκαλεῖ κατάπληξη καὶ ἡ πρωτοφανὴς παρρησία γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Νότιας Ἀλβανίας, ὅπως ὀνομάζονται τὴ Βόρειο Ἡπειρο οἱ Ἀλβανοί, Ἀλβανοῦ ἠγέτη πολυτιλόχου καὶ πατριώτη πολυπαθοῦς, τοῦ Basri-bey, ὁ ὁποῖος διακηρύσσει καὶ τὴν πολλαπλῶς εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν βορειοηπειρωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων στὸν ἐκπολιτισμὸ καὶ τῶν Ἀλβανῶν. Ὁ Basri-bey διετέλεσε βουλευτὴς στὸ Ὀθωμανικὸ Κοινοβούλιο, πρόεδρος τῆς δευτέρας ἐθνικῆς ἄλβανικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀναπληρωτῆς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας (1915-1916), κρατούμενος τῶν Αὐστρο-οὐγγρικῶν στρατιωτικῶν φυλακῶν (1916-1918). Ὅλα τὰ παραπάνω συνοδεύουν τὸ ὄνομά του στὸ ἐξώφυλλο γαλλόγλωσσου δημοσιεύματός του, μὲ κωδικὸ ἀριθμὸ Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Γαλλίας: 4^ο [719(48)] τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται: Ἡ Ἀνατολὴ ἀποβαλκανοποιημένη καὶ ἡ Ἀλβανία. Αἰτία τῶν τελευταίων πολέμων καὶ μέλλουσα εἰρήνη. Στὴ σελίδα 5 ὁ Basri-bey γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἀνα-

γνωρίζουμε τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα τῆς νότιας Ἀλβανίας, ὅπου τὸ ὑπεραιωνόβιο πολιτισμικὸ ἔργο τῶν σχολῶν τῆς κυριαρχεῖ ἠθικὰ καὶ ἐθνικὰ».

Δεύτερη ἀξιοσημείωτη θέση τοῦ συνίσταται στὴν ἀκόλουθη ἀποκάλυψη: «*Κάθε κίνημα τῆς Ἀλβανίας ἐθνικὸ εἶναι ἐπίπλαστο, εἰσαγόμενο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, πρὸ πάντων ἀπὸ τὴ Βιέννη*». Αὐτὸ περιεργότατα ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Luigi Albertini, διευθυντὴ τῆς ἐφημερίδας *Corriere dela Sera*, κατὰ τὸν ὁποῖο τὴν Ἀλβανία δημιούργησαν «*ξένα συμφέροντα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον, συμφέροντα ἀλληλοσυγκρουόμενα καίτοι συμμαχικά, τὰ τῆς Ἰταλίας καὶ Αὐστροουγγαρίας*».

Ἄξια ιδιαίτερης μνείας εἶναι καὶ ἡ πολὺκροτη ἐπιγραφή ἡ ὁποία βρέθηκε στὴ Χρυσούπολη (Σκούταρι-Σκόδρα) καὶ ἐπὶ μισὸ αἰῶνα θεωρήθηκε ὡς ἡ μοναδική «*ἰλλυρικὴ*», ἀλλὰ τελικά, χάρις στὴ σύγχρονή μας Βουλγάρη ἀρχαιολόγο Ljuba Ognepona, ἀποδείχθηκε ἀπόλυτα ἑλληνική, καὶ εἰδικὰ χριστιανικὴ τοῦ 6^{οῦ}-7^{οῦ} αἰῶνα μ.Χ. Τὸν 7^ο ἐπίσης αἰῶνα ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα στὸ Ἰλλυρικόν, ἐπιφανέστατος καὶ πολυεπιστημονικὰ ἐπίσκοπος Σεβίλλης, μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἰσπανίας, ἀναγορευμένος ἅγιος, Ἰσίδωρος, ἀποφαίνεται ὅτι τὸ Ἰλλυρικόν εἶναι Ἑλλάς: «*Illyricum autem generaliter omnis Grecia est!*»

Ἐκτοτε στὴ διεπιστημονικὴ ἰχνηλάτηση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς προκειμένης περιοχῆς ἐπιδίδονται ἐπιστήμονες δια-

Ἀναντίρρητα προκαλεῖ κατάπληξη καὶ ἡ πρωτοφανὴς παρρησία γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Νότιας Ἀλβανίας, ὅπως ὀνομάζουν τὴ Βόρειο Ἡπειρο οἱ Ἀλβανοί, Ἀλβανοῦ ἠγέτη πολυτιλόχου καὶ πατριώτη πολυπαθοῦς, τοῦ Basri-bey, ὁ ὁποῖος διακηρύσσει καὶ τὴν πολλαπλῶς εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν βορειοηπειρωτικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων στὸν ἐκπολιτισμὸ καὶ τῶν Ἀλβανῶν.

φόρων χωρῶν, ὅπως οἱ J. Hatzfeld, L. Robert, P. Digović, B. Mitrea, A. Gitti, V. Pârvan, V. Vinja, M. Nicolanci, M. Parović-Pesikan, M. Garasanin, G. Woodhead, D. Rendić-Miocević κ.ἄ., τῶν ὁποίων οἱ συγγραφές καταπλήσσουν.

Γιὰ τὰ βορειότερα μέρη ὁ Digović ἀποκαλύπτει: «Οἱ αὐτόχθονες τοῦ ἀδριατικοῦ χώρου τῆς Βαλκανικῆς ἀπομυμύμενοι τοὺς Ἕλληνες δημιουργοῦν ναυτικό, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο, ἀναπτύσσουν πνευματικὴ ζωὴ, ὀργανώνονται πολιτικά».

νης, ιδίως 1877-1878, Ἀνατολικὴ Κρίση) ἐπιζήτηση τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ ἀλβανικοῦ ἔθνους καὶ τὴν παρεπόμενη πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία τῶν ἡμερῶν μας. Εὐρηματικά ὑπογραμμίζεται ἡ δράση συλλόγων διασπορᾶς, κατ' ἐξοχὴν Βουκουρεστίου, Βραΐλλας, Σόφιας, Ἀλεξάνδρειας..., μὲ βάση τὴν ἐμπορικὴ τάξη Ἀλβανῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς, «ποῦ ἀνῆκε στὸν ἐλληνικὸ πολιτιστικὸ κύκλο, ἀλλὰ κατόπιν στράφηκε στὴν ἀλβανικὴ ἐθνικὴ ὑπόθεση...».

Ὁ Basri-bey γράφει καὶ τὰ ἐξῆς: «Ἀναγνωρίζουμε τὸν ἐλληνικὸ χαρακτῆρα τῆς νότιας Ἀλβανίας, ὅπου τὸ ὑπεραιωνόβιο πολιτισμικὸ ἔργο τῶν σχολῶν τῆς κυριαρχεῖ ἠθικὰ καὶ ἐθνικά». Δεύτερη ἀξιοσημείωτη θέση του συνίσταται στὴν ἀκόλουθη ἀποκάλυψη: «Κάθε κίνημα τῆς Ἀλβανίας ἐθνικὸ εἶναι ἐπίπλαστο, εἰσαγόμενον ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, πρὸ πάντων ἀπὸ τὴ Βιέννη». Αὐτὸ περιεργότατα ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Luigi Albertini, διευθυντὴ τῆς ἐφημερίδας *Corriere dela Sera*, κατὰ τὸν ὁποῖο τὴν Ἀλβανία δημιούργησαν «ξένα συμφέροντα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον, συμφέροντα ἀλληλοσυγκρουόμενα καίτοι συμμαχικά, τὰ τῆς Ἰταλίας καὶ Αὐστρουγγαρίας».

Ρουμάνος δὲ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, ὁ Vasile Pârvan, ἀνακαλύπτει στὴν Ἀδριατικὴ ἐλληνικὸ ὑπόστρωμα, διακρίνοντας στὴ δαλματικὴ γλῶσσα τριμερῆ ἐθνολογικὴ σύνθεση, ἰλλυρο-ἐλλήνο-ρωμαϊκή! Ἄξ ἄλλου, γιὰ τὸν Σέρβο ἀκαδημαϊκὸ Milutin Garasanin, τὰ προρωμαϊκὰ στοιχεῖα, διαπιστούμενα στὸν ἀδριατικὸν ἄνθρωπον τῆς ΝΑ Εὐρώπης, συνιστοῦν παράγοντες ταχύτερης διαδόσεως τῆς λατινικῆς γλώσσας.

Ὅπωςδήποτε φαίνεται εὐλογη ἡ ἐπιφύλαξη τῶν Ἀλβανῶν συγγραφέων Pollo – Ruto κλπ. τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀλβανίας ἐπὶ τοῦ Πελασγικοῦ ζητήματος παρὰ τὴν τόσο πρῶμην (1878-1881, Λίγκα Πριζρέ-

Στὴ συζητούμενη Ἱστορία τῆς Ἀλβανίας περιέχονται καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Ὅσο γιὰ τοὺς Πελασγούς, ποῦ ὀρισμένοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τοὺς ἀναφέρουν ὡς τοὺς πιὸ ἀρχαίους κατοίκους τῶν Νότιων Βαλκανίων κι ὀρισμένοι σύγχρονοι ἐπιστήμονες τοὺς θεωροῦν μακρινούς προγόνους τῶν Ἀλβανῶν, δὲν ἔχει βρεθεῖ μέχρι σήμερα κενάνα σοβαρὸ δεδομένο ποῦ νὰ τεκμηριῶναι ὅτι ὑπῆρξε κάποια συγγένεια διαδοχῆς ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς ἢ τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπογόνους τους. Γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ αὐτὴ ἡ ὑπόθεση, χρειάζονται νέες ἔρευνες καὶ πιὸ στέρεες ἐπιστημονικὲς ἐργασίες».

Ὡστόσο, οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἱστορίας

της Ἀλβανίας ἀνεπιφύλακτα διακηρύσσουν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἔχουν προγόνους τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἐνῶ ἐγκριτότατοι ἰλλυρολόγοι οὔτε ὡς πιθανότητα δέχονται αὐτό. Ὁ Ρουμᾶνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου I. I. Russu, ὁ ὁποῖος ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία του ἐκπονώντας διδακτορικὴ διατριβὴ γιὰ τοὺς Θραῖκες, στοὺς Ἰλλυριοὺς ἀφιέρωσε ἐμπεριστατωμένο σύγγραμμα, ἐπιγραφόμενο Οἱ Ἰλλυριοί. Ἱστορία - Γλῶσσα - Ὄνομαστική - Ἐκρωμαϊσμός, Βουκουρέστι 1969.

Μετὰ δεκαετία περίπου ὁ I. I. Russu δημοσιεύει στὴ γαλλικὴ γλῶσσα μελέτη μὲ τίτλο «Βιβλιογραφία ἰλλυρικὴ», στὴν ὁποία διατυπώνει τὴν ἐπόμενη θέση: «... Οἱ Ἀλβανοὶ (Σκυπετάροι) δὲν ἔχουν κληρονομίσει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπωνυμία καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὴν τοπωνυμία τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν: αὐτοὶ δὲν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸ μὲ ἐκείνους ἀκριβῶς...». Δὲν εἶναι ὁ μόνος. Προστίθεται ὁ Βούλγαρος Georgiev, ὁ ὁποῖος εἶναι κατηγορηματικὸς: «... Κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἀθεμελίωτη ἡ θέσι σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία διαφαίνεται διαδοχὴ ἀλβανικὴ ἀπὸ τὴν ἰλλυρικὴ». Ὁ Ρουμᾶνος Al. Rosetti ἀποκλείει ἐντοπιότητα τῶν Σκυπιτάρων, καὶ συνεπῶς προέλευσι ἰλλυρικὴ. Ὁ ἴδιος ἀκαδημαϊκὸς κατονομάζει καὶ τὸν τελευταῖο ἰλλυρικὴ καταγωγῆς Βλάχο, ὁ ὁποῖος φέρει τὸ ὄνομα Antonio Udina Burbur καὶ ἐκδημεῖ τὸ 1898.

Πάντως, Ἀλβανοὶ γλωσσολόγοι τῆς ἐποχῆς μας ἀνοίγουν θέματα τῆς ἀλβανικῆς γλῶσσας, τὰ ὁποία παραμένουν καὶ σὲ ἄλλες γλῶσσες διαφοροῦμενα, ὅπως ἡ ἐπίταξη τοῦ ἄρθρου, στὴν ἀπώτατη πελασγική, γιὰ τὴν ὁποία κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες συγκλήθηκαν ἀλλεπάλληλες συναντήσεις κορυφαίων τοῦ εἶδους ἐπιστημῶνων. Ὁ H. Müller προσφέρει κάποιες πληροφορίες, γράφοντας γιὰ τοὺς Θραῖκες, σὲ πλαίσια ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Εὐρώπης: «Συζητήθηκαν πολὺ οἱ Πελασγοί, ὡς πρὸς

τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ ἀρχαίου τούτου λαοῦ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἰνδοευρωπαϊκὸ χαρακτήρα τῆς γλῶσσας τους, πρὸ πάντων δὲ ὡς πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον ταυτοποιήσεώς τους μὲ μιὰ διακριτὴ φυλὴ θρακικὴ (ἰλλυρικὴ). Ἐπιτετα καταγράφει τὶς ἀνακοινώσεις τῶν Georgiev (Θραῖκες, Πελασγοί, Ἀχαιοί, Ἴωνες, Δωριεῖς καὶ σχέσεις τους), Σακελλαρίου (Οἱ Θραῖκες σὲ σχέση μὲ τοὺς Πελασγοὺς καὶ μερικὰ ἑλληνικὰ φύλα), Braccesi (Τὰ προβλήματα τῆς πελασγικῆς παραδόσεως στὴ βόρεια Ἀδριατικὴ), Radu Vulpe (Θραῖκες καὶ Πελασγοί), Condurachi (Οἱ στρατιωτικὲς καὶ πολιτικὲς δραστηριότητες τῶν Βυρεβίστα καὶ Δεκεβάλου στὸν θρακικὸ κόσμον κάτω τοῦ Δουνάβεως), M. Popon (Ἡ διασπορὰ τῶν Θρακῶν), εἰκάζοντας ὑπαρξὴ Θρακῶν-Ἐτρούσκων, χρηστῶν θαλασσίων μέσων, καὶ Θρακῶν-Ἰλλυριῶν, χρηστῶν δρόμων στεριανῶν, M. Pisani (Νέα δοκιμὴ ἀποκρυπτογραφίσεως τῆς ἐπιγραφῆς Ἐρέξοβο) καὶ M. Crevatin (Βαλκάνια καὶ προϊστορία γλωσσολογικὴ)... Οἱ ἀνακοινώσεις δὲ τῶν Dragan (Ἡ Ταρτησσός, μιὰ θρακικὴ πόλις στὴν Ἴβηρία) καὶ Lombard (Ἡ θέσι τῆς ρουμανικῆς γλῶσσας μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἄλλοτε καὶ σήμερον) ὑπανίσσονται πανθρακισμὸ καὶ κατ' αὐθαίρετην προέκτασι πανρουμανισμό, πού ἀπεικονίζεται καὶ χαρτογραφικὰ, δημοσιευμένο δὲ καὶ στὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας.

Ὅμως τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἀλήθειας ἀνέλαβε ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς

τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου E. Condurachi, ὁ ὁποῖος στὸ διεθνὲς συνέδριο πρὸς τιμὴν τοῦ Κροάτη ἀκαδημαϊκοῦ G. Novak ἀνέπτυξε θέμα τοῦ Ἑπειρωτικοῦ χώρου, στὸν ὁποῖο ὀρίζει καὶ τὴν κοιτίδα τῶν Πελασγῶν, συνάμα δὲ καὶ τὴν ἑλληνικότητά τους. Διερευνώντας τὴν παμβαλκανικὴ ἀκτινοβολία τῆς Δωδώνης, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «οἱ Πελασγοὶ θὰ ἦσαν ἀληθινὸι πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων», παραθέτοντας ὅλες τὶς ἀρχαῖες πηγὲς τεκμηριώσεως στὸ κείμενό του. Ἐπιπλέον δὲ ἀναφέρει ὅτι ἰδρυτὴς τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης ἦταν ὁ μυθικὸς πρόγονος τῶν Ἑλλήνων Δευκαλίων, ὁ πατέρας τοῦ Ἑλλήνου. Τὰ προηγούμενα ὀλοκληρώνονται καὶ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ προσφορὰ τοῦ Jean Bérard, ὁ ὁποῖος τοὺς Πελασγοὺς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἰταλίας, θέλει νὰ ἀποδημοῦν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ νὰ ὀμλοῦν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα!

Ἐτερος ἀκραιφνέστατος Ρουμάνος, ὁ Radu Vulpe, ἀρχίζοντας τὴν ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία του ὡς μέλος τῆς Ρουμανικῆς Σχολῆς Ρώμης, δημοσιεύει στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς ἑκτενῆ μελέτη, στὴν ὁποία καταχωρίζει σὰν ἰλλυρικὰ τοπωνύμια πάμπολλα ἑλληνικά. Τὸ δημοσίευσμά του συμπίπτει μὲ τὴν περίοδο τοῦ πανίλλυρισμοῦ. Συνεπῶς τὸν ἐνήμερο δὲν

αἰφνιδιάζει, ὅταν μάλιστα τὸ ἴδιο λάθος διαπραττουν καὶ Ἑλληνες ὀμολογοὶ του, μολονότι μόλις προηγήθηκε ἡ προειδοποίηση τοῦ Graur, καθὼς καὶ τοῦ I. Καλλέργη. Ὁ Vulpe ἄλλως τε δὲν ἐβράδυνε νὰ διορθώσει. Σύντομα κυκλοφορήθηκε δημοσίευσμά του, στὸ ὁποῖο τονίζει: «Τὰ περισσότερα [βαλκανικά] ἐδάφη... ὑπέστησαν τὴν ἰσχυρὴ διείσδυση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, προτοῦ νὰ περιληφθοῦν στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία...». Εἰδικὰ δὲ στὴν ἀνθρωπωνυμία τῆς Βορείου Ἑπείρου χωρὶς κανένα δισταγμὸ δέχεται καὶ πολὺ πρῶμπ λατινικὴ ἐπίδραση: «Δὲν διαπιστώνεται, γράφει, πουθενὰ ὄνομα ἰλλυρικόν, ἀλλὰ μόνον ὀνόματα ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνικά».

Γιὰ τὴν προσμέτρηση τῆς ἐξαπλώσεως τῆς λατινικῆς γλώσσας στὸν Βορειοηπειρωτικὸν ὄχωρο εὔστοχα λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ἡ σπουδαιότητα τῆς Ἐγνατίας: «Ἀνὰ τὴ χερσόνησόν μας ἡ Λατινικὴ ἄρχισε νὰ διαδίδεται ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ Ἰλλυρία, ὅπου καὶ βρίσκονται οἱ λιμένες τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τοῦ Δυρραχίου, πρῶτοι ἀποβατικοὶ σταθμοὶ τῶν Ρωμαίων καὶ τῆς μεγάλης ἐμπορικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὄδεσης αὐτῶν, τὴν ὁποία ὀνόμασαν Ἰγνατία (= Ἀνατολική), ὄθεν τὸ Ἐγνατία. Οἱ περίοικοι ταύτης κατόπιν, πού ὄλοι τους μιλοῦσαν τὸ Μακεδονικὸ ἰδίωμα τῆς Γραϊκικῆς, στά-

---

Ὁ I. I. Russu δημοσιεύει στὴ γαλλικὴ γλῶσσα μελέτη μὲ τίτλο «Βιβλιογραφία ἰλλυρικὴ», στὴν ὁποία διατυπώνει τὴν ἐπόμενην θέση: «... Οἱ Ἀλβανοὶ (Σκυπετάροι) δὲν ἔχουν κληρονομήσει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπωνυμία καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὴν τοπωνυμία τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν: αὐτοὶ δὲν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸ μὲ ἐκείνους ἀκριβῶς...». Δὲν εἶναι ὁ μόνος. Προστίθεται ὁ Βούλγαρος Georgiev, ὁ ὁποῖος εἶναι κατηγορηματικὸς: «... Κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἀθεμελίωτη ἡ θέση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία διαφαίνεται διαδοχὴ ἀλβανικὴ ἀπὸ τὴν ἰλλυρικὴ». Ὁ Ρουμάνος Al. Rosetti ἀποκλείει ἐντοπιότητα τῶν Σκυπιτάρων, καὶ συνεπῶς προέλευση ἰλλυρικὴ.

Μόλις ό νικητής του Περσέως Αίμίλιος Παῦλος λαμβάνει τις Απόφάσεις της Συγκλήτου, συγκαλεῖ τὸ Συνέδριο στην Ἀμφίπολη, ὅπου ὁ ἴδιος ἀνακοινώνει αὐτὲς στὴ λατινική, στὴ γλῶσσα τῶν νικητῶν, ὁ δὲ ὑπάτος Ὁκτάβιος στὴ γλῶσσα τῶν ἠττημένων σύμφωνα μὲ τὰ ρωμαϊκὰ θέσμια, δηλαδὴ στὴν ἑλληνική, γεγονός πὸν ἐπιπρόσθετα πιστοποιεῖ ἐπίσημα τὴν ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων – ἂν οἱ Μακεδόνες δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ π.χ. Ἰλλυριοί, ὅπως διατείνονται κάποιοι ἐρασιτέχνες ἢ ἀμετανόητοι καὶ ἀδίστακτοι παραχαράκτες, ὅπως οἱ Σκοπιανοί, ὁ ὑπάτος Ὁκτάβιος θὰ μετέφραζε στὴν ἰλλυρική...

θῆκαν οἱ πρῶτοι προσήλυτοι τῆς Λατινικῆς Γλώσσας...».

Τὴν ἑλληνικότητα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου καὶ τῶν χρηστῶν της Μακεδόνων ἀπέδειξε καὶ ὁ Ρουμᾶνος τῶν ἡμερῶν μας Cicerone Poghirc, ἐκπονώντας διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Λένινγκραντ (Ἀγίας Πετρούπολεως). Μετὰ δὲ τὴν ἐγκρισί της ἔσπευσε στὴν παρουσίασί της πρωτίστως στὴν ἔδρα τῆς Γλωσσολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ καθηγεσίας Νικολάου Ἀνδριώτη, καθὼς καὶ στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἐπὶ καθηγεσίας Γεωργίου Κουρμούλη, ὁ ὁποῖος ὀρθότατα ἐπέλεξε ὡς καταλληλότερη τὴν αἶθουσα διαλέξεω τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἑλλάδος, πράγματι, διότι εἶναι στὸ κέντρο τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσας. Ἐξ ἴσου ἐσπευσμένα ἀποδέχθηκε τὴν ἐγκυρότητα τῶν συμπερασμάτων τοῦ Poghirc καὶ ὁ Βούλγαρος γλωσσολόγος Vl. Georgiev.

Βορειοπειρωτῆς καὶ νησιῶτες τοῦ Ἰονίου Πελάγους καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόλπου (Ἀδριατικῆς), κατὰ τοὺς Benedetta Rossignoli – Lorenzo Braccesi, ἐξοικειώνονται στοιχειωδῶς μὲ τὴ λατινικὴ γλῶσσα πρὸ τῆς κατακτίσεως τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Οἱ στεριανοὶ

Ἠπειρωτῆς συνθηδέστατα συμμετέχουν ἐθελοντικὰ πρὸς βιοπορισμὸν στὰ βοηθητικά (auxilia) τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ ὡς μεταφορεῖς, ἀγωγιάντες, κираτζήδες, ὅπως μαρτυροῦν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, π.χ. ὁ Τίτος Λίβιος, ἀλλὰ καὶ σύγχρονοὶ μας εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, π.χ. οἱ Oost, Hammond, Chessman, Cabanes κ.ἄ.

Ὁ Poghirc ἀπαριθμεῖ τὰ μέσα ἐκλατινίσεως: 1) Ὁ στρατός. 2) Τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ οἰκονομικὲς δραστηριότητες. 3) Ἡ ρωμαϊκὴ διοίκηση. 4) Οἱ δημόσιοι δρόμοι. 5) Ἡ ἐκχριστιάνιση τῶν Βαλκανίων.

Τοῦ πρώτου μέσου διακρίνει τρεῖς φάσεις. Τὴν πρώτη ἀνάγει πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας, καὶ ἀκριβέστερα τὸ ἔτος 229 π.Χ., ὅταν οἱ Ρωμαῖοι συγκατανεύουν στὴν πρόσκληση τῶν Κερκυραίων καὶ Ἑλλήνων ἄλλων πόλεων γιὰ κοινὴ ἀντιμετώπιση ἰλλυρικῶν ἐπιδρομῶν, οἱ ὁποῖες ἦσαν ἐπιζήμιες καὶ γιὰ τοὺς Ρωμαίους ἐμπόρους. Ὁμολογουμένως οἱ Ρωμαῖοι ἐπιχειρηματίες ἀδυνατοῦσαν ἢ δὲν τολμοῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ τὴν Ἐγνατία, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ Hatzfeld: «Ἀπολλωνία καὶ Δυρράχιο, κεφαλὲς γραμμῆς δύο τμημάτων τῆς ὁδοῦ Ἐγνατία, δὲν φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ ἐμπόρους Ρωμαίους». Ἡ δὲ προσπέλασί της καθιστοῦσα ἀναγκαῖα κοινὴ ρωμαιοελληνικὴ σύμπραξη. Ἀλλὰ

πρὸς ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τῆς ἀπέβαινε ἐπιτακτικὸς ὁ συντονισμὸς ἐπιχειρήσεων μὲ πρόσθετη προετοιμασία ἐκμαθήσεως τῆς βασικῆς λατινικῆς στρατιωτικῆς ὀρολογίας ἀπὸ τοὺς συμπολεμιστὲς Ἕλληνες.

Κατὰ τὸν Ἡπειρώτη καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδωνα Λάμπρο, «ἡ Ρώμη ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐξ ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν, ὅπως διὰ τῆς καταλίψεως τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἐπιδάμου, ἐπεχούσης τὴν θέσιν τοῦ μεταγενεστέρου Δυρραχίου, ἀποβῆ κυρία τοῦ Ἀδρίου (228 π.Χ.). Οὕτω δ' ἀνεώχθη εἰς αὐτὴν ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν...».

Ὁ Ρογήρις τῆ δευτέρῃ φάσῃ ὀρίζει ἀμέσως μετὰ τὴν ἦττα τοῦ τελευταίου βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Περσέως, 168 π.Χ., καὶ μὲ τὴν ὀλοφάνερη ἀδυναμία τῶν Ρωμαίων νὰ ἀναλάβουν τὴ διαφύλαξη τῶν βορείων συνόρων τῆς πρώτης στῆν Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ κτίσεώς τους, ἡ ὁποία μετὰ τὸ 146 π.Χ. εἶχε ἀποτελέσει τὴν ἐπαρχία Μακεδονία μὲ προσάρτηση γειτονικῶν περιοχῶν, Θεσσαλίας, Ἠπείρου... Ἐδῶ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἐφαρμόσθη ἀναγκαστικὰ τὸ γνῶριμο τοπικὰ ἀμυντικὸ σύστημα μὲ φρουροὺς ἐντοπίους, τὰ πατροπαράδοτα *praesidia armata*, ποὺ μνημονεύονται καὶ ἀπὸ Λατίνους, Τίτο Λίβιο (45-49), καὶ ἀπὸ ἀρχαίους Ἕλληνες ἱστορικοὺς, Διόδωρο (31, 8, 4) κ.ἄ.

Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀντώνιο Δ. Κεραμόπουλο, «... ἐκεῖ, ἔνθα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι Μακεδονικὰ *praesidia*, ὑπάρχουσι σήμερον Βλάχοι». Ὁ δὲ Μιχαὴλ Χρυσόχου, εἰδικευμένος γεωγράφος, συμπληρώνει: «Τὰς φυλακὰς ταύτας ἀντικατέστησαν μονίμους οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὴν παντελῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑποδούλωσιν διὰ τῶν ἀπομάχων καὶ ἀποστράτων τῶν νικηφόρων λεγεῶνων τῶν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας στρατευθέντων, ἢ στρατολογηθέντων. Ἡ Ρωμαϊκὴ Σύγκλητος, οἱ Αὐτοκράτορες, ἡ Ρώμη τέλος, θέλουσα νὰ

ἀνταμείψῃ ἐξ ὑποχρεώσεως καὶ καθήκοντος καὶ συμφέροντος ἐξ ἄλλου τοὺς ὑπηρετήσαντας αὐτὴν ἀπομάχους καὶ ἀποστράτους, ἐγκατέστησαν αὐτοὺς φύλακας ὄλων τῶν στρατιωτικῶν ὁδῶν καὶ τῶν δημοσίων, μὲ προνόμια καὶ δικαιώματα, ὑπὸ τῶν (κατὰ Λαύδαν) Δερβεναγάδων, οἵτινες εἰσέπρατον ἴσως καὶ διόδια ὡς φύλακες τῆς τάξεως καὶ προστάται τῶν περίξ οἰκούντων καλλιερητῶν καὶ ἐμπορευομένων (τοὺς ὁποίους ἀντικατέστησαν οἱ δερβεναγάδες τῶν Τούρκων). Ἡ ἐγκατάστασις ὁμοῦ αὕτη, μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων, εἶχε καὶ ἓνα ἀπώτερον σκοπὸν, τὴν ἐκλατίνισιν τῆς χώρας μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου».

Ὅντως ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκρατίας στῆν ἑλληνικὴ χερσόνησο οἱ σύμβουλοι τῆς Συγκλήτου ὀλοχρονίς φιλοτεχνοῦν ἐξαγγελία φιλολαϊκῆς πολιτικῆς πρὸς προσεταιρισμὸ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, ἀφήνοντας ταυτόχρονα ἐλπιδοφόρα πεδία εὐδοκίμησης καὶ στοὺς ἐπιχειρηματικὸς κύκλους μὲ ὄρατους ὀρίζοντες ἐπικερδῶν δραστηριοτήτων, ἀκόμη δὲ καὶ συμμετοχῆς στὶς τοπικὲς ἀρχές, κατ' ἐξοχὴν στῆ στρατιωτικὴ κοινότητα.

Τὴν ἐπιμελημένη προετοιμασία ἀντιλαμβάνονται οἱ νέοι ὑπῆκοοι τῆς Ρώμης ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς τελετῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ νέου καθεστώτος. Μόλις ὁ νικητῆς τοῦ Περσέως Αἰμίλιος Παῦλος λαμβάνει τὶς Ἀποφάσεις τῆς Συγκλήτου, συγκαλεῖ τὸ Συνέδριον στῆν Ἀμφίπολη, ὅπου ὁ ἴδιος ἀνακοινώνει αὐτὲς στῆ λατινικὴ, στῆ γλῶσσα τῶν νικητῶν, ὁ δὲ ὑπάτος Ὀκτάβιος στῆ γλῶσσα τῶν ἠττημένων σύμφωνα μὲ τὰ ρωμαϊκὰ θέσμινα, δηλαδὴ στῆν ἑλληνικὴ, γεγονός ποὺ ἐπιπρόσθετα πιστοποιεῖ ἐπίσημα τὴν ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων – ἂν οἱ Μακεδόνες δεν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ π.χ. Ἰλλυριοί, ὅπως διατείνονται κάποιοι ἐρασιτέχνες ἢ ἀμετανόητοι καὶ ἀδίστακτοι παραχαράκτες, ὅπως οἱ Σκοπιανοί, ὁ ὑπάτος Ὀκτάβιος θὰ μετέφραζε στῆν ἰλλυρικὴ...

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ

Στὸ σημερινό μας σημείωμα θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ μία διδακτορική διατριβή, ἡ ὁποία ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψί μας. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐργασία μὲ τὸν τίτλο: *Τὸ περιοδικό «Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος» ἀγωγὸς γιὰ τὴ μετάδοση τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος στὴ μεταπολεμικὴ κοινωνία*, τῆς κας Ἰσιμίνης Κ. Λιάρου. Ἡ διατριβὴ εἶναι προσβάσιμος στὸ διαδίκτυο στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχεῖο Διδακτορικῶν Διατριβῶν: <https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/39088>.

Μετὰ τὴν ἀρκετὰ παλαιότερη διατριβή, τὴν ἐκπονηθεῖσα στὴν Γερμανία καὶ μεταφρασθεῖσα μετὰ ἀπὸ δεκαετίες, μὲ τίτλο *Ἡ κίνηση τῆς ΖΩΗΣ στὴν Ἑλλάδα. Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς παραδόσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τοῦ Christoph Maczewski (Ἀθήνα: Ἀρμός, 2002), ἡ ὁποία ἠσχολεῖτο μὲ τὸ ἔργο τῆς Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ ΖΩΗ καὶ ἐν παρόδῳ μὲ τὰ ἔντυπα τῶν συνεργαζομένων Χριστιανικῶν Σωματείων, ἡ παρούσα διατριβὴ ἐρευνᾷ καὶ ἀναλύει τὸ περιεχόμενο τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος*.

Ἡ ἐργασία διαρθρώνεται στὰ ἐξῆς κεφάλαια:

Α' Χαρακτηριστικὰ τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου καὶ κοινωνίας. Ἱστορικὸ πλαίσιο.

Β' Ἡ Ἀδελφότητα ΖΩΗ καὶ οἱ δραστηριότητές της.

Γ' Τὸ περιοδικὸ *Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος*.

Δ' Τὸ περιεχόμενο τοῦ περιοδικοῦ: Οἱ ποικίλοι μεταπολεμικοὶ ρόλοι τῶν

γυναικῶν καὶ ἡ πνευματικὴ τους καλλιέργεια σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τοῦ Εὐαγγελίου.

Καὶ ὀλοκληρώνεται μὲ τὰ Συμπεράσματα καὶ τὴν Βιβλιογραφία.

Ἀντιγράφομε ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας:

«Τὸ περιοδικὸ κυκλοφόρησε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1953 σὲ μηνιαία ἔκδοση, μὲ στόχο τὴν πνευματικὴ οἰκοδομὴ τῆς Ἑλληνίδας πάνω στὶς ἀρχές τοῦ Εὐαγγελίου, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσει δημιουργικὰ τὶς καινούριες προκλήσεις. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν ποικιλία τῶν ἀρθρῶν ποὺ ἀποσκοποῦν στὴ γνωριμία μὲ τὸν σύγχρονο κόσμο καὶ στὴν προσφορὰ χριστιανικοῦ κριτηρίου γιὰ τὴν ἀντι-

μετώπίσή του. Τὰ θέματα τοῦ περιοδικοῦ εἶναι παιδαγωγικά, ἰατρικά, ἱστορικά, κοινωνικῆς πρόνοιας, γάμου καὶ συζυγικῆς ζωῆς, ἐνημερωτικά, πολιτιστικά, καλλιτεχνικά, λογοτεχνικά, ἐπιστημονικά, ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ.

Ὁ γλωσσικὸς κώδικας τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ –σὲ ἐποχὴ ποῦ ἡ καθαρεύουσα ἐπικρατοῦσε στὴ δημόσια διοίκηση καὶ τὴν ἐκπαίδευση– γεγονός ποῦ δὲν παρακωλύει τὴν πρόσληψη τοῦ μη-

λεμικῶν χρόνων στὴν Ἑλλάδα ἀποτυπώνεται στὰ ἄρθρα ποῦ ἀπευθύνονται στὴ σύζυγο, τὴ μητέρα, τὴν ἐργαζόμενη καὶ τὴν ἐθελόντρια τῆς Χριστιανικῆς Κοινωνικῆς Πρόνοιας. Βασικὴ θέση τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ὅτι οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως εἶναι ἀκατάλυτες καὶ σταθερῆς μέσα στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο δὲν τίθεται θέμα ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ τὸ ζητούμενο εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ του στὴν καθημερινὴ μεταπολεμικὴ ἑλληνικὴ

Τὰ χριστιανικὰ ἔντυπα γενικώτερον ἐπιτελοῦν ἕναν ἱεραποστολικὸ σκοπὸ: διαδίδουν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ στὴν σύγχρονο ἐποχὴ μὲ μία σύγχρονο γλῶσσα. Πολλοὶ ἀνὰ καιροὺς ὁμολογοῦν τὴν ἐπίδρασι καὶ τὴν ὠφέλεια τὴν ὁποία ἀπεκόμισαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι αὐτῶν τῶν ἐντύπων.

νύματος κάθε ἄρθρου ἀπὸ τὸν μέσο ἀναγνώστη.

Οἱ ἀρθρογράφοι εἶναι στὴν πλειοψηφία τους Ἕλληνες, κυρίως γυναῖκες. Ἀπ' εὐθείας συνεργάτες ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ εἶναι ἐλάχιστοι, ἐνῶ ξένων ἐπιστημόνων καὶ λογοτεχνῶν παρατίθενται πολλὰ μεταφρασμένα ἄρθρα. Κληρικοὶ ἀρθρογράφοι ἀπαντοῦν ἐλάχιστοι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ συμμετοχὴ ἀκαδημαϊκῶν διαφόρων ἐιδικότητων.

Οἱ ἀποδέκτες τοῦ περιοδικοῦ εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ γυναῖκες, κάθε ἡλικίας, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας, μὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἀνδρῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία. Εἰδικὲς στήλες μὲ παιχνίδια γνώσεων καὶ παιδικὰ διηγήματα δὲν ἀποκλείουν τὰ παιδιά ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ.

Ἡ πνευματικὴ στήριξη καὶ καλλιέργεια τῆς γυναίκας τῶν μεταπο-

πραγματικότητας, μὲ ὅλες τὶς ἀπαραίτητες καὶ ἀναγκαῖες προσαρμογὲς στὴν ἔκφρασή του. Ἡ προσέγγιση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς πίστεως προσφέρει, σύμφωνα μὲ τὸ περιοδικό, τὴ θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τοῦ μεταπολεμικοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ τὴ δύναμη γιὰ τὴν ἔμπρακτι ἐφαρμογὴ τῶν Εὐαγγελικῶν ἐπιταγῶν.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ κατανόησή τους στηρίζεται στὶς ἀρχὲς τοῦ Εὐαγγελίου, οἱ ὁποῖες προβάλλονται μὲ ἀγιογραφικὰ παραθέματα, πατερικὰ ἀποσπάσματα, παραδείγματα ζωῆς καὶ διακονίας σύγχρονων ἀγωνιζόμενων χριστιανῶν, λογοτεχνικὰ κείμενα, βιογραφίες ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ποῦ διέπρεψαν στὸ χῶρο τους.

Ἡ βασικὴ θέση ποῦ ἐπικρατεῖ εἶναι ὅτι ὁ παραγκωνισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν στὴν ἐποχὴ τῆς

ραγαδαίας ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς προόδου ὀδηγεῖ στὴν αὐτόνομηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Δημιουργό του. Ὅμως ὁ ἐπαναπροσδιορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνα μὲ τὶς ἀλήθειες τοῦ Εὐαγγελίου, συντελεῖ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ συνανθρώπου ὡς ἀδελφοῦ καὶ καθιστᾷ τὴ φιλευσπλαχνία ρυθμιστὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἀκόμα καὶ τῶν οικονομικῶν συναλλαγῶν μεταξὺ τῶν κρατῶν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὸν Θεὸ τῆς Ἀγάπης ἀποτινάξει τὸν φόβο γιὰ τὸ ἄγνωστο. Ταυτόχρονα, συντελεῖ στὴ δημιουργικὴ μεταχείριση τῶν δυνάμεων κάθε ἐπιστημονικῆς ἀνακάλυψης καὶ διαποτίζει τὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας στὸ σύνολό της μὲ τὴν αἰσιοδοξία ποὺ γεννᾷ ἡ χριστιανικὴ ἐλπίδα.

Στὸ περιοδικό, προβάλλεται ὁ χριστιανικὸς φεμινισμὸς ὡς ἡ ἐπαρκέστηρη μέθοδος ἀγῶνα τῆς Ἑλληνίδας, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχει ἰσότητα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, παρὰ μόνον ἡ ἀλληλοσυμπλήρωση τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας (Γεν. 1,27) καὶ ἡ ἰσορροπία ποὺ ἀπορρέει ἀπ' αὐτή, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν ἁρμονία.

Τὸ περιοδικὸ ἐπιδιώκει νὰ προσφέρει πνευματικὴ καλλιέργεια στὶς ἀναγνώστριές του, ὥστε οἱ διαφορὲς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς τους ζωῆς (εὐπρεπισμὸς κατοικίας, ἐνδυμασία, καλλωπισμὸς, θεάματα κλπ) νὰ ρυθμίζονται μὲ κριτήριό τὶς ἀξίες τοῦ Εὐαγγελίου (Α' Τιμ. 2, 9-10).

Βασικὸ ἀξίωμα τοῦ περιοδικοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἀγιογραφικὴ θέση ποὺ ὀρίζει τὸν γάμο ὡς μυστήριό συνεργασίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ καὶ ὡς συνέχεια τῆς Δημιουργίας. Ὁ γάμος εἶναι ἰσόβιος καὶ ἀδιάλυτος δεσμὸς, γιὰ τὸν ὁποῖο συνεργάζονται στενὰ ὁ

θεῖος καὶ ἀνθρώπινος παράγοντας. Οἱ δυσκολίες συντελοῦν στὴν ὠριμότητα τῶν συζύγων καὶ ὑπερβαίνονται μὲ ἀμοιβαῖες προσπάθειες, ἐφόσον ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ χριστιανικοῦ γάμου ἀποβλέπει στὸν ἀγιασμὸ τῶν συζύγων καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν (Μτ 6,33). Ἡ πίστις στὸν Θεὸ καὶ ἡ ἀγνὴ καὶ σταθερὴ ἀγάπη μεταξὺ τῶν συζύγων, τὸ ταπεινὸς φρόνημα, ἡ ἀναγνώριση τῶν λαθῶν, ἡ ἀμοιβαία συγγνώμη (Ματθ. 5,24), ἡ ὑπομονή, ἡ κατανόηση, ἡ εἰλικρίνεια, ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ πρὸ πάντων ἡ προσευχὴ συντελοῦν στὴν προκοπὴ τῆς χριστιανικῆς συζυγίας καὶ οἰκογένειας.

Ἡ ἀγιογραφικὴ προτροπὴ τῆς γυναικείας ὑποταγῆς στὸν ἄντρα (Εφ. 5,21-24, Α' Πέ. 3,1-4) προβάλλεται κυρίως ὡς πλήρης ἀποδοχὴ τοῦ συζύγου, ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς τῆς συζύγου (Γεν. 1,23). Μὲ τὴ δική της κατανόηση, ὑπομονὴ καὶ ἀγάπη ἀποδέχεται τὸν σύντροφο τῆς ζωῆς της καὶ μεταμορφώνει τὴν καθημερινότητά της. Αὐτὴ ἡ στάση εἶναι καρπὸς πνευματικῆς καλλιέργειας καὶ προσευχῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ συναίσθησης καὶ ἀποδοχῆς τῶν συζυγικῶν εὐθυνῶν της, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τὸν σύζυγο σὲ ἀνάλογη στάση. Οἱ κρίσεις καὶ τὰ προβλήματα στὸν χριστιανικὸ γάμο εἶναι ἀναπόφευκτα. Ἀντιμετωπίζονται καὶ θεραπεύονται μὲ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν πνευματικὴ στήριξη τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ συζυγικὴ ἀπιστία ἀναφέρεται μὲ τὸν βιβλικὸ ὄρο τῆς μοιχείας καὶ ἀποδοκιμάζεται ὡς ἐκτροπὴ καὶ προσβολὴ τῆς ἱερότητας τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Τὰ αἴτια τῆς μοιχείας ἐντοπίζονται στὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀρχῶν. Ἡ

μοιχεία επικρίνεται, όμως ο μοιχός αντιμετωπίζεται ως ασθενής, που χρειάζεται βοήθεια και ειδική νοσηλεία (Ιω.7,10-11). Ένῳ στὸ Εὐαγγέλιο ἡ πορνεία-μοιχεία ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ μοναδική αἰτία διαζυγίου (Ματθ. 19,8-9), οἱ ἀναγνώστριες τοῦ περιοδικοῦ δὲν προσανατολίζονται πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Τὸ διαζύγιο σὲ κάθε περίπτωση γεμίζει πίκρα κι ἀπογοήτευση ὅλους τοὺς ἐμπλεκόμενους, ἐνῳ ἡ πίστη καὶ ἡ προσευχὴ ἀναθερμαίνουν τὴν ἀγάπη τῶν συζύγων καὶ ὑπερνικοῦν τὸν χωρισμό.

Ἡ ἀγαμία ἀποτελεῖ ἐλεύθερη καὶ συνειδητὴ ἐπιλογὴ γιὰ τὴ γυναῖκα τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Ἡ κλίση γι' αὐτὴν τὴν ἐπιλογὴ ζωῆς κατὰ τὸ ἀγιογραφικὸ "ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρεῖτω" συνυφαίνεται μὲ τὴν προσφορὰ κοινωνικοῦ ἔργου.

Ἰδιαίτερη σημασία ἀποδίδεται στὸ παιδαγωγικὸ ἔργο τῆς μητέρας, ποὺ στοχεύει στὴ διάπλαση χριστιανῶν ἠθικὰ ἀκέραιων καὶ πνευματικὰ ἐλεύθερων. Ἡ μητρότητα γιὰ τὴ χριστιανὴ γυναῖκα ὑπερβαίνει τὸ ἔνστικτο καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀναγκαιότητα καὶ γίνεται ἡ ἰδιαίτερη ἀποστολὴ στὸν κόσμο, ποὺ τὴν ἐμπιστεύεται ὁ Θεός. Ἡ μητρότητα ἔχει προπάντων πνευματικὴ διάσταση καὶ συνυφαίνεται μὲ τὴν ἀγάπη. Πολλὲς φυσικὲς μητέρες ἀποτυγχάνουν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης, ἐνῳ γυναῖκες ποὺ δὲν ἔγιναν ποτὲ φυσικὲς μητέρες τὸ ἐκπληρώνουν. Ἡ χριστιανὴ μητέρα ἔχει ὡς πρότυπό της τὴν Παναγία, ἡ ὁποία συμφιλίωσε τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν ἐπουράνιο Πατέρα. Ἡ ἴδια, ὅπως καὶ οἱ μητέρες τῶν μεγάλων Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας, καλεῖται νὰ συνδέσει τὰ παιδιά της μὲ τὴν πηγὴ τῆς ζωτανῆς ἀγάπης, τὸν Θεὸ καὶ τὸ Εὐαγγέλιό Του, ὥστε νὰ γίνουν χρῆστοι

πολιτὲς τῆς γῆς καὶ ἄξιοι κληρονόμοι τοῦ Οὐρανοῦ.

Ἡ ἐργασία καταγράφεται ὡς δῶρο ἱερό, δοσμένο ἀπὸ τὸν Δημιουργό. Ὁ ἐργαζόμενος μὲ εὐσυνειδησία, χωρὶς πλεονεξία καὶ ἀδικία, προσφέρει θυσία εὐάρεστη στὸν Θεὸ καὶ ταυτόχρονα δέχεται τὴ θεϊκὴ εὐλογία. Ἡ γυναῖκα μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ της ἐνασχόληση μπορεῖ νὰ ἀναπτύξει σὲ ἀνώτερο βαθμὸ τὶς ψυχικὲς καὶ διανοητικὲς της δυνάμεις καὶ νὰ πραγματώσει τὸν ἀληθινὸ προορισμὸ της, ἔχοντας ὡς ἀσφαλῆ ὁδηγὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ σύγχρονη γυναῖκα στὴν ἐργασία της ὀφείλει νὰ διαφυλάξει τὴ θηλυκότητα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδιάς της, νὰ καλλιεργήσει τὴν προσφορὰ καὶ τὴν ἀγάπη καὶ νὰ ἐπιλέξει ἐπαγγέλματα ποὺ συμβάλλουν στὴν καλλιέργεια αὐτῶν τῶν ἰδιαιτεροτήτων της. Συγχρόνως ὀφείλει νὰ ἀποφύγει νὰ μιμηθεῖ τὸν ἄνδρα, ὑπακούοντας στὸν πειρασμὸ τῆς ἀντιπαλότητας».

Πέραν, ὁμως, τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐρευνητικῶν ἐρωτημάτων τῆς διατριβῆς, τὰ χριστιανικὰ ἐντυπα γενικώτερον ἐπιτελοῦν ἕναν ἱεραποστολικὸ σκοπὸ: διαδίδουν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ στὴν σύγχρονη ἐποχὴ μὲ μίαν σύγχρονη γλῶσσα. Πολλοὶ ἀνὰ καιροὺς ὁμολογοῦν τὴν ἐπίδραση καὶ τὴν ὠφέλεια τὴν ὁποία ἀπεκόμισαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι αὐτῶν τῶν ἐντύπων. Παραθέτομε ἕνα δημοσίευμα ἀπὸ παλαιότερο τεῦχος (628, Αὐγούστου 2018) τοῦ περιοδικοῦ Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται σὲ πραγματικὸ γεγονός μεταστροφῆς ἔνεκα τῆς ἀναγνώσεως τοῦ περιοδικοῦ:

«Τὸ καλοκαίρι τοῦ 2017, καὶ οἱ τρεῖς συγγενικὲς οἰκογένειές μας πήγαμε γιὰ διακοπές, ὀλιγοήμερες, σὲ κάποιο παραθαλάσσιο μέρ-

ρος. Για οικονομία, δὲν νοικιάσαμε ξαπλωστρες καὶ ὀμπρέλες, ἀλλὰ πῆγαμε στὴν πλούσια σκιά πού ἔκαναν τὰ ἀρμυρίκια. Ἐπειδὴ ἤμασταν πολλὰ ἄτομα, δὲν μᾶς ἔφτανε ἡ σκιά, καὶ ἀμέσως προσφέρθηκε ἓνα ἠλικιωμένο ζευγάρι νὰ μᾶς παραχωρήσει τὴ δική του, πηγαίνοντας σὲ μιὰ μικρότερη σκιά. Εὐχαριστήσαμε καὶ ἀπλωθήκαμε, κάνοντας καὶ τὴ σχετικὴ φασαρία μὲ παιχνίδια, μπάλες κτλ. Ξαφνικὰ ἡ μπάλα τοῦ βόλεϋ ξέφυγε καὶ χτύπησε τὴν κυρία δίπλα μας, πού διάβαζε, καὶ τῆς ἔριξε τὰ γυαλιά της. Πρὸς στιγμὴν παγώσαμε ὅλοι. Ἀμέσως σπκώθηκα ἐγώ, ἡ γιαγιά, καὶ ζήτησα συγγνώμη, καὶ ἡ κυρία, ἐντελῶς ἀπλᾶ, καλοσυνάτα καὶ μὲ χαμόγελο μοῦ εἶπε: “Δὲν πειράζει, συμβαίνουν αὐτά, μὴν μαλώσεις τὸν ἐγγονό σου”. Εὐκόλα πιάσαμε τὴν κουβέντα, τὴ ρώτησα τί διάβαζε, διότι εἶδα ὅτι δὲν διάβαζε αὐτὰ τὰ σαχλὰ περιοδικὰ τοῦ καλοκαιριοῦ. Πράγματι, ἦταν τὸ δικό σας περιοδικό, μὲ θέμα τὸν ἐκκλησιασμό. Τὴν ἐπομένη βρῆκα τὸ θάρρος καὶ τὴ ρώτησα γιὰ τὸ θέμα αὐτό, καὶ μοῦ ἐξήγησε μὲ λεπτομέρειες τὴν ἀνάγκη τοῦ ἐκκλησιασμοῦ, καὶ πρὸ παντὸς ΠΩΣ νὰ παρακολουθοῦμε τὴ Θεία Λειτουργία καὶ νὰ συμμετέχουμε σὲ αὐτήν. Παρακάλεσα τὴν κυρία αὐτὴ νὰ ἐπαναλάβει ὅλα ὅσα μοῦ εἶχε πει καὶ στίς νύφες μου. Πράγματι, τὴν ἄλλη μέρα καθίσαμε στὴ σκιά ὅλες μαζί, καὶ ἄρχισε νὰ μᾶς ἐξηγεῖ μὲ παραδείγματα σχετικά κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ πολλὰ ἄλλα, πού πρώτη φορὰ τὰ ἀκούγαμε καὶ ντρεπόμασταν, πού εἶχαμε πλήρη ἄγνοια. Ἡ χαμογελαστὴ κυρία τὸ κατὰλαβε καὶ μᾶς δικαιολόγησε, ἀλλὰ, μᾶς εἶπε, τώρα πού τὰ μάθατε, πρέπει νὰ προσπαθήσετε νὰ τὰ τηρήσετε καὶ νὰ τὰ κάνετε γνωστὰ καὶ στὰ

ὑπόλοιπα μέλη τῶν οικογενειῶν σας. Ἐπειδὴ βλέπαμε τὴ διάθεση καὶ τὴν καλοσύνη της, εἶχαμε τὴν εὐκαιρία γιὰ δεκαπέντε ἡμέρες, δίπλα στὴ θάλασσα, στὴ σκιά ἀπὸ τὰ ἀρμυρίκια, γιὰ μιὰ τοῦλάχιστον ὥρα τὴν ἡμέρα, νὰ ποῦμε ὅλες τὶς ἀπορίες μας (καὶ τὶς κουταμάρες μας), καὶ ἡ κυρία, ὑπομονετικὰ καὶ ἀργὰ, μᾶς ἐνημέρωνε μὲ κάθε λεπτομέρεια γιὰ περιστατικὰ καὶ μᾶς ἔλυνε κάθε ἀπορία σὲ ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα. Φεύγοντας τὴν εὐχαριστήσαμε, γιὰ τὴν ὑπομονή της κυρίως, καὶ μᾶς ἔδωσε δύο τεύχη ἀπὸ τὸ περιοδικό σας καὶ δύο ἀπὸ τὸ περιοδικό Ζωή, καθὼς καὶ ἓνα (τὸ δικό της) βιβλιαράκι, γιὰ νὰ παρακολουθοῦμε τὶς εὐχὲς καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῆς Θείας Λειτουργίας, μαζὶ μὲ τὴ μετάφρασή τους. Πέρασε τὸ καλοκαίρι, καὶ τὸν Σεπτέμβριο διαβάσαμε μὲ προσοχὴ τὰ τεύχη αὐτὰ καὶ ἀγοράσαμε πέντε βιβλιαράκια γιὰ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς οικογένειάς μας ... Καταφέραμε ὅλοι μας νὰ ἐξομολογηθοῦμε καὶ νὰ κοινωνήσουμε, τελείως διαφορετικὰ ἀπὸ παλιά, πού πηγαίναμε τρεῖς-τέσσερις φορὲς τὸν χρόνο. Ἡ κοσμογονικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ μᾶς ἔφερε πιὸ κοντὰ καὶ βελτίωσε πολὺ τὶς μεταξὺ μας σχέσεις, ὅλης τῆς μεγάλης οικογένειάς μας».

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω θεωροῦμε ὅτι ὅλοι οἱ ἀναγνώστες τῶν ποικίλων καὶ πολλῶν χριστιανικῶν ἐντύπων θὰ πρέπει νὰ τὰ διαδίδουμε σὲ συγγενεῖς καὶ φίλους μὲ τὴν πεποίθησι ὅτι τὸ περιεχόμενό τους μπορεῖ νὰ ἀλλάξη τὴν ζωὴ τῶν συνανθρώπων μας ἐπὶ τὰ βελτίω. Καὶ νὰ δοξάζουμε τὸν Θεὸ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκδίδονται καὶ κυκλοφοροῦνται σήμερα τόσα πολλὰ χριστιανικὰ περιοδικὰ στὴν χώρα μας.

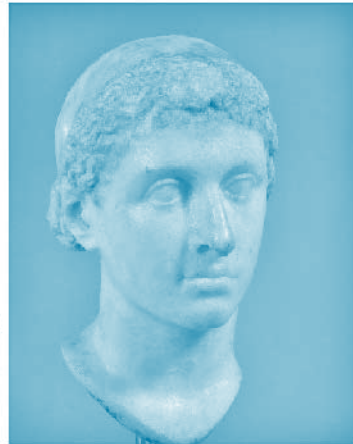
Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Κριτική ματιά

Η ΜΑΥΡΗ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΦΡΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΥ

Τὸν Ἀπρίλιο τὸ Αἰγυπτιακὸ Ὑπουργεῖο Ἀρχαιοτήτων ἐξαπέλυσε ἐπίθεση στὴν πλατφόρμα Netflix γιὰ τὴ σειρά ντοκιμαντέρ μὲ τίτλο «Βασίλισσα Κλεοπάτρα», χαρακτηρίζοντάς τιν «*παραποίηση τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας καὶ κατάφωρη ἱστορικὴ παρανόηση*». Αἰγύπτιοι βουλευτὲς ζήτησαν τὴν ἀπαγόρευση τῆς σειράς, ἐνῶ ἓνας ἐπιφανὴς Αἰγύπτιος δικηγόρος ἀποφάσισε νὰ κινηθεῖ καὶ νομικὰ κατὰ τῆς δημοφιλοῦς πλατφόρμας. Ὁ λόγος ἦταν ἡ ἐπιλογή γιὰ τὸν ρόλο τῆς Κλεοπάτρας μιᾶς μαύρης ἠθοποιοῦ, τῆς Βρετανῆς Adele James.

Τὸ νὰ ἐμφανίζεται ἡ Κλεοπάτρα ὡς μαύρη εἶναι τοῦλάχιστον ἀνιστόρητο, ἂν

ὄχι καὶ ἐξωφρενικό. Ἡ θρυλικὴ Κλεοπάτρα ἦταν γόνος τῆς δυναστείας τῶν Πτολεμαίων, ἡ ὁποία βασιλεύσε στὴν Αἴγυπτο γιὰ σχεδὸν 300 χρόνια. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας ἦταν ὁ Μακεδόνας στρατηγὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Πτολεμαῖος τοῦ Λάγου, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ 323 π.Χ. ἀνέλαβε τὴ διοίκηση τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ 305 π.Χ. ἀνακηρύχθηκε βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ὡς Πτολεμαῖος Α΄, ἔμεινε δὲ στὴν ἱστορία μὲ τὸ προσωνύμιο «Σωτήρ». Οἱ ἀπόγονοί του, μέχρι καὶ τὴν τελευταία βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου, τὴν Κλεοπάτρα Ζ΄, ἂν καὶ υἱοθέτησαν τὸν τίτλο τοῦ «φαραῶ», οὐδέποτε ἀνemeίχθησαν μὲ τοὺς ντόπιους, καὶ μάλιστα εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐμφάνιζαν γνωρίσματα ὀφειλόμενα στὴ λεγόμενη ἐνδογαμικὴ κατάθλιψη. Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ Κλεοπάτρα δὲν εἶχε ἀπλῶς ἑλληνικὸ αἷμα στὶς φλέβες της,

ἀλλὰ καὶ δὲν εἶχε τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ ἑλληνικὸ αἷμα.

Ἄλλωστε ὑπάρχουν καὶ ἀπολύτως ἔγκυρες ἀπεικονίσεις τῆς Κλεοπάτρας. Ἡ πιὸ γνωστὴ εἶναι ἡ προτομὴ τῆς Κλεοπάτρας ἡ λεγόμενη «Κλεοπάτρα τοῦ Βερολίνου», ρωμαϊκὴ προτομὴ ποὺ βρέθηκε σὲ ἀνασκαφὲς σὲ βίλα στὴν Ἀππία ὁδὸ καὶ ἐκτίθεται στὸ Altes Museum τοῦ Βερολίνου. Ἡ συγκεκριμένη προτομὴ χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ Α΄ αἰ. π.Χ., τὴν περίοδο τῶν ἐπισκέψεων τῆς Κλεοπάτρας στὴ Ρώμη. Ἄλλη προτομὴ της, χρονολογούμενη στὴν ἴδια περίοδο, φιλοξενεῖται στὸ Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ. Καὶ ὑπάρχουν καὶ ἀπεικονίσεις τῆς μορφῆς της σὲ νομίσματα. Δὲν θὰ ἦταν

ἐμπνευση γιὰ μένα. Γύριζα σπῆτι καὶ τῆς ἔλεγα τί εἶχα μάθει. Καὶ θυμᾶμαι καθαρὰ νὰ μοῦ λέει: «Σέλι, δὲν μὲ νοιάζει τί σοῦ λένε στὸ σχολεῖο· ἡ Κλεοπάτρα ἦταν μαύρη»». Κοινῶς, ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ ἡ ἱστορία, ἀπὸ τὴν ἄλλη... ἡ γιαγιά τῆς Shelley Haley... Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ἐπιλογὴ τῆς παρουσίας τῆς Κλεοπάτρας ὡς μαύρης δὲν ἔχει κανένα ἀπολύτως ἔρεισμα.

Ἡ μαύρη Κλεοπάτρα τῆς σειρᾶς τοῦ Netflix δὲν εἶναι παρὰ τὸ πιὸ πρόσφατο δείγμα τῆς παράνοιας τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ, στὸ πλαίσιο καὶ τῆς Woke κουλτούρας τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ διεκδικεῖ τὶς δάφνες μᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ αὐθαίρετες προσεγγίσεις

Ἡ μαύρη Κλεοπάτρα τῆς σειρᾶς τοῦ Netflix δὲν εἶναι παρὰ τὸ πιὸ πρόσφατο δείγμα τῆς παράνοιας τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ, στὸ πλαίσιο καὶ τῆς Woke κουλτούρας τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ διεκδικεῖ τὶς δάφνες μᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ αὐθαίρετες προσεγγίσεις τῆς ἱστορίας. Βασικὸς πυρήνας τῆς θεωρίας εἶναι ἡ θέση ὅτι μπτέρα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἡπειρος τῆς Ἀφρικῆς, καὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τὰ μαῦρα ἀφρικανικὰ ἔθνη.

βεβαίως ἀσφαλὲς νὰ θεωρήσουμε ὡς δεδομένο ὅτι αὐτὲς οἱ ἀπεικονίσεις μᾶς δίνουν τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς Κλεοπάτρας, ἀλλὰ τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι σὲ καμμία ἀπὸ αὐτὲς δὲν ὑπάρχει οὔτε ὑποψία χαρακτηριστικῶν ποὺ νὰ προσιδιάζουν στὴ μαύρη φυλή.

Εὐλόγα θὰ διερωτηθεῖ κανεὶς πῶς τεκμηριώνεται αὐτὴ ἡ τόσο ἔωλη ἐπιλογὴ τῆς παρουσίας τῆς Κλεοπάτρας ὡς μαύρης. Στὸ ντοκυμαντέρ ἐμφανίζεται ἡ Shelley Haley, καθηγήτρια Ἀφρικανικῶν Σπουδῶν στὸ Hamilton College τῆς Νέας Ὑόρκης, νὰ λέει: «Ἡ γιαγιά μου ἦταν ἡ

τῆς ἱστορίας. Βασικὸς πυρήνας τῆς θεωρίας εἶναι ἡ θέση ὅτι μπτέρα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἡπειρος τῆς Ἀφρικῆς, καὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τὰ μαῦρα ἀφρικανικὰ ἔθνη. Στὴν Ἀφρικῆ, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία, εἶχαν ἀναπτυχθεῖ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου κοινωνίες, πολὺ πρὶν ἐμφανισθοῦν στὸ ἱστορικὸ προσκίνητο τὰ λευκὰ ἔθνη. Ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος δὲν ἦταν παρὰ ἡ κορωνίδα τοῦ ἀφρικανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ ἄποψη οἱ ἴδιοι οἱ Αἰγύπτιοι ἦταν μαῦροι (ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀνυπόστατο). Ἐπιπλέον, ἰσχυρίζο-

νται οί θιασώτες του Άφροκεντρισμού, ό άφρικανικός πολιτισμός της Αιγύπτου έπιηρέασε καταλυτικά τον έλληνικό κόσμο και τη γένεση του κλασικού πολιτισμού, άφου οί άρχαιοί Έλληνες έκλεψαν τη θρησκεία, τη φιλοσοφία, την έπιστήμη, τὰ καλλιτεχνικά και διανοητικά τους έπιτεύγματα άπό τους άρχαίους Αιγυπτίους, άλλά και άπό τους Χανααίους και τους Φοίνικες. Στο άποκορύφωμα της παράνοιας του Άφροκεντρισμού, έπιφανείς μορφές του άρχαίου κόσμου, όπως ό Σωκράτης, ή Κλεοπάτρα και ό Ίησους Χριστός, έμφανίζονται νά ήταν μαύροι. Άλλά και στη νεώτερη έποχή, μαύροι ήταν ό περίφημος συνθέτης Μπετόβεν και ή αυτοκράτειρα Ίωσηφίνα της Γαλλίας...

Η θεωρία του Άφροκεντρισμού προβλήθηκε δυναμικά τη δεκαετία του 1990, άλλά πρόδρομό της άποτέλεσε τó βιβλίο *Κλεμμένη κληρονομιά (Stolen Legacy)* του καθηγητή των Άρχαίων Έλληνικών στη μέση εκπαίδευση George James, ήδη τó 1954. Ό συγγραφέας γράφει χαρακτηριστικά: «Ό όρος έλληνική φιλοσοφία καταρχήν είναι λανθασμένος, γιατί τέτοια φιλοσοφία δέν υπάρχει. Οί Έλληνες δέν είχαν την έμφυτη ικανότητα πού είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη φιλοσοφίας. Την έλληνική φιλοσοφία δέν την έπινόησαν οί Έλληνες, άλλά οί μαύροι της βορείου Άφρικής, δηλαδή οί Αιγύπτιοι». Ό James αντιπαρέρχεται τον σκόπελο της έλλειψης όποιοιδήποτε άποδεικτικού στοιχείου, ισχυριζόμενος ότι ύφίσταται μιá λευκή ευρωπαϊκή συνωμοσία άπό την Άρχαιότητα μέχρι και σήμερα, για νά συγκαλύψει την προσφορά της μαύρης φυλής στον πολιτισμό.

Τό έργο πού έδωσε νέα ώθηση στο κίνημα του Άφροκεντρισμού είναι τó τρίτομο βιβλίο του έβραϊκής καταγωγής Βρετανού συγγραφέα Martin Bernal *Μαύρη Αθηνά. Οί άφροασιατικές ρίζες του*

κλασικού πολιτισμού (Black Athena. The Afroasiatic roots of classical civilization), τó 1987, 1991 και 2006. Σύμφωνα με τον Bernal, ή κρατούσα αντίληψη για την κλασική άρχαιότητα δέν είναι παρά τó «άρειο πρότυπο», όπως τó ονομάζει, ένα κατασκεύασμα των Γερμανών φιλελλήνων λογίων του 19^{ου} αιώνα, οί όποιοι, κινούμενοι άπό άπροκάλυπτο ρατσισμό και άντισιμιτισμό, απέκρυψαν τη σημιακή και αιγυπτιακή συμβολή στη γένεση του έλληνικού κόσμου. Ό Μπερνάλ μάλιστα ύποστηρίζει ότι «ό φιλελληνισμός είχε πάντοτε άρειανιστικές και ρατσιστικές διασυνδέσεις» (τ. 1, σελ. 291), και φθάνει μέχρι του σημείου νά καταλογίζει στους Ευρωπαίους λογίους του 19^{ου} αιώνα ρατσιστική προκατάληψη κατά των Τούρκων στην Έλληνική Έπανάσταση. Δέν είναι τυχαίο ότι ή *Μαύρη Αθηνά* έτυχε διθυραμβικής ύποδοχής στην Τουρκία, με την έπίσημη ιστοσελίδα του τουρκικού Ύπουργείου των Έξωτερικών νά φιλοξενεί μιá άπροκάλυπτα ευνοϊκή βιβλιοκριτική...

Βεβαίως, οί ισχυρισμοί του Bernal καταρρίφθηκαν με άκλόνητα έπιχειρήματα (π.χ. στο βιβλίο της Mary Lefkowitz, *Black Athena revisited* του 1996 και *Not out of Africa. How Afrocentrism became an excuse to teach myth as history* του 1997). Άλλά τó κίνημα του Άφροκεντρισμού ούτως ή άλλως δέν ήταν τόσο μιá άντικειμενική προσπάθεια προσέγγισης της ιστορικής αλήθειας, ώστε νά πτοείται άπό την ίσοπεδωτική άνασκευή του άπό έγκυρους ιστορικούς. Όσο και άν είναι κατανοητή την αντίδραση των μαύρων για τον ώμό ρατσισμό με τον όποιο άντιμετωπίσθηκαν έπί αιώνες άπό τους Ευρωπαίους, δέν μπορεί κανείς ώστόσο νά μη διακρίνει τις έξίσου άπροκάλυπτα ρατσιστικές παρωπίδες της λογικής του Άφροκεντρισμού. Χαρακτηριστικές αúτης της ρατσιστικής ιδεολογίας είναι οί θέσεις

τῆς ψυχιάτρου καὶ συγγραφέως Francis Cress Welsing, ὅτι ἡ μελανίνη –ἡ οὐσία δηλαδή ποὺ μὲ τὴ διαβάθμισή της καθορίζει τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος– καθιστᾷ τοὺς μαύρους σωματικὰ καὶ πνευματικὰ ἀνώτερους ἀπὸ τοὺς λευκοὺς, καθὼς καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα διακρίνεται σὲ δύο εὐρείες κατηγορίες, τοὺς Ἀνθρώπους τοῦ Ἡλίου (δηλαδή τοὺς μαύρους) καὶ τοὺς Ἀνθρώπους τοῦ Πάγου (δηλαδή τοὺς λευκοὺς), ὅπου οἱ μὲν πρῶτοι διαθέτουν ἥρεμο καὶ πολιτισμένο χαρακτῆρα καὶ ἔχουν ἀνεπτυγμένο τὸ αἶσθημα τῆς κοινότητας, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι διατηροῦν

τοῦ 1993, διοργανώθηκε μιὰ ἐκδήλωση μὲ εἰσηγητὴ τὸν Yosef Ben-Jochannan, ὁ ὁποῖος ἐμφανιζόταν ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους τῆς ἐκδήλωσης ὡς «διακεκριμένος αἰγυπτιολόγος». Στὴν ὁμιλία του, ὁ Ben-Jochannan ὑποστήριξε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔκλεψαν τὸν πολιτισμὸ τους ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ὁ Ben-Jochannan ἐξήγησε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μετέβη μαζὶ μὲ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ στὴν περίφημη Βιβλιοθήκη της, τὴν ὁποία καὶ λεπλάτισε, ἐμφανίζοντας τὰ ὅσα ἔκλειπε ἀπὸ αὐτὴν ὡς δικά του ἔργα... Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν

Τὸ τραγικὸ εἶναι ὅτι τόσο ἡ παράνοια τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ γενικώτερα, ὅσο καὶ ἡ πιὸ πρόσφατη ἐκδήλωσή της στὸ πρόσωπο τῆς μαύρης Κλεοπάτρας τῆς ἐποχῆς τῆς Woke κουλτούρας, δὲν πτοοῦνται κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωτικὴ ἀνασκευὴ τους ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, διότι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δὲν προκύπτουν ὡς καρπὸς μιᾶς κάποιας ἱστορικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ ἐρεῖδονται στὴν πέρα γιὰ πέρα ἀντιεπισημονικὴ ἀντίληψη ὅτι εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ διαβάζουμε τὴν ἱστορία ὅπως θέλουμε, ἀρκεῖ αὐτὸ ποὺ θὰ βγεῖ νὰ ἐξυπηρετεῖ ἓνα καλὸ καὶ βολικὸ ἀφήγημα.

ἀκόμη τὴ νοοτροπία τῶν ἀνθρώπων τῶν σπηλαίων. Ὅσο καὶ ἂν οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ ἀρέσκονται νὰ ἐγκαλοῦν γιὰ ρατσισμό τοῦ ἀντιπάλου του, εἶναι φανερὸ ὅτι τέτοιος ἀπόψεις δὲν εἶναι τίποτε λιγώτερο ἀπὸ ὠμὸς καὶ ἀπροκάλυπτος ρατσισμός.

Ὅσον ἀφορᾷ τί... «θεμελίωση» καὶ τεκμηρίωση τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ, ἀξίζει νὰ θυμηθοῦμε τὴν περίφημη ἀντιπαράθεση τοῦ ὑποστηρικτῆ τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ Yosef Ben-Jochannan καὶ τῆς Mary Lefkowitz στὸ Wellesley College τῆς Μασσαχουσέτης τὸ 1993. Ἐκεῖ, τὸν Φεβρουάριο

ἐρωτήσεων ποὺ ἀκολούθησαν, ὅμως, ἡ Καθηγήτρια Κλασικῶν Σπουδῶν στὸ ἐν λόγω Κολλέγιο Mary Lefkowitz πραγματικὰ καὶ χωρὶς ὑπερβολὴ κονιοροποίησε τοὺς ἔωλους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ben-Jochannan, παρατηρώντας, πρῶτον, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης οὐδέποτε ταξίδεψε στὴν Αἴγυπτο, ἀλλά, καί, δεύτερον, καὶ νὰ εἶχε ταξιδέψει, πέθανε τὸ 322 π.Χ., ἐνῶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας ἰδρύθηκε περίπου τριάντα χρόνια ἀργότερα, καὶ συγκεκριμένα τὸ 300-290 π.Χ. ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο Α', τὸν ἰδρυτὴ τῆς Δυναστείας τῶν Πτολεμαίων. Ὁ Ben-Jochannan

περιορίσθηκε να ἐγκαλέσει τὴ Lefkowitz γιὰ ἐμπάθεια, ρατσισμό καὶ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὶς ἀπόψεις τοῦ μαύρου πληθυσμοῦ...

Τὸ τραγικὸ ὅμως, καὶ σίγουρα τὸ πιὸ ἀνησυχητικὸ, εἶναι ὅτι τόσο ἡ παράνοια τοῦ Ἀφροκεντρισμοῦ γενικώτερα, ὅσο καὶ ἡ πιὸ πρόσφατη ἐκδήλωσή της στὸ πρόσωπο τῆς μαύρης Κλεοπάτρας τῆς ἐποχῆς τῆς Woke κουλτούρας, δὲν πτοοῦνται κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωτικὴ ἀνασκευή τους ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, διότι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δὲν προκύπτουν ὡς καρπὸς μιᾶς κάποιας ἱστορικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ ἐρείδονται στὴν πέρα γιὰ πέρα ἀντιεπισημονικὴ ἀντίληψη ὅτι εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ διαβάζουμε τὴν ἱστορία ὅπως θέλουμε, ἀρκεῖ αὐτὸ πὸν θὰ βγεῖ νὰ ἐξυπηρετεῖ ἓνα καλὸ καὶ βολικὸ ἀφήγημα.

Πραγματικά, αὐτὸ πὸν σοκάρει σήμε-

ρα εἶναι ἡ προθυμία καὶ ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἡ ἱστορία παραχαράσσεται ἀνευδοίαστα, χάριν τῆς ἐξυπηρέτησης τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης σκοπιμότητας. Ἐνας κόσμος στὸν ὁποῖο κάτι τέτοιο ἀξιολογεῖται ὡς θεμιτὸ θὰ ἦταν ἓνας κόσμος ἐφιαλτικὸς. Καὶ τὸ ἀκόμα πιὸ ἐφιαλτικὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀλματώδης ἀνάπτυξη τῆς Τεχνητῆς Νομοσύνης ἀναμένεται νὰ ἀνοίξει λίαν προσεχῶς τὸν ἀσκὸ τοῦ Αἰόλου, κάνοντας δύσκολο, ἂν ὄχι ἀνέφικτο, νὰ ξεχωρίσει κανεὶς τὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὸ κατασκευασμένο. Ὅταν ὑπάρχουν ἐν ἀφθονία αὐτοὶ πὸν ἀδιαφοροῦν τόσο προκλητικὰ γιὰ τὰ ἀτράνταχτα δεδομένα καὶ δὲν διστάζουν νὰ σπίνουν καὶ νὰ προβάλλουν τὸ ἄλφα ἢ τὸ βῆτα βολικὸ ἀφήγημα ἀπουσία κάθε πραγματικῆς τεκμηρίωσης, τότε ἡ ἔκρηξη τῆς Τεχνητῆς Νομοσύνης προοιωνίζεται ἓναν κόσμον ἀληθινὰ ἐφιαλτικὸν...

Γ.Τ.

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνει μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικῶ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ πὸν διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ῥητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας (καὶ μόνον) στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς πὸν συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

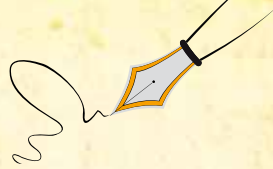
Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικῶ

Παρακαλοῦμε μὴ ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιὰτὶ ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα πὸν θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

- IBAN: GR1102602010000940100366081
- BIC/Swift Code: ERBKGRAA

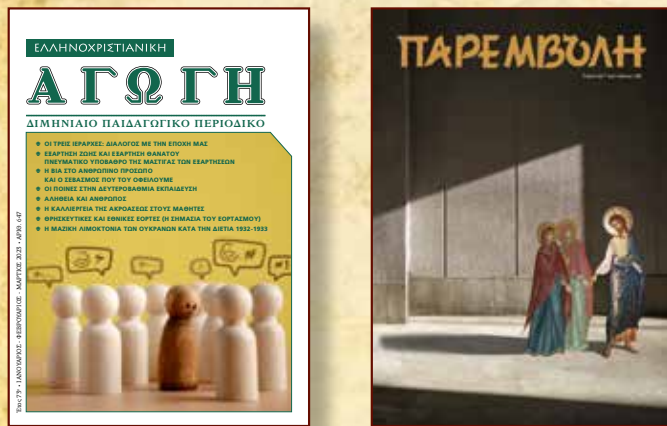
ΠΡΟΣΟΧΗ! Ὅταν κατατίθεται ἓνα ποσὸ στὸν τραπεζικὸ λογαριασμὸ, χωρὶς νὰ ἀναγράφεται στὴν Αἰτιολογία τὸ ὀνοματεπώνυμο τοῦ συνδρομητῆ / τῆς συνδρομητριάς (ἀκόμη καὶ ἂν ἀναγράφεται: «Ακτίνες συνδρομὴ 2023» ἢ ὅτι ἄλλο), δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ποια συνδρομὴ ἀφορᾷ τὸ συγκεκριμένο ποσό! Ἄν τυχὸν ἔχετε κάνει κατάθεση, ἀλλὰ ἔχετε ἀμελήσει νὰ καταγράψετε τὰ στοιχεῖά σας στὴν Αἰτιολογία, παρακαλοῦμε ἐπικοινωνήστε μὲ τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ (κατὰ προτίμηση μὲ μῆνυμα ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου), γιὰ νὰ μᾶς ἐνημερώσετε καὶ νὰ μπορέσουμε νὰ πιστώσουμε σωστὰ τὸ ποσό.

Αξιζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον Ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό της νεότητας και τὴ σφραγίδα της πίστες και της παιδείας.

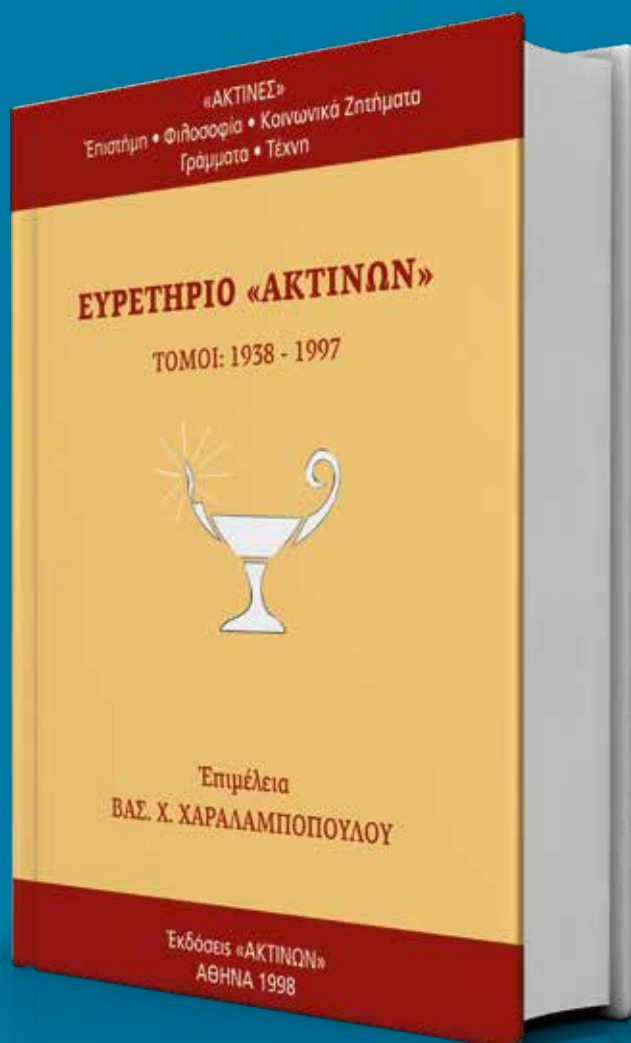
Τὸ μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:
όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες»
καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθῆνα, Τηλ. 210 32.35.023